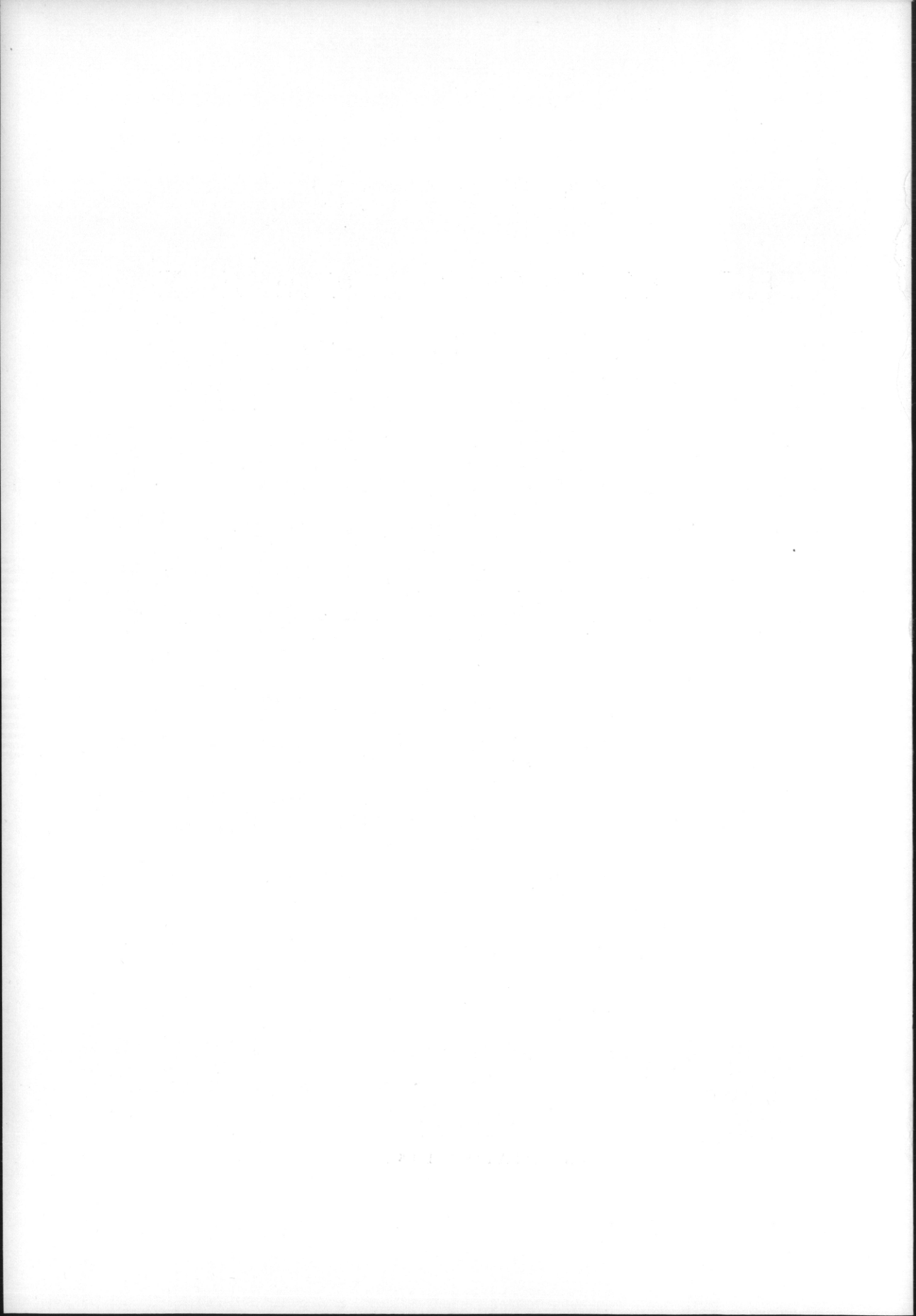

ΤΟ ΕΡΓΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1966

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ
ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΑΡΧ. ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑΙ
ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1967

ΤΟ ΕΡΓΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1966

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ

ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΑΡΧ. ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑΙ
ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1967

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Ἡ δρᾱσις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1966 δὲν ὑστέρησεν εἰς ἔντασιν τῆς τῶν προηγουμένων ἐτῶν. Αἱ ἀνασκαφαί τῆς ἐξετάθησαν καὶ πάλιν ἀνὰ σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἂν καὶ ἐγένετο ἐπανειλημμένως ἐν τῷ Συμβουλίῳ συζήτησις ἐὰν δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ περιορισθοῦν εἰς μόνας τὰς παλαιὰς καὶ μεγάλας ἀνασκαφὰς τῆς Ἐταιρείας: Ἐλευσίνας, Ὠρωποῦ καὶ Ἐπιδαύρου, ἵνα οἱ σπουδαιότατοι οὗτοι ἀρχαιολογικοὶ χῶροι ἐρευνηθῶσιν ἐξαντλητικῶς διὰ τῆς συμμετοχῆς πλειόνων ἐρευνητῶν, ἕκαστος τῶν ὁποίων θ' ἀνελάμβανεν ἀνὰ ἓνα τομέα τῆς εἰδικότητός του. Θὰ κατωρθοῦτο οὕτω ἢ ἀπὸ καιροῦ ἀναμενομένη πλήρης καὶ ὀριστικὴ δημοσίευσις τῶν εἰρημένων σημαντικῶν ἀρχαίων ἱερῶν. Ἐλπίζεται ὅπως ὅποτε ὅτι θὰ γίνῃ τοῦτο εἰς προσεχῆς μέλλον.

Ὀλιγώτεραι σχετικῶς ἐπραγματοποιήθησαν ἐργασίαι ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως μνημείων κατὰ τὸ 1966. Ὄφειλεται δὲ τοῦτο ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν μὴ εἰσέτι ἐξεύρεσιν καταλλήλου τεχνικοῦ προσωπικοῦ πρὸς διορισμὸν εἰς τὴν νεοσυσταθεῖσαν τεχνικὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐταιρείας, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν παρεμπεσοῦσαν ἀσθένειαν τοῦ διευθύνοντος τὰς ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας τῆς Ἐταιρείας Γ. Γραμματέως αὐτῆς.

Ἐντατικὴ ἐξ ἄλλου ὑπῆρξεν ἡ δημοσιευτικὴ δραστηριότης τῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1966. Ἡ ἀπὸ μακροῦ καθυστεροῦσα δημοσίευσις τῶν τόμων 1963, 1964 καὶ 1965 τῶν Πρακτικῶν καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἐπετεύχθη ἤδη ἐξ ὀλοκλήρου. Πλήν δὲ τῶν τόμων τούτων ἐξετυπώθησαν καὶ αὐτοτελεῖς ἀρχαιολογικαὶ πραγματεῖαι τῶν ἐφόρων ἀρχαιοτήτων Φ. Πέτσα καὶ Στυλ. Ἀλεξίου, ὡς καὶ δύο εἰσέτι τόμοι (Β' καὶ Γ') τοῦ Χαριστηρίου εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον.

Ἐπραγματοποιήθησαν ἐπίσης κατὰ τὸ 1966 καὶ μορφωτικοῦ χαρακτῆρος διαλέξεις ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῆς Ἐταιρείας καὶ παρεσχέθη ἀμέριστος ἡ οικονομικὴ ἐνίσχυσις τῆς Ἐταιρείας εἰς ἐρευνητὰς ἢ ὑποτρόφους δι' ἐκπαιδευτικὰ ταξίδια καὶ ἐπισκέψεις μουσείων τῆς ἀλλοδαπῆς.

ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΙΣ

Ἐντολῇ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχ. Ἐταιρείας ἢ σύνταξις τοῦ Ἔργου ὑπενθυμίζει, ὅτι ὁ χαρακτήρ τῶν ἐν τῷ Ἔργῳ δημοσιευομένων εὐρημάτων ἀνασκαφῶν εἶναι προσωρινός, τοῦ οἰκείου ἀνασκαφέως ἐπιφυλασσομένου παντὸς δικαιώματος ἐπὶ τῆς περαιτέρω μελέτης καὶ ὀριστικῆς δημοσιεύσεως τῶν εὐρημάτων του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄: ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

1. ΦΘΙΩΤΙΔΕΣ ΘΗΒΑΙ. Νέα Ἀγχίαλος.

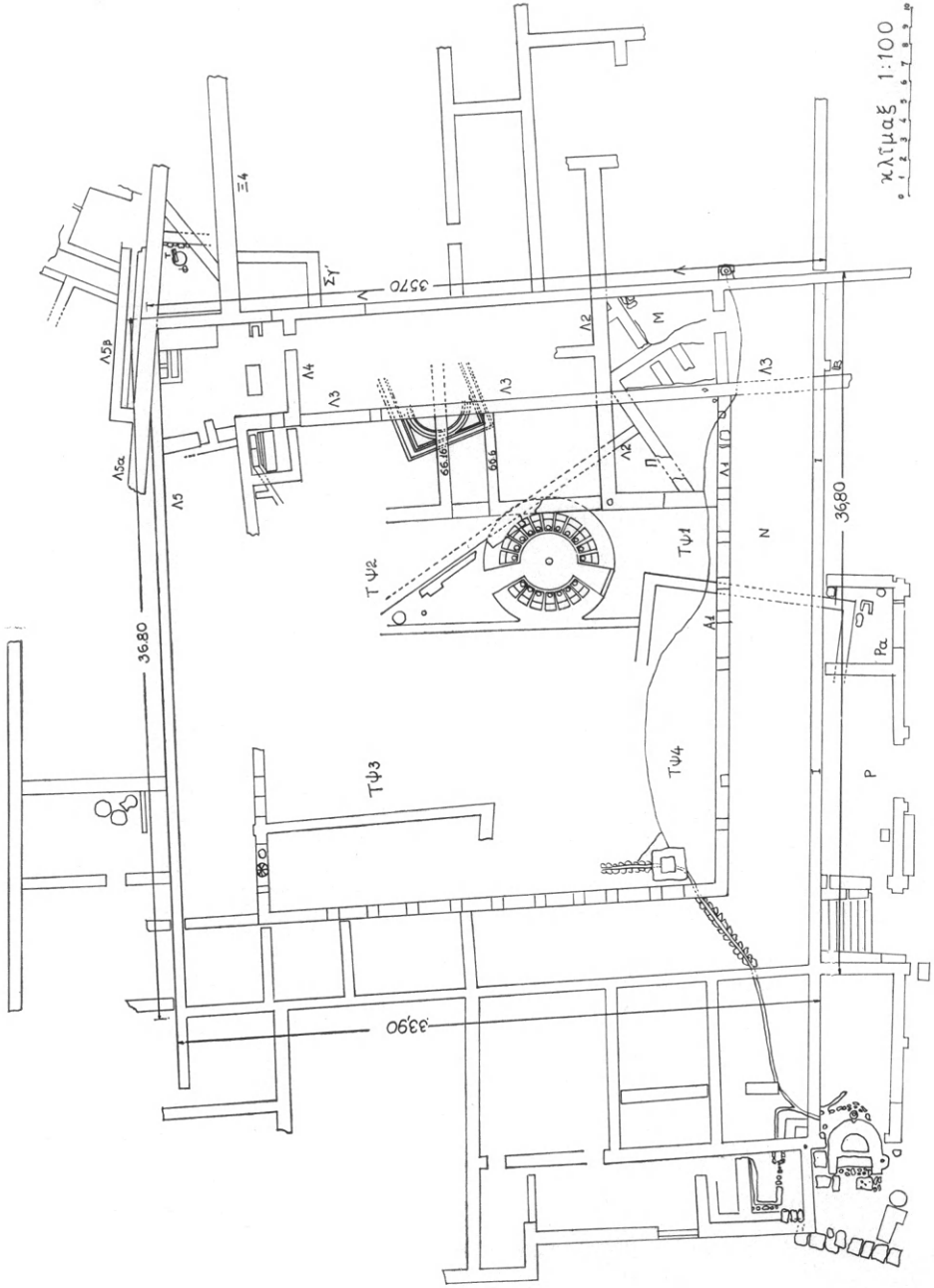
Ὑπὸ τοῦ ἐφόρου βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων κ. Παύλου Λαζαρίδη συνεχίσθη καὶ ἐφέτος ἡ ἀνασκαφή εἰς τὰς Φθιώτιδας Θήβας (Νέαν Ἀγχίαλον).

Σκοπὸς τῆς ἐφετινῆς ἐργασίας (εἰκ. 1), εἰς ἣν ἔλαβον μέρος κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ κ. Ἀνδρέας Γαβρίλης, ἐν συνεχείᾳ δὲ αἱ ἀρχαιολόγοι δ. Αἰκατερίνη Παπαζαφείρη καὶ κ. Μαρία Λάζαρη - Εὐστρατοπούλου, ὑπῆρξεν ἡ εἰς βάθος διερεύνησις τοῦ αἰθρίου τοῦ ἀπὸ τοῦ 1960 ἀνασκαπτομένου κοσμοῦ κτίσματος ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν τῆς Πυράσου. Εἰς τὴν παρατιθεμένην συνολικὴν κάτοψιν (εἰκ. 1) ὁ ἐρευνηθεὶς χώρος καθορίζεται διὰ τῶν σημείων ΤΨ 2, Λ 3, Λ 1 καὶ ΤΨ 1.

Δύο σημαντικὰ στοιχεῖα ἤλθον εἰς φῶς: ἐν κυκλικὸν κτίσμα, εἰς τὸ ἀριστερὸν τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου, μεταξὺ τῶν ἐνδείξεων ΤΨ 2 καὶ ΤΨ 1 καὶ ἐν ψηφιδωτὸν δάπεδον, ὑπὸ τὸ σύμπλεγμα τῶν τοίχων Λ 3, 66-16 καὶ 66-6.

α΄. Τὸ κυκλικὸν κτίσμα, ἐξωτερικῆς διαμέτρου 6.80 μ. (εἰκ. 2), εὐρεθὲν εἰς βάθος 2.68 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, διαιρεῖται διὰ δύο ἀνοιγμάτων, μὴ τοποθετημένων κατ' ἄξονα, εἰς δύο ἄνισα μέρη. Καὶ εἰς μὲν τὸ ἀριστερὸν, ἦτοι τὸ δυτικόν, σχηματίζονται, ἀκτινοειδῶς, ἑπτὰ σκαλωτοὶ λουτήρες, εἰς δὲ τὸ δεξιὸν ἔνδεκα.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ κύκλου δημιουργεῖται κυλινδρικὸν ἄνοιγμα, διαμέτρου 0.29 μ. καὶ βάθους 0.43 μ., ἀπὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ὁποίου ἀρχίζει ὀριζοντίως πῆλινος ἀγωγός, διαμέτρου 0.21 μ., μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἀπὸ Δυσμῶν ὁ χώρος κλείεται διὰ τοῦ τοίχου 66-5, ὅστις εἰς τὴν πρὸς Νότον πορείαν τοῦ διεκόπη μεταγενεστέρως ὑπὸ τῶν τοίχων 66-3 καὶ 66-2, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς νεωτέραν οἰκοδομικὴν φάσιν. Ἡ ἀρχικὴ διαμόρφωσις τοῦ πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος χώρου δὲν δύναται πρὸς τὸ παρὸν νὰ προσδιορισθῆ, καθό-

Ειγ. 1. Συνολική κάτοπις του κοσμικού κτίσματος των Φθιωτίδων Θηβῶν

πρὸς Βορρᾶν. 4) Τὸ κτίσμα ἐκαλύπτετο διὰ θόλου ἐκ πλίνθων, τὸν ὁποῖον ἐξωτερικῶς ἐστέγαζον μεγάλοι κέραμοι. Τοῦτο εἶναι ἀναμφίβολον, διότι περισυνελέγησαν τμήματα τοῦ θόλου, ἀποτελούμενα ἀπὸ μεγάλας πλίνθους, καμπύλας, ἀρίστης κατασκευῆς, διαστάσεων $0.44 \mu. \times 0.25 \times 0.075 \mu.$, μὲ λοξότμητον τὴν

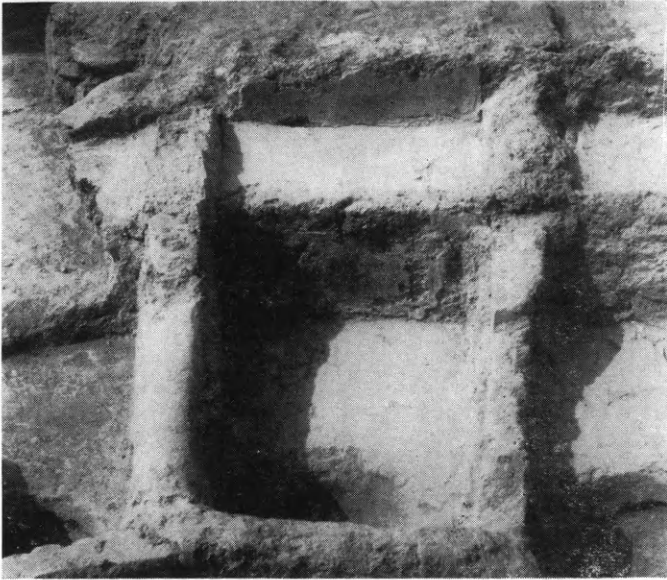

Εἰκ. 3. Τὰ εἱρεῖπια τοῦ κυκλικοῦ λουτρῶνος.

πρὸς τὰ ἔσω στενὴν πλευρὰν, ὥστε νὰ σχηματίζεται διὰ τῆς ἐπ' ἀλλήλων τοποθετήσεως ἢ καμπύλη τοῦ θόλου. 5) Τὸ ἐκτὸς καὶ νοτιῶς τοῦ κύκλου δάπεδον εἶναι ἐκ στρογγυλευμένων θαλασσίων χαλίκων καὶ ἀφθόνου μείγματος «πορσελάνης». 6) Οἱ λουτήρες (εἰκ. 4) ἀποτελοῦνται ἐκ τοῦ ἀναβαθμοῦ, ὕψους $0.22 \mu.$, ὅπου ἐκάθητο ὁ λουόμενος, ἐκ τοῦ πατώματος, τὸ ὁποῖον εἶναι ὅμοιον ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν ἐμφάνισιν πρὸς τὸ πάτωμα τοῦ κτίσματος καὶ ἐκ τῆς ἡμισφαιρικῆς διὰ τοὺς πόδας κοιλότητος, διαμέτρου $0.30 \mu.$ Ὅλοι αἱ ἐπιφάνειαι, ὡς καὶ αἱ τῶν διαχωριστικῶν τοιχίσκων τῶν λουτήρων, εἶναι ἐπιχρισμένα διὰ κορασάνιου. Οἱ τοιχίσκοι οὗτοι ὑψοῦντο κατὰ τὸ πλάτος

ἐκάστου καθίσματος, ὥστε τὰ λουόμενα ἄτομα νὰ εἶναι ἀπομεμονωμένα.

Ἐξ ὧσων ἐλέχθησαν καὶ ἐκ τῆς συγκρίσεως τοῦ περιγραφέντος κυκλικοῦ κτίσματος πρὸς ἕτερα ὁμοίου σχεδίου εὑρεθέντα καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ὡς εἰς Γόρτυνα, Ἐλευσίνα καὶ Ἐρέτριαν, συνάγεται, ὅτι τοῦτο ἦτο λουτρῶν.

Εἰκ. 4. Λουτήρ.

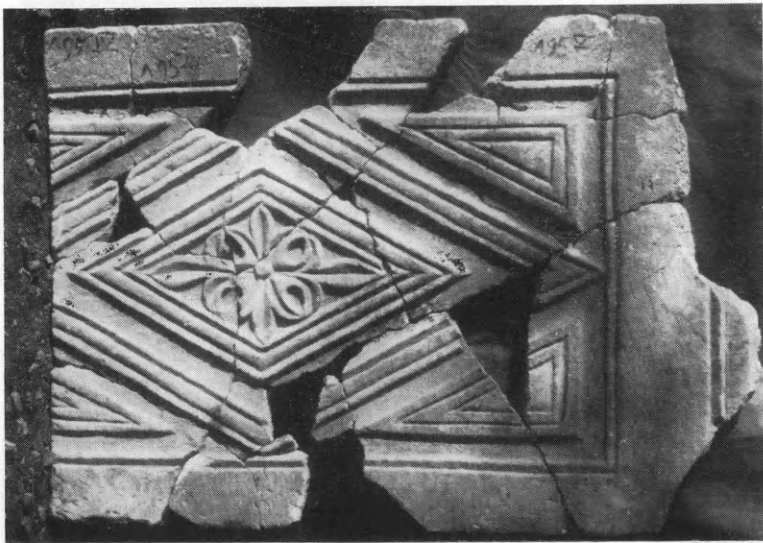
Ἐκ τοῦ τρόπου τῆς δομῆς, τοῦ σχήματος καὶ τῶν περισυλλεγέντων εὑρημάτων, ὡς πιθανότερος χρόνος κατασκευῆς του πρέπει νὰ τεθῆ ὁ 2^{ος} αἰ. π.Χ.

β'. Τὸ δεύτερον σημαντικὸν στοιχεῖον τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς εἶναι μέρος ψηφιδωτοῦ δαπέδου, εἰς τὸ δεξιὸν τοῦ χώρου, ὅπου οἱ τοῖχοι 66-16, 66-6 καὶ Λ3 (εἰκ. 2). Τὸ ψηφιδωτὸν παρουσιάζει τετράγωνον πλαίσιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγγράφεται κύκλος. Εὔρεθη εἰς βάθος 2.37 μ., δηλαδὴ εἰς τὸ αὐτὸ περίπου ἐπίπεδον μὲ τὸ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος καὶ περιβάλλεται ὑπὸ δαπέδου ὁμοίας κατασκευῆς πρὸς τὸ δάπεδον τοῦ κυκλικοῦ.

Τὸ ψηφιδωτὸν εἶναι σαφῶς παλαιότερον τῶν τοίχων 66-16, 66-6 καὶ Λ3, οἱ ὁποῖοι τὸ κατέστρεψαν κατὰ τὴν κατασκευὴν των.

Εικ. 5. Ψηφιδωτόν δάπεδον.

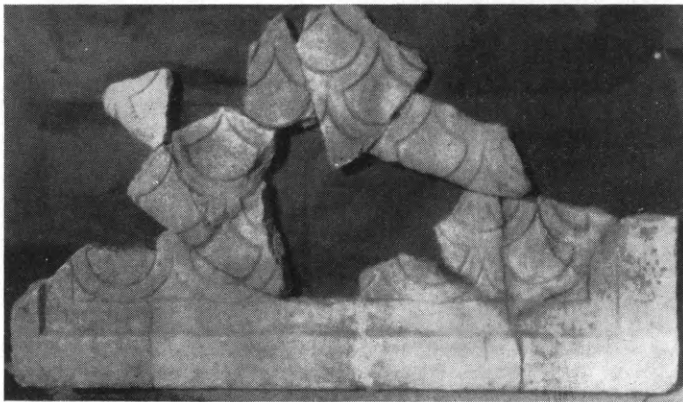
Εικ. 6. Συγκολληθέν θωράκιον.

Τὰ κύρια χρώματα τῶν ψηφίδων (εἰκ.5), εἶναι τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν. Εἰς τὸ τετράγωνον πλαίσιον σχηματίζεται τὸ κυματοειδὲς θέμα τὸ γνωστὸν ὡς «τρέχων κύων», εἰς τὸν κύκλον ὁ μαίανδρος καὶ εἰς τὸν, μεταξὺ τῶν δύο, τριγωνικὸν ἄνθεμιον. Ἡ θέσις, ἡ τεχνικὴ καὶ τὰ θέματα, τοποθετοῦν τὸ εὐρεθὲν ψηφιδωτὸν εἰς τὴν αὐτὴν χρονικὴν περιόδον πρὸς τὸ κυκλικὸν κτίσμα.

Παραλλήλως πρὸς τὸ κυρίως ἀνασκαφικὸν ἔργον διεξήχθη διὰ πρώτην φορὰν ἐφέτος συστηματικὴ ἐργασία περισυλλογῆς τῶν κατεσπαρμένων

Εἰκ. 7. Συγκολληθὲν θωράκιον.

Εἰκ. 8. Συγκολληθὲν θωράκιον.

μαρμαρίνων μελῶν προερχομένων ἐκ τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν, ταυτίσεως τούτων, συγκολλήσεως καὶ μερικῆς ἢ ὀλικῆς ἀποκαταστάσεως ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (εἰκ. 6, 7, 8, 9 καὶ 10).

Εικ. 9. Συγκολληθὲν κιονόκρανον τῆς βασιλικῆς Α τῶν Φθιωτῶν Θεβῶν.

Εικ. 10. Συγκολληθεῖσα ἐπιγραφή.

Οὕτω ἐκ 227 περισυλλεγέντων τοιούτων τεμαχίων ἀποκατεστάθησαν: 38 θωράκια, 3 πλάκες Τραπεζῶν, 4 ἐπίκρανα, 1 κιβωτίδιον, 2 ἐπιγραφαὶ καὶ 10 κιονόκρανα.

2. ΣΕΣΚΛΟΝ

Ἡ συνεχισθεῖσα καὶ ἐφέτος διὰ τοῦ ἐφόρου Δημ. Θεοχάρη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐπὶ τῆς προϊστορικῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου ἀπέβλεψεν εἰς τὴν ἐξακριβῶσιν τῆς ἐκτάσεως τοῦ στρώματος τῆς προκεραμεικῆς νεολιθικῆς ἐπ' αὐτῆς καὶ τὴν διευκρίνησιν ζητημάτων, σχετιζομένων πρὸς τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῆς ἀκροπόλεως, ἐν ᾧψει τῆς λεπτομεροῦς τοπογραφικῆς ἀποτυπώσεως τοῦ χώρου, ἡ ὁποία ἐπερατώθη κατὰ τὸ παρὸν ἔτος. Περὶ

τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου ἐγένετο ἐπίσης καὶ συντήρησις τῶν ἀποκαλυφθέντων προγενεστέρως προϊστορικῶν οἰκημάτων.

Εἰς τὰς ἐργασίας ἔλαβον ἐνεργὸν μέρος ἡ ἀρχαιολόγος κ. Μαρία Θεοχάρη καὶ ἡ φοιτήτρια τῆς Ἀρχαιολογίας δ. Εὐ. Ριζοπούλου, ἐπὶ βραχὺ διάστημα δὲ ἐβοήθησε καὶ ὁ φοιτητὴς τῆς ἀρχαιολογίας κ. Π. Πάντος.

Ι. Λείψανα τῆς προκεραμεικῆς νεολιθικῆς ἐπεσημάνθησαν τὸ πρῶτον ἐφέτος εἰς τὸ κέντρον περιπου τῆς ἀκροπόλεως καὶ συγκεκριμένως εἰς τὸν χῶρον, ὅπου ἐν τῷ τοπογραφικῷ σχεδίῳ τοῦ Τσοῦντα (Δ-Σ, πίν. ΙΙΙ, τετράγωνον Η 2) δεικνύται κενόν τι. Μεγάλῃ τάφρος ἀνασκαφεῖσα κατὰ μῆκος τῆς ἀκροπόλεως ἀπεκάλυψεν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ καὶ εἰς βάθος τριῶν περιπου μέτρων ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ὄρυγμα ἐντὸς τοῦ στερεοῦ ἐδάφους, ἐν ᾧ μόνον «μικρολιθικὰ» λίθινα ἐργαλεῖα ἐκ πυριτολίθου καὶ ὄστᾶ ζῶων εὐρέθησαν, οὐδὲν δὲ ἔχνος κεραμεικῆς. Διαταραχαὶ τῆς ἐπιχώσεως εἰς βάθος, γινόμεναι κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Διμηνίου, ἐδυσχέραναν τὴν ἐργασίαν καὶ δὲν ἐπέτρεψαν τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν τοῦ ὀρύγματος κατὰ τὸ παρόν. Ἡ ἐντὸς τοῦ ὀρύγματος καὶ ὑπεράνω αὐτοῦ ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐκ τεφρῶν χωμάτων καὶ λεπτῶν τεμαχίων ἀνθρώκων — λειψάνων προφανῶς καταστραφείσης καλύβης ἐκ χόρτων καὶ κλάδων.

Τῆς αὐτῆς ἐποχῆς στρῶμα ἀνεσκάφη δοκιμαστικῶς καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς ἀκροπόλεως (Τομεὺς Θ), ὅπου ἐπεχειρήθη στρωματογραφικὴ τομῆ. Ἡ διαδοχὴ τῶν στρωμάτων εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἦτο μᾶλλον ὁμαλή (Προκεραμεικὴ — Ἀρχαιοτέρα Νεολιθικὴ Ι κλπ.).

Τῆς μέσης νεολιθικῆς (ἦτοι τοῦ ἄλλοτε λεγομένου «Πολιτισμοῦ τοῦ Σέκλου» ἢ «Ἀρχαιοτέρας Νεολιθικῆς») ἀνεφάνησαν λίαν ἐνδιαφέροντα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ἐντὸς τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης μεγάλης τάφρου (Τάφρος ΙΙ) καὶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς τμήμα. Τὰ παλαιότερα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως εἰς τὸ τμήμα αὐτὸ δὲν ἀνεσκάφησαν εἰς βάθος.

Ὁ κύριος τομεὺς τῶν ἀνασκαφῶν περιορίσθη εἰς τὸ μέσον τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως καὶ διὲν εἰς τὸν χῶρον, ὅπου κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ Τσοῦντα (Δ-Σ, ἔ.ἀ. τετράγωνον Η 1 καὶ 2) δηλοῦνται οἰκήματα τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ καὶ τῆς νεωτέρας

νεολιθικῆς. Σκοπὸς τοῦ ἀνασκάπτοντος ἦτο νὰ μελετήσῃ τὴν στρωματογραφίαν τῆς λιθογάλκου περιόδου καὶ νὰ [ἐλέγξῃ τὴν ὑπαρξιν φάσεων καὶ ὑποπεριοδῶν. Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέβη λίαν ἀποδοτικὴ καὶ διδακτικὴ συνάμα, διότι ἐξ αὐτῆς ἐδείχθη ἡ ὑπαρξις μεγάλου πάχους ἐπιχώσεως τῆς περιόδου τοῦ Ραχμανί-

Εἰκ. 11. Τοῖχος οἰκίας 33 (νεωτέρα νεολιθική).

ου (τῆς κατ' ἐξοχὴν «λιθογάλκου») καὶ ἐμελετήθησαν τρεῖς φάσεις αὐτῆς.

Ἐπάλληλοι στρώσεις δαπέδων καὶ διαδοχικαὶ ἐστίαὶ μονίμου μορφῆς (ἀποτελούμεναι ἐκ παχειῶν στρώσεων πηλοῦ ἐπὶ ὑποστρώματος ἐκ χαλίκων ἢ μικρῶν λίθων, κυκλικαὶ δὲ τὸ σχῆμα) ἐσχεδιάσθησαν καὶ ἐφωτογραφήθησαν ὡς ἀπεκαλύπτοντο. Ἐκ τῆς μελέτης τῆς κεραμεικῆς, ἡ ὁποία δὲν ἐπερατώθη εἰσέτι, ἐλπίζεται ὅτι θὰ συναχθοῦν ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέροντα πορίσματα περὶ τῆς περιόδου ταύτης ἐν Σέσκλφ.

Περαιτέρω, ἀνεσκάφη πρὸς τὰ ΒΑ. ἀφ' ἐνὸς μὲν ἢ ὑπὸ τοῦ Τσοῦντα ἀποκαλυφθεῖσα Οἰκία 31, τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ, τὰ λείψανα τῆς ὁποίας, ἐπιχωσθέντα, εἶχον σχεδὸν ἐξαφανισθῆ, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἢ ἀνατολικότερον κειμένη Οἰκία 33 τῆς νεωτέρας νε-

ολιθικῆς. Τοῦ σπουδαίου αὐτοῦ οἰκήματος ἀπεκαλύφθη πληρέστερον ὁ μὴ δηλούμενος εἰς τὸ παλαιὸν σχέδιον ἀνατολικὸς τοῖχος (εἰκ. 11).

Πρὸς τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου ὁ ἀνασκάπτων ἀπησχολήθη εἰς τὴν συντήρησιν παλαιότερον ἀποκαλυφθέντων

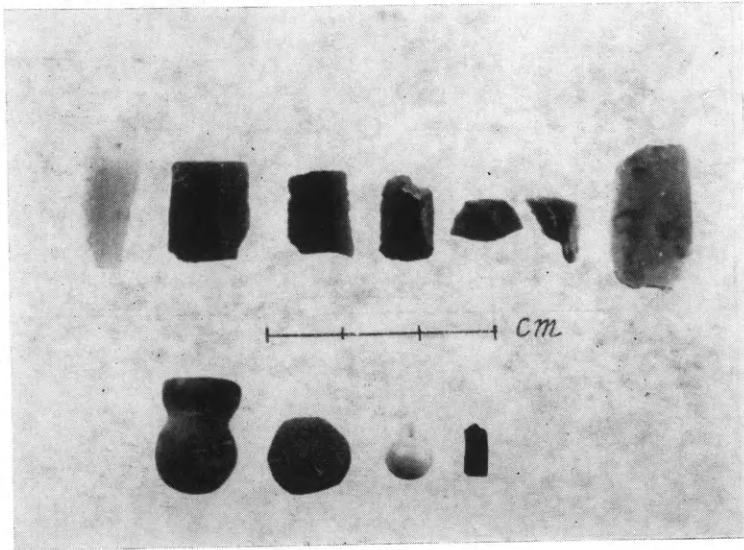
Εἰκ. 12. Ἡ «μεγαροειδῆς» οἰκία 7-8-9 μετὰ τὴν γενομένην συντήρησιν.

οἰκημάτων, ἅτινα εἶχον ὑποστῆ φθοράς, κατ' ἐξοχὴν δὲ εἰς τὴν συντήρησιν καταπεσόντων τμημάτων τῆς λιθίνης κρηπίδος τοῦ «μεγαροειδοῦς» οἰκήματος 7-8-9 (Δ-Σ, πίν. III) (εἰκ. 12). Τέλος σημαντικὸν μέρος τοῦ χρόνου διετέθη εἰς τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ τοπογραφικοῦ σχεδίου τῆς ἀκροπόλεως καὶ τοῦ περὶ αὐτὴν χώρου.

II. Τὰ κινητὰ εὐρήματα ὑπῆρξαν καὶ ἐφέτος ἀφθονα καὶ ἐνδιαφέροντα, καίτοι ἢ προσοχὴ τοῦ ἀνασκάπτοντος ἐστράφη μᾶλλον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς διευκρινήσεως ἀρχιτεκτονικῶν προβλημάτων, διὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς ὀριστικῆς δημοσιεύσεως τῶν ἀνασκαφῶν, ἢ ὅποια ἐλπίζεται ὅτι θὰ περατωθῆ συντόμως.

Ἐκ τῆς προκεραμεικῆς ἐπιχώσεως προέρχονται κυρίως «μικρολιθικά» ἐργαλεῖα ἐκ πυρίτου καὶ σπανιώτερον ὄψιανου

(εικ. 13, ἄνω), δύο λίθινα «ἐνώτια», ἕξ ὧν εἰκονίζεται τὸ ἕν (εικ. 13, κάτω), τμήματα «ἀξινῶν» ἐκ πρασίνου λίθου, δισκάριον λίθινον καὶ περιάπτον (;) κ.ἄ. Ἰδιαιτέρως σημαντικὰ ἦσαν λεί-

Εἰκ. 13. Χαρακτηριστικὰ λίθινα εὐρήματα ἐκ τοῦ προκεραμικοῦ στρώματος.

ψανα ἀπηνθρακωμένων καρπῶν ἐκ τοῦ στρώματος αὐτοῦ (δια-

Εἰκ. 14. Μονόχρωμον ἀγγεῖον τῆς «περιόδου τοῦ Ραχμανίου».

κρίνεται μεταξὺ αὐτῶν σίτος καὶ ὄσπρια), ἐκ τοῦ ὁποίου ἐπίσης συνελέγησαν δείγματα ἄνθρακος καὶ ἀπηνθρακωμένου ξύλου. Ἄφθονα ἦσαν ἐπίσης τὰ ὄστᾶ ζώων, ἕξ ὧν ἐλάχιστα ἔφερον ἴχνη κατεργασίας.

Τῆς μέσης νεολιθικῆς εὐρέθη ἀξιόλογος ἀριθμὸς μικρῶν ἀξινῶν, λεπίδων ὀψιανοῦ, μυλλολίθων καὶ τριπτήρων, ἄφθονα δὲ ἐπίσης ὑπῆρξαν ὅμοια εὐρήματα τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς καὶ δὴ τῆς περιόδου τοῦ Ραχμανίου, τῆς ὁποίας ἀνεσκάφη ἐπίχωσις εἰς σημαντικὴν ἔκτασιν.

Ἡ κεραμικὴ καὶ ἐφέτος ἦτο ἄφθονος· σχετικῶς ὁμως σπά-

νια ὑπῆρξαν τὰ λείψανα τῆς μονοχρώμου κεραμεικῆς τῆς ἀρχαιοτάτης νεολιθικῆς φάσεως καὶ τῆς ἐπομένης περιόδου τῶν «πρωίμων γραπτῶν», ἐπειδὴ δὲν ἀνεσκάφησαν ἐφέτος εἰς ἰκανὴν ἔκτασιν στρώματα τῶν φάσεων αὐτῶν.

Ἡ κεραμεικὴ τῆς μέσης νεολιθικῆς εἶναι ἐνδιαφέρουσα, κυρίως ἐπειδὴ περιλαμβάνει δείγματα τῆς πρωιμοτάτης φάσεως, ἧτοι τοῦ λεγομένου ρυθμοῦ «Solid-Style» (τῶν Wace-Thompson) καὶ μάλιστα εἰς ἀπομιμήσεις ἐντοπίας.

Ὁ μέγας ὄγκος τῆς κεραμεικῆς ἀνάγεται εἰς τὴν φάσιν τοῦ Ραχμανίου, περιλαμβάνει δὲ κυρίως μονόχρωμα ἀγγεῖα, ὧν ἐλάχιστα συνεπληρώθησαν (εἰκ. 14) καὶ ὀλίγα ἀλλὰ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τῆς κατηγορίας «Crusted Ware».

Ἡ μελέτη τοῦ πλουσίου αὐτοῦ ὑλικοῦ δὲν ἐπερατώθη, ἐλλείψει χρόνου, ἐλπίζεται ὅμως ὅτι θὰ συντελεσθῇ συντόμως καὶ ὅτι θ' ἀποδώσῃ χρήσιμα πορίσματα διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς κεραμεικῆς εἰς μίαν καιρίαν φάσιν τῆς ἱστορίας τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου.

3. ΝΗΣΙ (τῆς Μακεδονικῆς Ἀλεξανδρείας).

Διὰ τῆς ἐπιμελητρίας Δδος Ἀγγελ. Ἀνδρειωμένου ἐνηργήθη ἀνασκαφὴ βορειοδυτικῶς τοῦ χωρίου Νησι Ἀλεξανδρείας πρὸς περαιτέρω ἀποκάλυψιν τοῦ πέρυσι κατόπιν μικρᾶς σκαφικῆς ἐρεῦνης ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ κ. Ἀντ. Καραγιάννη ἀναφανέντος ὑστερορρωμαϊκοῦ κτηρίου μετὰ μωσαϊκῶν δαπέδων. Ἀφορμὴν πρὸς διενέργειαν τῆς ἐρεῦνης ταύτης ἔδωσεν ἡ κατὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν ἐμφάνισις πωρίων λαξευτῶν κυβολίθων καὶ ἡ περισυλλογὴ ἀφθόνων τεμαχίων κεράμων στέγης.

Ἡ ἐφετινὴ ἀνασκαφὴ ἤρχισε μὲ τὸν καθαρισμὸν τοῦ μωσαϊκοῦ καὶ κατέληξεν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ μεγαλυτέρου μέρους συγκεκροτημένου λουτρῶνος.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα εἶναι ὀρθογώνιον κτήριο, ἐξωτερικῶν διαστάσεων ἀπ' Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς 15 μέτρων καὶ ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον, μέχρι τῶν ἀνασκαφέντων σημείων, 18 μέτρων. Τὸ οἰκοδόμημα συνεχίζεται τοῦλάχιστον πρὸς Βορρᾶν καὶ πρὸς Νότον. Πρὸς Δυσμὰς καὶ Ἀνατολὰς ἔχομεν ἴσως ὑπαι-

θρίους αὐλάς. Οἱ τοῖχοι τοῦ κτηρίου συνίστανται ἐκ θραυστῶν πωρολίθων μετ' ἐλαχίστων γωνιολίθων τοῦ αὐτοῦ ὕλικου καὶ ἀσβεστοκονιάματος. Ἔχουν πάχος 0.70 μ. Μόνον τοῦ δυτικοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τὸ πλάτος προσεγγίζει τὸ ἓν μέτρον. Εἰς τὸ

Εἰκ. 15. Τὰ ὑπόκαυστα καὶ τὸ ἀνατολικὸν θέμα τῶν ψηφιδωτῶν ἐκ τῆς ΒΑ. γωνίας.

πάχος τῶν τοίχων δὲν συμπεριλαμβάνεται τὸ κονίαμα καὶ ἡ ἐνιαχοῦ ὑπάρχουσα ὀρθομαρμάρωσις.

Ὁ ἀνασκαφεὶς χῶρος δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς δύο.

Τὸ νότιον τμήμα ἀποτελεῖ κλειστὸν σύνολον καὶ περιλαμβάνει δύο ἐπιμήκεις χώρους, ἐφωδιασμένους δι' ὑποκαύστων (εἰκ. 15-16). Ἐπειδὴ οὐδαμοῦ τὸ ὕψος τῶν τοίχων φθάνει μέχρι τῆς ὀροφῆς τῶν ὑποκαύστων, ἀγνοοῦμεν τὴν διαίρεσιν τῶν ἰσογείων χώρων. Ἐὰν δεχθῶμεν τὸ ἰσόγειον τοῦ βορείου ἐπιμήκους χώρου διηρημένον εἰς δύο, τότε θὰ ἔχωμεν πρὸ ἡμῶν τοὺς τρεῖς οἴκους τοῦ βαλανείου. Ἄλλως θὰ δεχθῶμεν τοὺς δύο ἀνασκα-

φέντας ὡς τὸν μέσον οἶκον (tepidarium) καὶ τὸν τρίτον ἢ ἔνδον οἶκον (caldarium). Ὁ πρῶτος οἶκος (frigidarium) θὰ ἐρευνηθῆ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος. Κατὰ τὴν δευτέραν ἐκδοχὴν θὰ ἔχωμεν ἐσωτερικὰς διαστάσεις τοῦ ἔνδον οἴκου

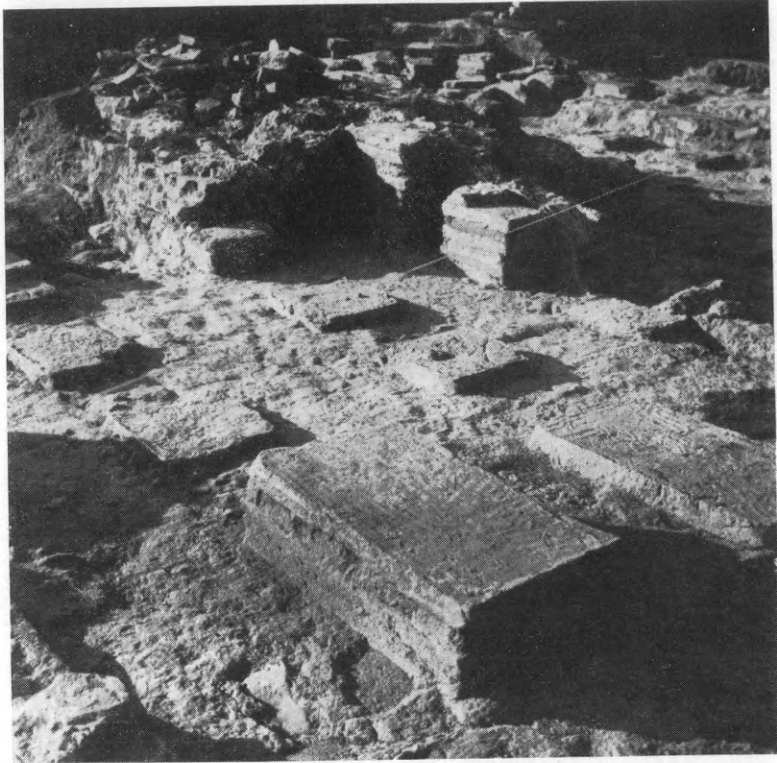

Εἰκ. 16. Τὰ ὑπόκαυστα ἀπὸ Δυσμῶν.

(caldarium) 11.33×3.10 μ. καὶ τοῦ μέσου οἴκου (tepidarium) $7.40 \mu. \times 3.15 \mu.$ Κατὰ τὴν δυτικὴν στενὴν πλευρὰν τῶν ὁ μὲν ἔνδον οἶκος ἀπολήγει εἰς πεταλόμορφον ἀψίδα, ὁ δὲ μέσος οἶκος εἰς στόμιον, ἐπικοινωνοῦν πρὸς τὸ praefurnium (εἰκ. 17).

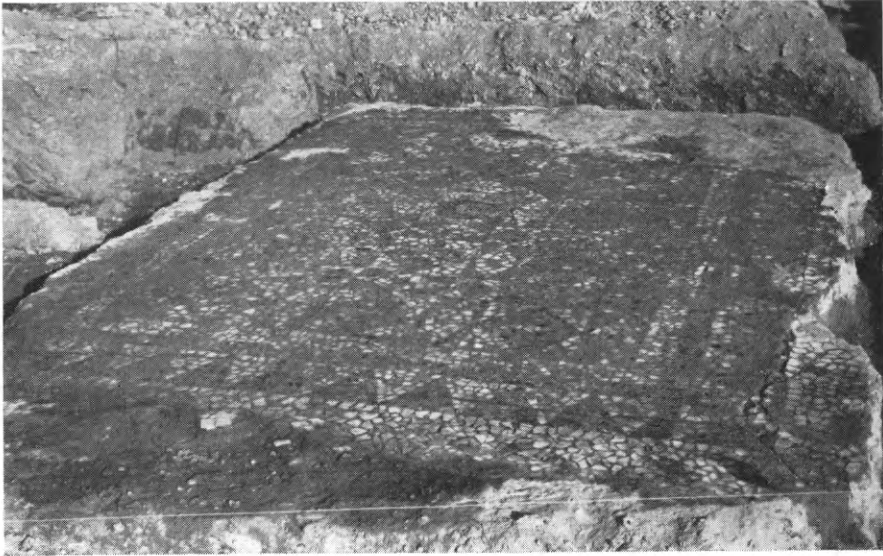
Τὸ βόρειον τμήμα τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου περιλαμβάνει δύο διαμερίσματα, τὰ δάπεδα τῶν ὁποίων εὐρίσκονται ὑψηλότερον τῶν δαπέδων τῶν ὑποκαύστων καὶ καλύπτονται ὑπὸ μωσαϊκῶν. Τὸ πρὸς τοὺς χώρους τῶν ὑποκαύστων γειτνιαζόν διαμερίσμα ἔχει ἐσωτερικὸν μῆκος 12.80 μ. καὶ πλάτος 5.70 μ. κοσμεῖ-

ται δὲ ὑπὸ τριῶν μωσαϊκῶν θεμάτων (ἀνατολικόν, κεντρικόν καὶ δυτικόν θέμα). Τὸ πρὸς Βορρᾶν καὶ παρὰ τὸ δυτικόν θέμα μικρὸν διαμέρισμα ἔχει διαστάσεις 3.50 μ. × 2.50 μ. καὶ κοσμεῖται ὑφ' ἑνὸς μόνον θέματος (βόρειον θέμα). Ἄπαντα τὰ θέματα εἶναι γεωμετρικά: Τεμνόμενοι κύκλοι, ἀβακωτὸν κόσμημα, τετράγωνα

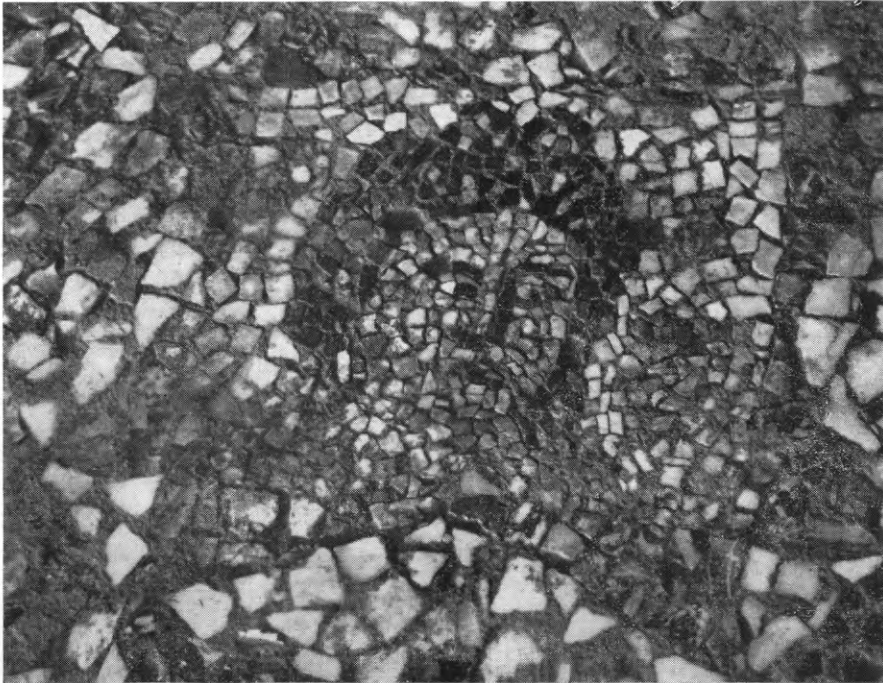

Εἰκ. 17. Τὸ στόμιον τοῦ νοτίου ὑποκαύστου ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ (ἀπ' Ἀνατολῶν).

τεθειμένα διαγωνίως ἐντὸς τετραγώνων καὶ ρόμβοι ἐντὸς ὀρθογωνίων, τρίγωνα, σπειρομαϊάνδρος κτλ. Μόνον ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ βορείου θέματος ὑπάρχει διάχωρον μετὰ κεφαλῆς γυναικός (εἰκ. 18-19). Αἱ ψηφίδες τῶν μωσαϊκῶν εἶναι θραυσταί, μήκους 0.015-0.02 μ. καὶ χρώματος μέλανος, λευκοῦ, φαιοῦ, ἰώδους ἢ ροδόχρου. Οὐδαμοῦ εὐρέθησαν ψηφίδες συλλεκταὶ ἢ ἐξ ὑαλομάζης. Κατ' ἐξαιρέσιν εἰς τὸ βόρειον θέμα αἱ ἐκ μαρμάρου ψηφίδες εἶναι πολὺ μεγάλαι (0.05 μ.), παρέχουσαι τὴν ἐντύπωσιν μαρμαροθετήματος. Διὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ προσώπου ἐχρη-

Είκ. 18. Τὸ βόρειον θέμα ἀπὸ Δυσμῶν.

Είκ. 19. Ἡ μορφή τοῦ βορείου θέματος ἀπὸ Νότου.

σιμοποιήθησαν ψηφίδες μικρότεροι τῶν κανονικῶν. Πλήν τοῦ κεντρικοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ θέματος τῶν τεμνομένων κύκλων, τὰ ὁποῖα φέρουν σοβαρὰν φθορὰν κατὰ τὸ κέντρον, αἱ φθοραὶ τῶν ὑπολοίπων ψηφιδωτῶν θεμάτων εἶναι ἀσήμαντοι.

Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ πρὸς τὰ ὑπόκαυστα γειτνιαζόντος οἴκου διατηρεῖ σποραδικὰ ὑπολείμματα ὀρθομαρμαρώσεως, πάχους 0.03 μ. Τὸ συνδετικὸν τῆς ὀρθομαρμαρώσεως κονίαμα ἔχει πάχος 0.06 μ.

Οὐδαμοῦ μέχρι στιγμῆς εὐρέθησαν ὑπολείμματα μαρμαροθετημάτων καὶ καθέτων πηλίνων ἀεραγωγῶν σωλήνων (tubuli) ἐπὶ τῶν τοίχων ἢ καὶ σωλήνων ἀποχετεύσεως.

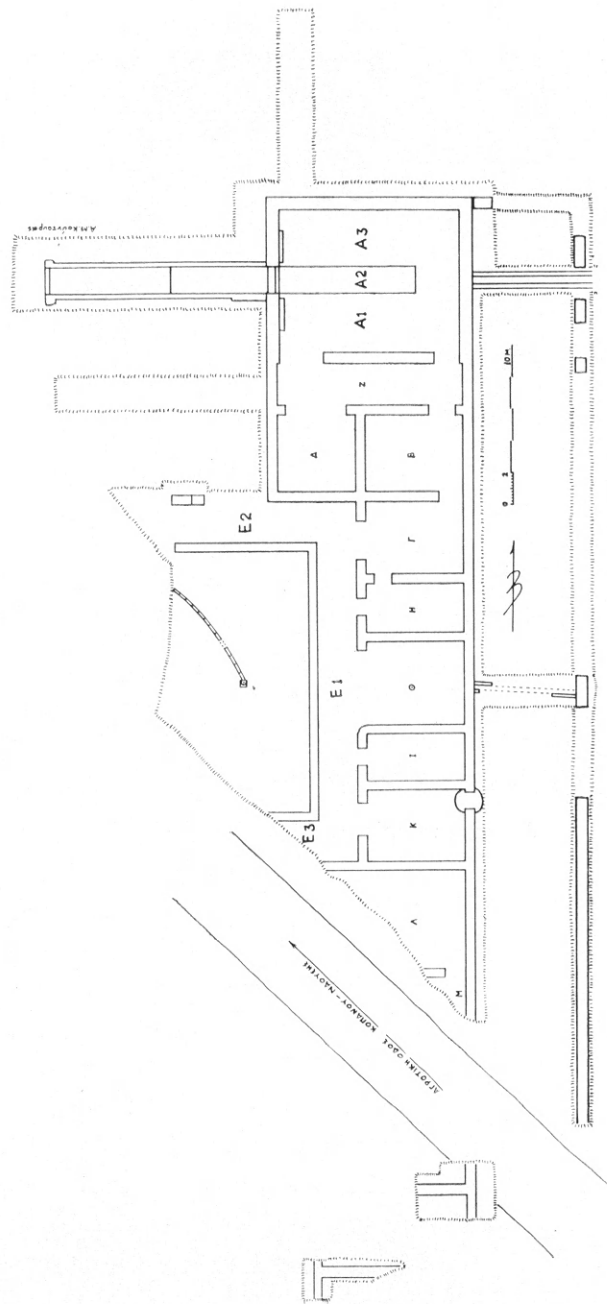
4. ΝΑΟΥΣΑ

Κατὰ τὸ 1966 συνεχίσθησαν, διὰ τοῦ ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Φωτίου Πέτσα, αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ναούσης. Ἡ ἀνασκαφὴ περιορίσθη κυρίως εἰς τὸ ἐν τῇ θέσει Μπαλτανέτο ρωμαϊκὸν κτήριο, ἕως ὅτου ἐξαγορασθῆ, ὡς ἐλήφθη κατ' ἀρχὴν ἀπόφασις, ἢ περιοχὴ τοῦ παρὰ τὴν Μίεξαν Νυμφαίου, ὅπου, ὡς γνωστόν, ὑπῆρξεν ἡ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τριετίαν διδάξαντος ἐκεῖ τὸν Ἀλέξανδρον καὶ τοὺς συμμαθητάς του.

Εἰς Μπαλτανέτο ἀνεσκάφη μόνον ὁ χώρος τῆς περιστύλου αὐλῆς, ὅσον ἐπέτρεπεν ἡ ἀγροτικὴ ὁδὸς ἀπὸ Κοπανοῦ εἰς Νάουσαν.

Ἐβεβαιώθη οὕτω ὅτι τὸ ἐν μέρει ἀποκαλυφθὲν κατὰ προηγουμένην ἀνασκαφικὴν περίοδον παρὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τῆς αὐλῆς περιρραντήριον εἶχε τὴν θέσιν του εἰς τὸ κέντρον τῆς αὐλῆς (εἰκ. 20), ὅπου εὐρέθη κατὰ χώραν βάσις ἐκ πωρολίθου. Ἡ βάσις εἶναι διάτρητος κατὰ τὴν ἔννοιαν ὀρθῆς γωνίας διὰ τὴν διοχέτευσιν τοῦ ὕδατος, τὸ ὁποῖον ἤρχετο ἀπὸ ΒΔ. διὰ σωληνώσεως εὐρεθείσης κατὰ χώραν. Ὁ λίθος τῆς βάσεως εἶναι τετράγωνος μὲ πλευρὰν 0.45 μ., οἱ δὲ πηλοσωλήνες ἔχουν μῆκος φαινόμενον 0.57 μ. καὶ διάμετρον ἐσωτερικὴν 12-14 ἐκ.

Ἡ μαρμαρίνη φιάλη εὐρέθη εἰς τεμάχια σχεδὸν ὁλόκληρος, ἔχει δὲ διάμετρον 0.86 μ. καὶ ὀπὴν κατὰ τὸν πυθμένα.

Είχ. 20. Άνασκαφή Μπαλιτανέτου Ναούσης.

Εἰς τὴν ἐπίχωση οὐδὲν κινητὸν εὗρημα παρατηρήθη, μολο-
νότι αὕτη ἦτο ἀδιατάρακτος ἐκ τῆς ἐπενεργείας ὑδάτων ἢ ἄλλως.

Εἰκ. 21. Τμήμα μαρμαρίνου ἀναγλύφου ρωμαϊκῶν χρόνων.

Τοῦτο μετ' ἄλλων ἐνδείξεων σημαίνει, ὅτι τὸ ἀνασκαπτόμενον κτήριο δὲν ἐξετείνεται περαιτέρω πρὸς Δυσμάς, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς Νότον, ἐκεῖθεν τῆς ἀγροτικῆς ὁδοῦ, ὡς ἐβεβαιώθη διὰ τῶν γενομένων κατὰ τὸ 1964 δοκιμαστικῶν τομῶν (εἰκ. 20, ἀριστερά).

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Νυμφαίου ἡ ἐργασία κατὰ τὸ 1966 περιορίσθη εἰς τὴν συντήρησιν καὶ μερικὴν διαρρύθμισιν τοῦ χώρου. Ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἐργασίας ταύτης ἐγένετο καὶ περαιτέρω ἀποψίλωσις τῶν λαξευτῶν βράχων ὡς καὶ σκαφικὴ τομὴ πλάτους 2 μ. καὶ μήκους 8 μ., ἡ ὁποία ἀπέδωσε καὶ νέα τεμάχια στρωτῆρων καὶ καλυπτῆρων κορινθιακῆς κεραμώσεως, ὡς καὶ τμήματα ἀναγλύφως διακεκοσμημένης σίμης, ὅμοια πρὸς ἄλλα προηγουμένως εὑρεθέντα (Ἔργον 1965, σ. 27, εἰκ. 25-26, ΠΑΕ 1965, πίν. 53α-β καὶ 54β-ε).

Ευρέθη επίσης και πωρόλιθος εις σχῆμα ἀετώματος, διαστάσεων $0.70 \times 0.23 \times 0.18 \mu$.

Κατὰ τὸ 1966 ἐμελετήθησαν επίσης τυχαίως εὐρεθέντα και περισυλλεγέντα προηγουμένως διάφορα εὐρήματα τῆς περιοχῆς

Εἰκ. 22. Τὸ κάτω μέρος μαρμαρίνου ἀναγλύφου ἀναθηματικοῦ.

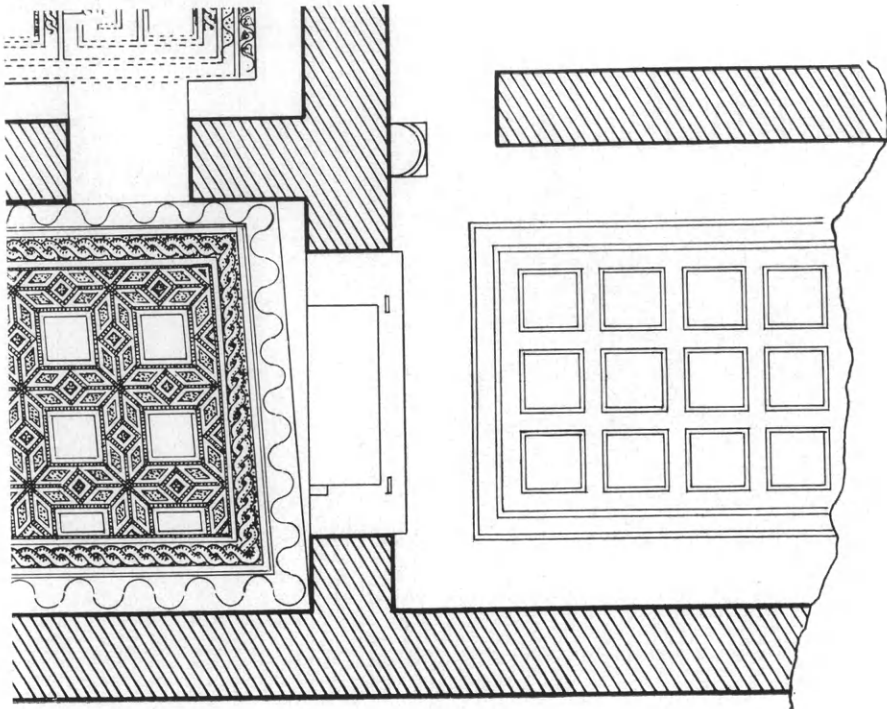
ἦτοι μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἀνάγλυφα και ἐνεπίγραφα μάρμαρα ποικίλα, ἐξ ὧν και τὰ ἐν εἰκ. 21-22 ἀνάγλυφα ρωμαϊκῶν χρόνων, πῆλινοι λύχνοι, διάφορα ὄστρακα κλπ.

5. ΑΜΦΙΠΟΛΙΣ

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1966 συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ τῶν βασιλικῶν τῆς Ἀμφιπόλεως διὰ τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ἀνασθηλώσεως κ. Εὐσταθίου Στίκα.

Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας ἐγένετο ἔρευνα εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Στίκα ἀνασκαφεῖσαν βασιλικὴν Γ παρὰ τὴν νοτιὰν πλευρὰν τοῦ νάρθηκος, ἔνθα διετηροῦντο ἴχνη ὑπάρξεως τοίχου, βαίνοντος πρὸς Νότον τοῦ νάρθηκος. Ἡ ἀνασκαφὴ διεπίστωσεν, ὅτι κατὰ προέκτασιν τοῦ νάρθηκος ὑπῆρχε διαμέρισμα πλάτους 4.22μ . (εἰκ. 23), τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 7 μέτρων περίπου, ἐπεκτείνεται

δὲ πρὸς Νότον εἰς ἀρκετὸν ἀκόμη μῆκος. Τὸ δάπεδον τοῦ ἐπιμήκους τούτου διαμερίσματος εἶναι ἐστρωμένον δίκην τάπητος με ὠραῖον ψηφιδωτόν, τὸ ὁποῖον φέρει πρὸς μὲν τὴν βόρειον πλευρὰν ἔγχρωμον ταινίαν με φολιδωτὰ σχέδια, παρὰ δὲ τοὺς

Εἰκ. 23. Τὸ πρὸς Νότον τοῦ νόθηκος ἀποκαλυφθὲν διαμέρισμα.

μακροὺς τοίχους (Α καὶ Δ) ἔγχρωμον κληματίδα μετὰ βοτρυῶν. Ἐντὸς τοῦ εἰρημένου πλαισίου ὑπάρχουν πλείονα τετράγωνα διάχωρα (εἰκ. 23) διαστ. 0.58×0.58 τεταγμένα ἀνὰ τρία καὶ περιβαλλόμενα ὑπὸ διπλῶν σπειρῶν καὶ σπειρομαιάνδρων μετὰ σχοινίου. Ἐντὸς τῶν τριῶν πρώτων ἀπὸ τῆς θύρας διαχώρων εἰκονίζονται εἰς μὲν τὰ ἀκράϊα δύο δοχεῖα με κόκκινον ρόδι, εἰς δὲ τὸ μεσαῖον λαγφὸς πίνων ὕδωρ παρὰ τὴν ρίζαν δένδρου (εἰκ. 24).

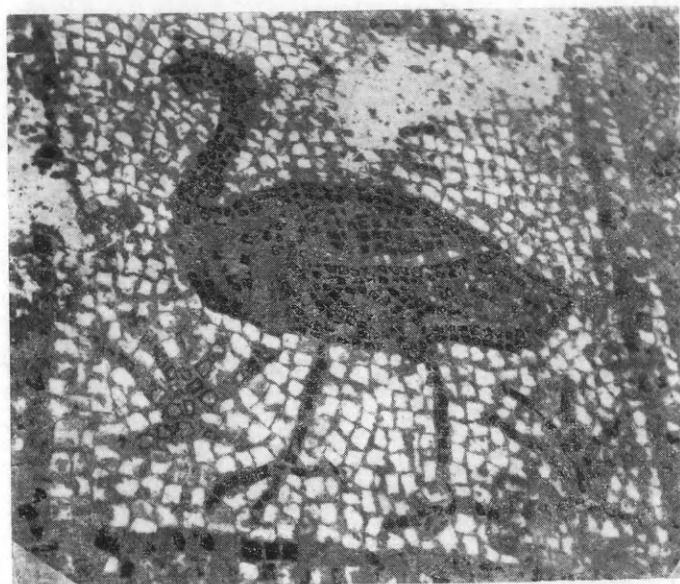
Ἡ δευτέρα σειρὰ τῶν τριῶν διαχώρων φέρει θαυμάσιον ἔγχρωμον πτηνὸν (παπαγάλον; εἰκ. 25) καὶ δύο κομψότατα ὑδρόβια πτηνά (εἰκ. 26, 27), ἡ τρίτη σειρὰ φέρει τρία κοσμήματα δίκην ρόδακος (μαργαρίτας), ἡ τετάρτη σειρὰ φέρει τρεῖς ἰχθύς

Είκ. 24. Λαγφός πίνων ὕδωρ, ἐκ τῆς πρώτης σειρᾶς τῶν τετραγώνων διαχώρων.

Είκ. 25. Πιτηνόν ἐκ τῆς δευτέρας σειρᾶς τῶν τετραγώνων διαχώρων.

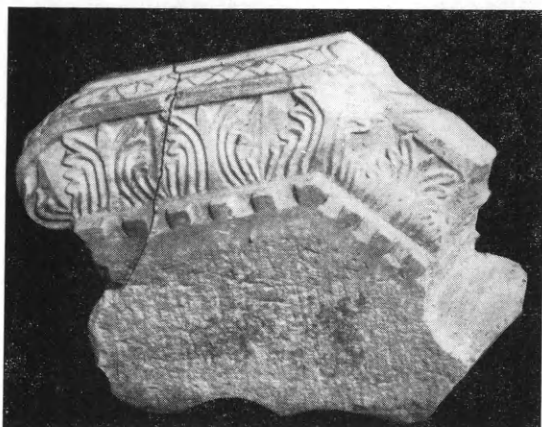

Εικ. 26. Ὑδροβιον πτηνὸν ἐκ τῆς δευτέρας σειρᾶς τῶν τετραγώνων διαχώρων.

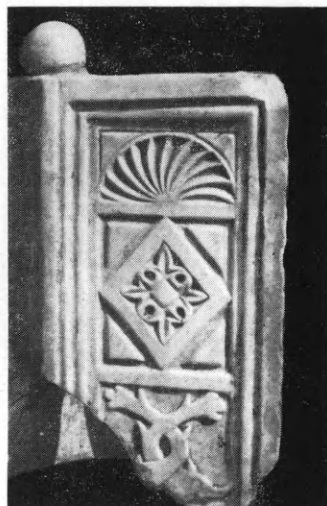

Εικ. 27. Ὑδροβιον πτηνὸν ἐκ τῆς δευτέρας σειρᾶς τῶν τετραγώνων διαχώρων.

(μπαρμπούνια) καὶ ἡ πέμπτη εἰς μὲν τὰ ἄκρα δύο ἀγγεῖα μὲ καρπούς εἰς δὲ τὸ μεσαῖον χαριέστατον ὑδροβῖον πτηνόν. Τὸ ἐπίμηκες τοῦτο κτίσμα λόγῳ τῆς θέσεώς του δεξιᾷ τοῦ νάρθηκος καὶ τῆς μικρᾶς πρὸς Ἀνατολὰς θύρας του (εἰκ. 23) εἶναι πιθανώτατα τὸ διακονικόν. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν του ἀνευρέθη ἡ

Εἰκ. 28. Ἡ στέψις τοῦ ἑξαγώνου ἄμβωνος.

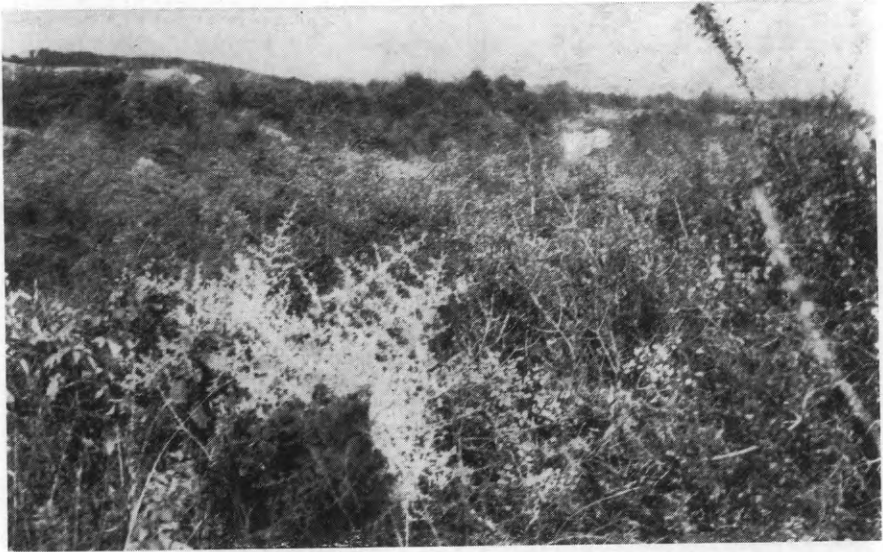

Εἰκ. 29. Θωράκιον τοῦ ἄμβωνος.

ἑξαγωνικὴ στέψις τοῦ ἑξαγώνου μαρμαρίνου ἄμβωνος (εἰκ. 28), τοῦ ὁποίου πρὸ διετίας εἶχεν ἀνευρεθῆ τὸ θωράκιον (Ἔργον 1964, εἰκ. 35, ἡμετέρα εἰκὼν 29).

Ἐκ παραλλήλου ὁ κ. Στίκας ἤρχισε τὴν ἀποκάλυψιν τῆς κατὰ τὸ 1919 προχείρως καὶ ἀτελῶς ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ Εὐστρ. Πελεκίδη (βλ. ΠΑΕ 1920, σ. 80 ἐξ.) σκαφείσης βασιλικῆς Α (εἰκ. 47). Ἡ βασιλικὴ αὕτη εὐρίσκεται 41 μ. Νοτανατολικῶς τῆς προηγουμένης βασιλικῆς Γ ἐκαλύπτετο δὲ ὑπὸ δάσους ἀγρίων δένδρων καὶ βάτων (εἰκ. 30). Μετὰ τὸν καθαρισμόν καὶ ἀπομάκρυνσιν τῆς καλυπτούσης τὸν χῶρον τῆς βασιλικῆς ἀγρίας βλαστήσεως, ἤρχισεν ἡ ἀνασκαφὴ α) εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ νοτίου κλίτους καὶ β) εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ.

Εἰς τὸ νότιον κλίτος ἀπεκαλύφθη τμήμα τοῦ νοτίου στυλοβάτου μὲ 5 ἰωνικὰς βάσεις κατὰ χῶραν (εἰκ. 31). Εὐρέθησαν ἐπίσης τρία μεγάλα μαρμάρινα ἐπίκρανα φέροντα ἀνάγλυφον

Εικ. 30. Όψις τοῦ χώρου τῆς βασιλικῆς Α πρὸ τοῦ ἐκ νέου καθαρισμοῦ αὐτῆς.

Εικ. 31. Αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι ἐπὶ τοῦ νοτίου στυλοβάτου τῆς βασιλικῆς Α ἰωνικαὶ βάσεις κίωνων.

σταυρόν, δύο κορινθιακά κιονόκρανα (εἰκ. 32), πολλά τεμάχια μαρμαρίνου κοσμήτου με ἀναγλύφους σταυρούς κατ' ἀποστάσεις, εἷς ὀλόσωμος ἀρράβδωτος κορμὸς μαρμαρίνου κίονος (εἰκ. 31), ὕψους 3.49 μ., καὶ πλῆθος τεμαχίων κίωνων προερχομένων ἐκ τῶν στύλων τοῦ νοτίου στυλοβάτου.

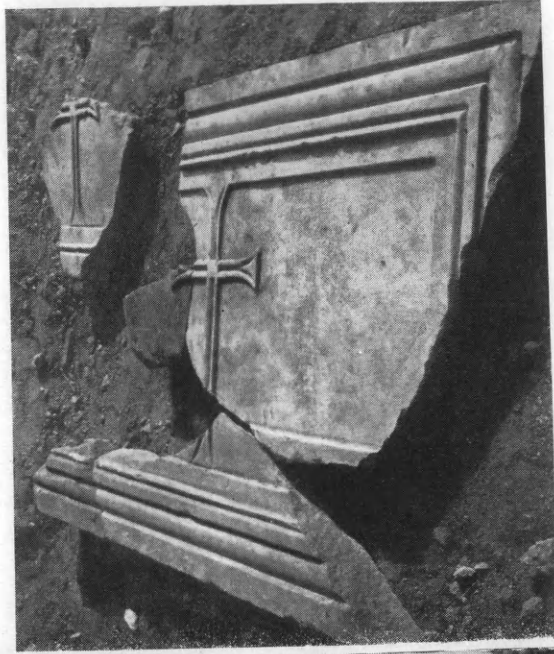
Ἄνευρέθησαν ἐπίσης πολλὰ τεμάχια θωρακίων μετὰ σταυ-

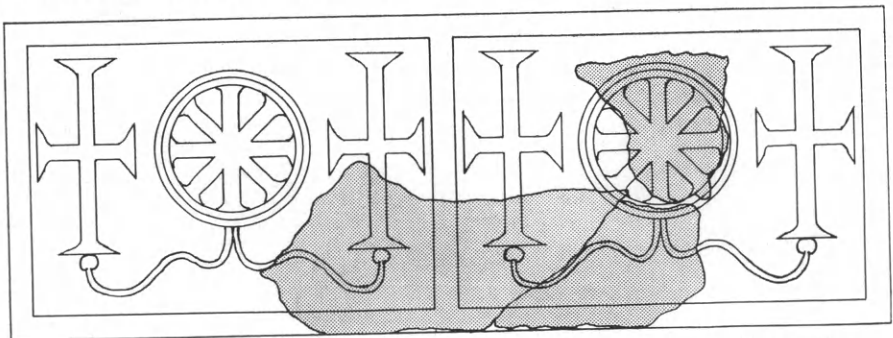
Εἰκ. 32. Κορινθιακὸν κιονόκρανον τῆς βασιλικῆς Α.

ρῶν (εἰκ. 33, 34) ἐκ τῶν μετακιονίων, ἐν οἷς καὶ δίδυμα (εἰκ. 35) ὡς καὶ πλῆθος τεμαχίων ψηφιδωτῶν προερχομένων ἐκ τῶν τοίχων τῆς βασιλικῆς. Ἀπεκαλύφθη ὡσαύτως τὸ δυτικὸν ἥμισυ σχεδὸν τοῦ δαπέδου τοῦ νοτίου κλίτους (εἰκ. 36), τὸ ὁποῖον καλύπτεται ἀπὸ ὠραιότατα πολύχρωμα ψηφιδωτὰ διατηρούμενα εἰς ἀρίστην κατάστασιν (εἰκ. 37). Ἀρχόμενοι ἀπὸ Δυσμῶν βλέπομεν παρὰ τὴν δυτικὴν θύραν τοῦ κλίτους τούτου ῥόμβον, ὅστις περιβάλλει κύκλον φέροντα εἰς τὸ μέσον περιπεπλεγμένον σχοινίον, εἰς δὲ τὰ ἄκρα δύο ἰχθύς (εἰκ. 36 καὶ 37). Ἐντὸς τοῦ κλίτους καὶ παρὰ τὸ σωζόμενον πεζούλιον τῶν τοίχων τρέχει ταινία ἐκ σπειρομαϊάνδρου καὶ σχοινίου.

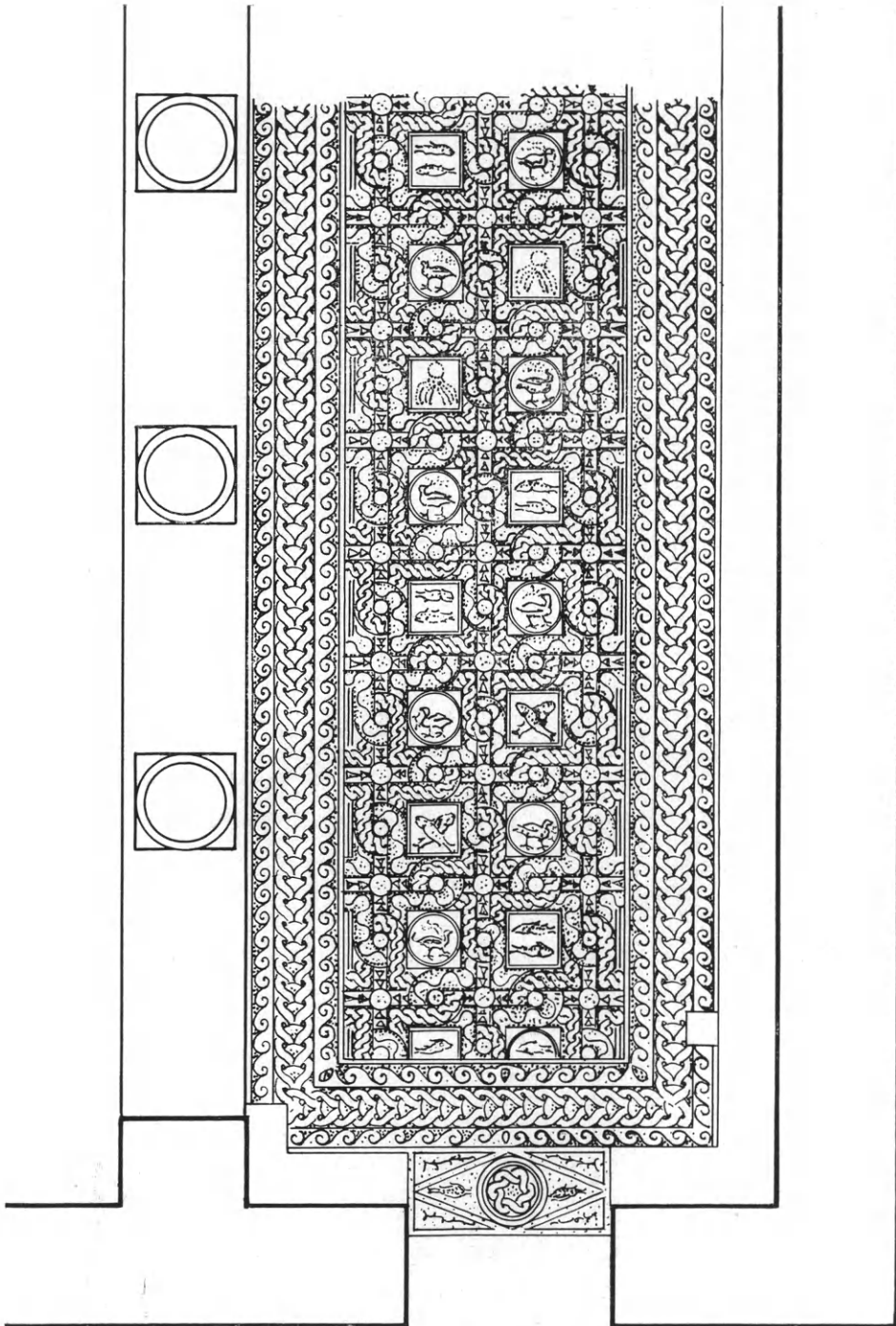
Εἰς τὸ κέντρον, μετὰ τὴν ὡς ἄνω ταινίαν, ὑπάρχουν δεξιᾶ καὶ ἀριστερᾶ τετράγωνα διάχωρα συνενούμενα διὰ κόμβων καὶ εἰκονίζοντα ἀνὰ ἓνα ἰχθύν, ἐν συνεχείᾳ δὲ ζεύγη τετραγώνων περιβαλλομένων ὑπὸ πολυχρώμων ταινιῶν καὶ εἰκονιζόντων τὸ μὲν πρῶτον ζεύγος ἀριστερᾶ ὑδρόβιον πτηνὸν (εἰκ. 38) καὶ

Εικ. 33-34. Άνω, πλάξ και κάτω, τεμάχια ανάγλυφων θωρακίων της βασιλικής Α.

Εικ. 35. Δίδυμα θωράκια εκ των μετακινίων της βασιλικής Α της Άμφιπόλεως.

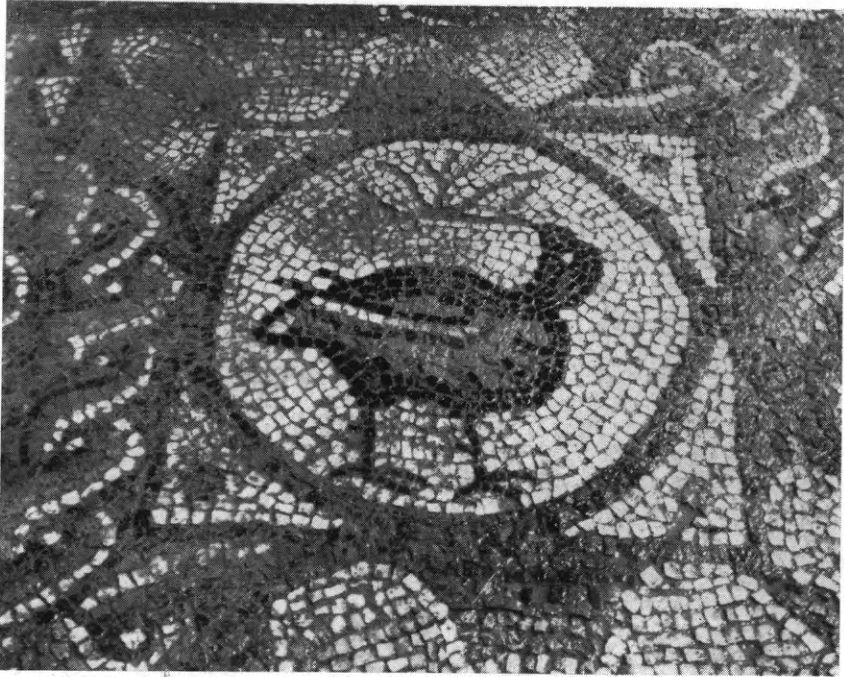
Εικ. 36. Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεος τοῦ Ν. κλίτους τῆς βασιλικῆς Α.

δεξιᾷ δύο παραλλήλως τοποθετημένους ἰχθῦς (εἰκ. 39) καὶ ἐν
 συνεχείᾳ ἐναλλάξ πτηνὸν δεξιᾷ (εἰκ. 40) καὶ δύο ἰχθῦς ἀριστερᾷ
 χιαστί τοποθετημένους (εἰκ. 41), ἐνῶ κατόπιν ἀκολουθεῖ πτη-
 νὸν δεξιᾷ καὶ ὀκτάπους ἀριστερᾷ (εἰκ. 36).

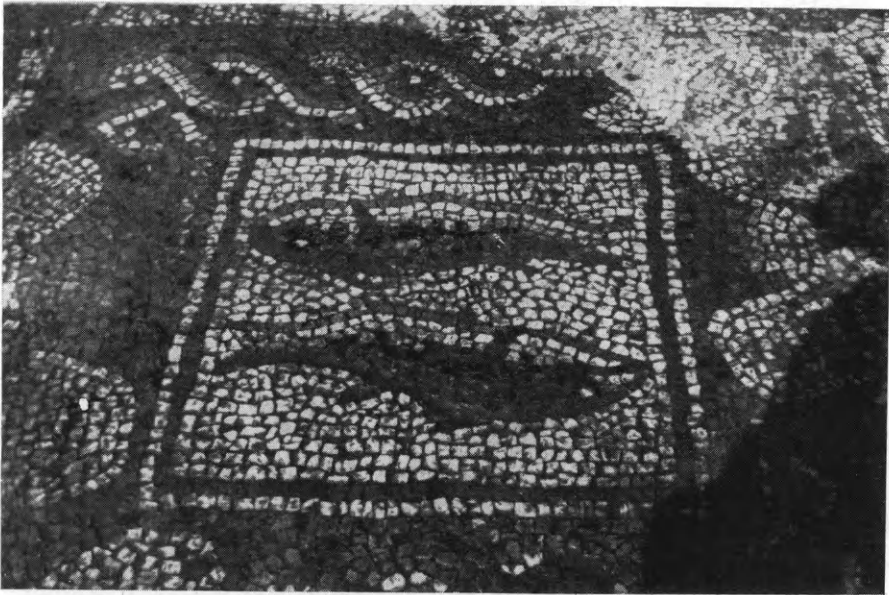

Εἰκ. 37. Τὸ παρὰ τὴν θύραν τοῦ νάρθηκος τμήμα ψηφιδωτοῦ τῆς βασιλικῆς Α.

Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ νοτίου κλίτους ἀνευρέθησαν δύο νο-
 μίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν καθαρισθὲν προθυμότετα ὑπὸ
 τῆς ὑπηρεσίας τοῦ νομισματικοῦ Μουσείου καὶ ἐξετασθὲν ὑπὸ
 τῆς Διευθυντρίας αὐτοῦ Κ^ας Οἰκονομίδου - Καραμεσίνη, διεπι-
 στώθη ὅτι εἶναι εἰκοσανούμιον Ἰουστίνου τοῦ Β' καὶ Σο-
 φίας, νομισματοκοπέου Θεσσαλονίκης καὶ χρονολογίας κοπῆς
 571/2 μ.Χ. (Πελ. Β.Μ.Σ. Ι, σ. 85, 112). Ἄλλὰ καὶ ἐκ τῶν γλυ-
 πτῶν εὐρημάτων ἦτοι τῶν κορινθιακῶν κιονοκράνων, ἐπιθημά-
 των καὶ θαρακίων ὡς καὶ ἐκ τῆς μορφῆς καὶ τῆς τέχνης τῶν

Εἰκ. 38. Ὑδροβῖον πτηνὸν ἐκ διαχώρου τοῦ Ν. κλίτους τῆς βασιλικῆς Α.

Εἰκ. 39. Παράστασις παραλλήλων ἰχθύων εἰς διάχωρα τοῦ νοτίου κλίτους τῆς βασιλικῆς Α.

Εἰκ. 40. Ὑδροβιον πτηνὸν ἐκ διαχώρου τοῦ Ν. κλίτους τῆς βασιλικῆς Α.

Εἰκ. 41. Παράστασις χιαστί τοποθετημένων ἰχθύων
ἐκ διαχώρου τοῦ Ν. κλίτους τῆς βασιλικῆς Α.

ἀποκαλυφθέντων ψηφιδωτῶν, προκύπτει ὅτι ἡ ἐν λόγῳ βασιλικὴ ἀνάγεται εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ ἢ τὰ μέσα τοῦ 6^{ου} μ.Χ. αἰῶνος.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ἱεροῦ διεπίστωσεν ὅτι ἡ ἀψὶς αὐτοῦ εἶναι ἐκτισμένη περιφερειακῶς διὰ μεγάλων σφονδύλων κιόνων

Εἰκ. 42. Ἡ δι' ἀρχαίων σφονδύλων ἐκτισμένη ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ τῆς βασιλικῆς Α.

(εἰκ. 42) προερχομένων πιθανότατα ἐκ τῆς εἰς ἀπόστασιν 19.80 μ. πρὸς Νότον κειμένης στοᾶς (εἰκ. 43) ἀνασκαφείσης πρὸ διετίας ὑπὸ τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Δ. Λαζαρίδη. Τὸ ἐν συνεχείᾳ πρὸς Ἀνατολὰς καθαρισθὲν τμῆμα τοῦ δαπέδου τοῦ βορείου κλίτους διεπιστώθη ὅτι ἔχει τὸ δάπεδον κεκαλυμμένον ὑπὸ ὠραίων ψηφιδωτῶν ἐκ πτηνῶν, ἰχθύων καὶ κοσμημάτων ἀλλὰ ἡ πλήρης ἀνασκαφὴ του, ἐξαντληθείσης τῆς πιστώσεως, διεκόπη διὰ νὰ συνεχισθῇ κατὰ τὸ τρέχον ἔτος.

Τέλος ἀνεσκάφη καὶ ἡ παρακειμένη πρὸς τὰ ΝΑ. βασιλικὴ Δ (εἰκ. 44), ἣτις ἐπεσημάνθη ὑπὸ τοῦ ἐφόρου κ. Δ. Λαζαρίδη

κατὰ τὰς ὑπ' αὐτοῦ διενεργηθείσας πέρυσι δοκιμαστικὰς τομὰς εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην.

Ἡ βασιλικὴ αὕτη κεῖται εἰς ἀπόστασιν 70 μ. ἀπὸ τῆς βασιλικῆς Α (εἰκ. 47), ἔχει δὲ μῆκος 24.73 καὶ πλάτος 18.12 μ. Ἀνεσκάφη ὀλόκληρος ὁ χώρος τοῦ ἱεροῦ (εἰκ. 44 καὶ 45) καὶ ἀπεκαλύφθη ἡ θέσις τοῦ τέμπλου τὸ ὁποῖον ἐκτείνεται πρὸς Δυσμὰς τοῦ ἱεροῦ ἐν σχήματι πεῖ. Τοῦτου ἀνευρέθη κατὰ χώραν ὁ μαρμάρι-

Εἰκ. 43. Ρωμαϊκὴ στοὰ νοτίως τῆς βασιλικῆς Α.

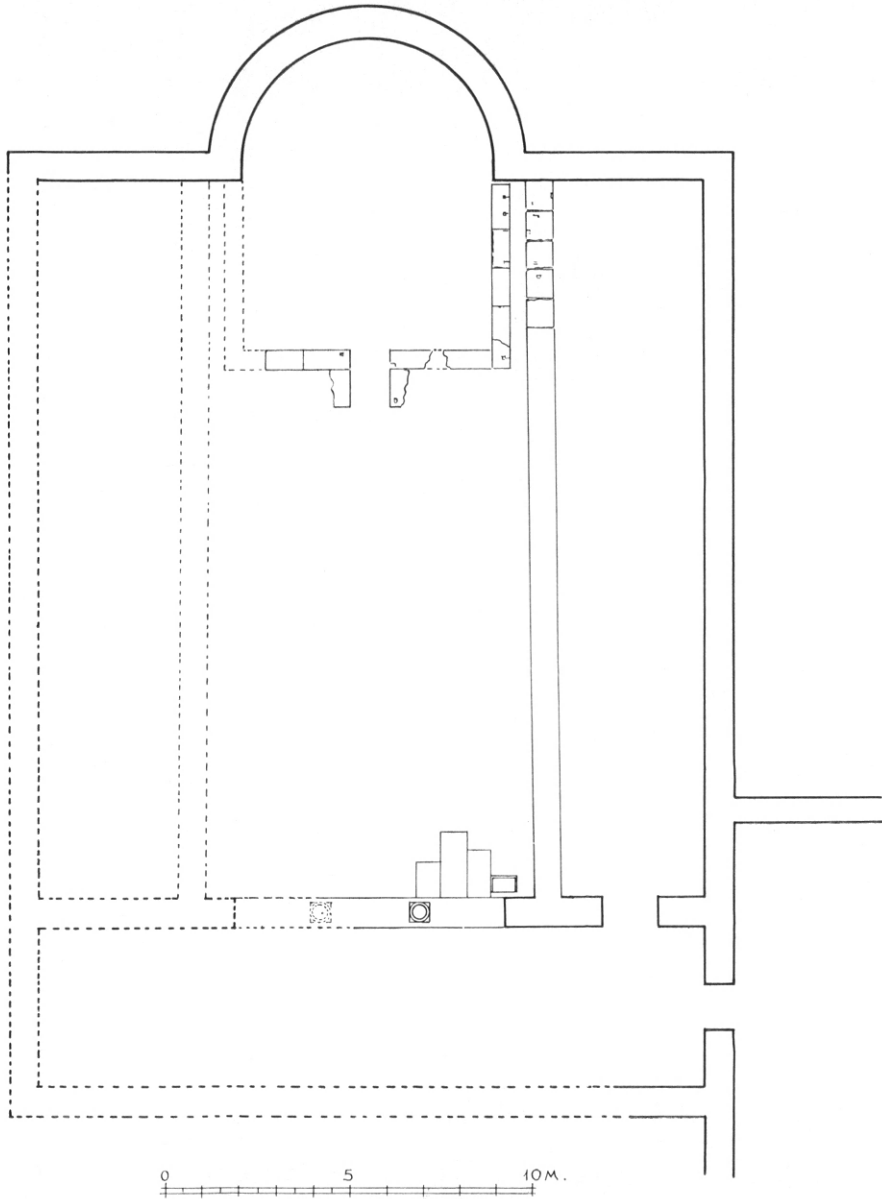
νος στυλοβάτης (εἰκ. 44) μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν πρὸ τῆς ὥραίας Πύλης τετράγωνον, δικιόνιον πρόστασιν.

Ἀπεκαλύφθη ἐπίσης ὁ νότιος στυλοβάτης, ὅστις ἦτο μαρμάρινος καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ λίθων διαστάσεων $0.81 \times 0.73 \times 0.22.5$ μ.

Εἰς ἀπόστασιν 19.70 μ. ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου εὐρέθη ὁ δυτικὸς τοίχος τοῦ κυρίως ναοῦ, ὅστις ἔφερε τρίβηλον, τοῦ ὁποῖου εὐρέθησαν κατὰ χώραν αἱ δύο μαρμάρινοι βάσεις τῶν κιόνων (εἰκ. 44), ὡς καὶ τεμάχιον κίονος καὶ ἐν ἐπίθημα μετὰ σταυροῦ (εἰκ. 46).

Τὸ δάπεδον τοῦ κυρίως ναοῦ ἦτο ἐστρωμένον διὰ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν διαστάσεων 0.71×1.80 μ. Παρὰ τὴν ΝΔ.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΜΦΙΠΟΛΕΩΣ Δ'

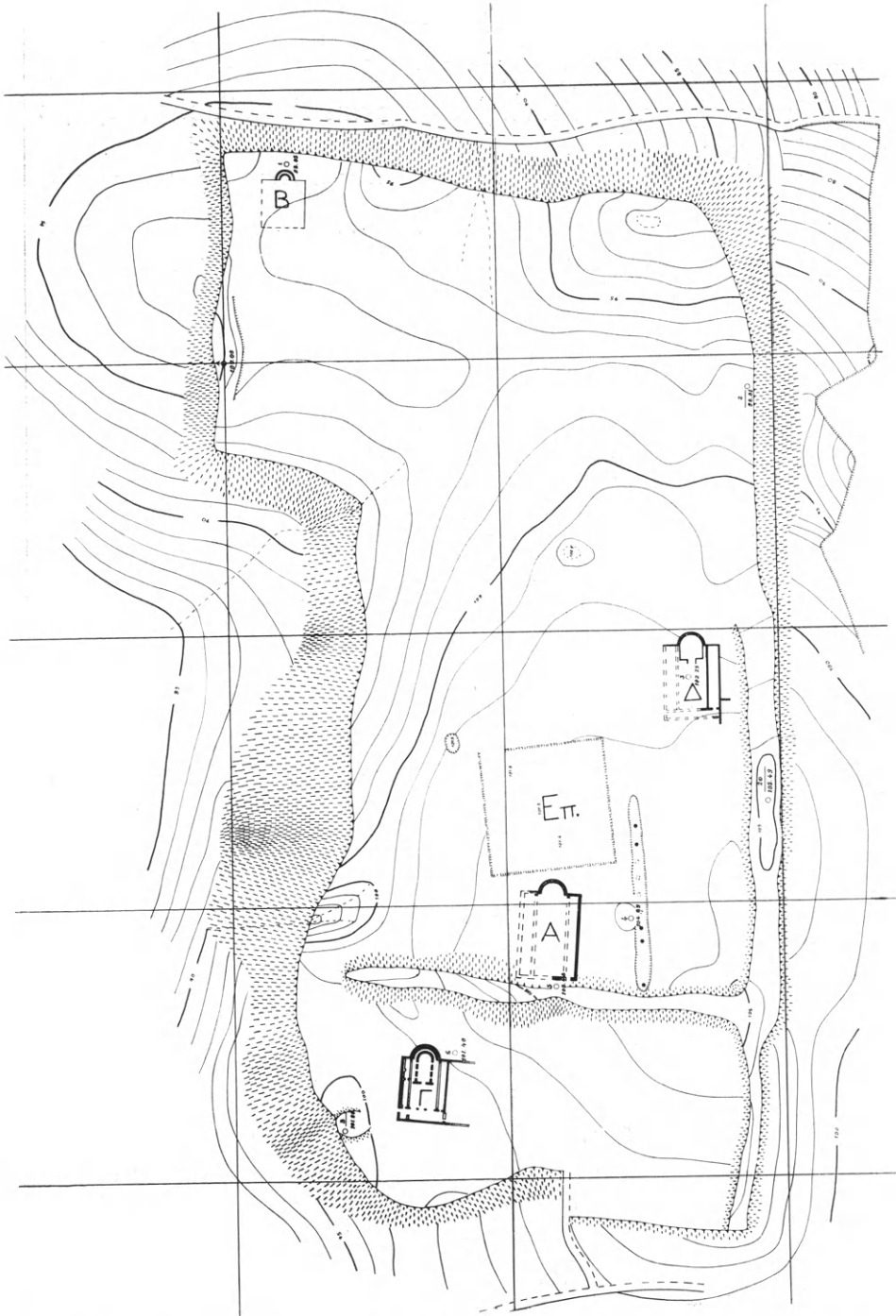
Εἰκ. 44. Κάτοπις τῆς βασιλικῆς Δ τῆς Ἀμφιπόλεωσ.

Είκ. 45. Τὸ ἀποκαλυφθὲν ἱερόν τῆς βασιλικῆς Δ τῆς Ἀμφιπόλεως

Είκ. 46. Ὁ παρά τὸ τρίβηλον τῆς βασιλικῆς Δ ἀποκαλυφθεὶς λουτήρ.

Εικ. 47. Τοπογραφικόν και χωροσταθμικόν διάγραμμα τῶν βασιλικῶν τῆς Ἀμφιπόλεως.

γωνίαν τοῦ μεσαίου κλίτους καὶ εὐθύς παρὰ τὸ τρίβηλον ἀνευρέθη λουτήρ (εἰκ. 43 καὶ 46), διαστάσεων 0.45×0.62 καὶ βάθους 0.25 , ἐκτελῶν χρέη περιρραντηρίου. Ὑπολείπεται νὰ ἀνασκαφῆ ὁ βόρειος τοῖχος τῆς βασιλικῆς ταύτης καὶ τὸ ὑπόλοιπον τμήμα τοῦ νάρθηκος.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν ἐξεπονήθη ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ τοπογράφου τῆς Ὑπηρεσίας κ. Μιλτ. Γιαννουλάκη τὸ παρατιθέμενον τοπογραφικὸν διάγραμμα τῆς περιοχῆς, ἔνθα ἐσημειώθησαν αἱ τέσσαρες μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθεῖσαι παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἀμφιπόλεως (εἰκ. 47).

Ἀναφέρομεν ἐν τέλει ὅτι πλησίον τῶν ἀνακαλυφθεισῶν βασιλικῶν Α, Γ καὶ Δ ἐπεσημάνθη μέγα κτίσμα διαστάσεων περιπίου 45×47.50 μ., ὅπερ πιθανώτατα ἀνήκει εἰς τὸ ἐπισκοπικὸν μέγαρον δεδομένου ὅτι τὸ ἐρείπιον τοῦτο ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν ἐντοπίων «Ἐπισκοπεῖο». Ἡ θέσις τοῦ κτίσματος τούτου ἐσημειώθη εἰς τὸ τοπογραφικὸν διάγραμμα τῆς εἰκόνας 47 διὰ τῶν γραμμάτων ΕΠ.

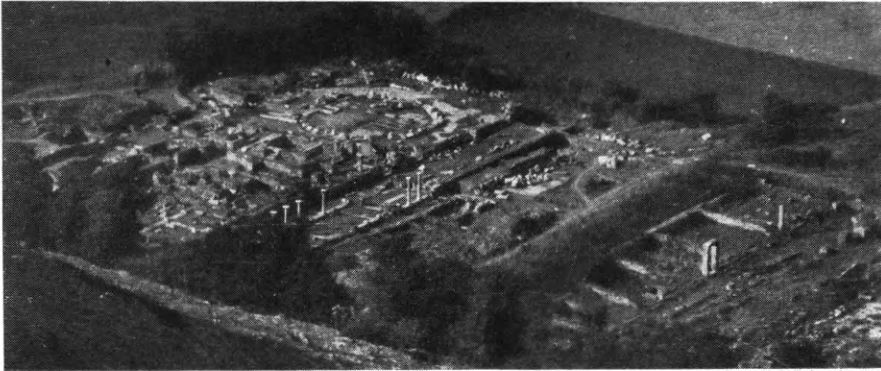
6. ΦΙΛΙΠΠΟΙ (Συγκρότημα τοῦ Ὀκταγώνου).

Διὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Στ. Πελεκανίδη συνεχίσθησαν κατὰ τὸ 1966 αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τρεῖς κυρίως τομεῖς τοῦ συγκροτήματος τοῦ Ὀκταγώνου (εἰκ. 48) ἧτοι: ΒΑ. τῆς κόγχης τοῦ Ὀκταγώνου, δυτικῶς τοῦ νάρθηκος αὐτοῦ καὶ ἀνατολικῶς τῆς καθέτου ἐπὶ τῆς Ἐγνατίας παρόδου. Ἀνελήφθησαν προσέτι καὶ λεπτομερεῖς ἔρευναι κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ὀκταγώνου ναοῦ πρὸς καθορισμὸν τῆς ἀκριβοῦς θέσεως, τῆς μορφῆς καὶ τῆς σχέσεως τῆς κόγχης πρὸς τοὺς κατὰ παρελθούσας ἀνασκαφικὰς περιόδους ἀποκαλυφθέντας μακροὺς τοίχους, οἵτινες ἐχρησίμευσαν ὡς ὑποδομὴ τῶν στυλοβατῶν τῆς ὑπὸ τὸ Ὀκτάγωνον ἀρχαιοτέρας βασιλικῆς.

Τῆς ἀνασκαφῆς μετέσχον ὡς ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ οἱ ἀρχαιολόγοι κ. κ. Χαρ. Μπακιρτζῆς, Γεώργ. Γούναρης καὶ ἡ Δ^ῆς Παν. Γκουράσα, βοηθὸς τῆς Ἐδρας τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, πρὸς τούτοις δὲ καὶ τινες φοιτηταὶ καὶ φοιτήτριαι τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ

Τμήματος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ αὐτοῦ Πανεπιστημίου ὡς μαθητευόμενοι. Ὁ ἔμπειρος περὶ τὰς ἀνασκαφὰς σχεδιαστὴς κ. Ἀργύριος Κούνδουρας ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ κ. Πελεκανίδη προέβη εἰς τὴν ἀποτύπωσιν πολλῶν τμημάτων τοῦ ἀνασκαφέντου χώρου.

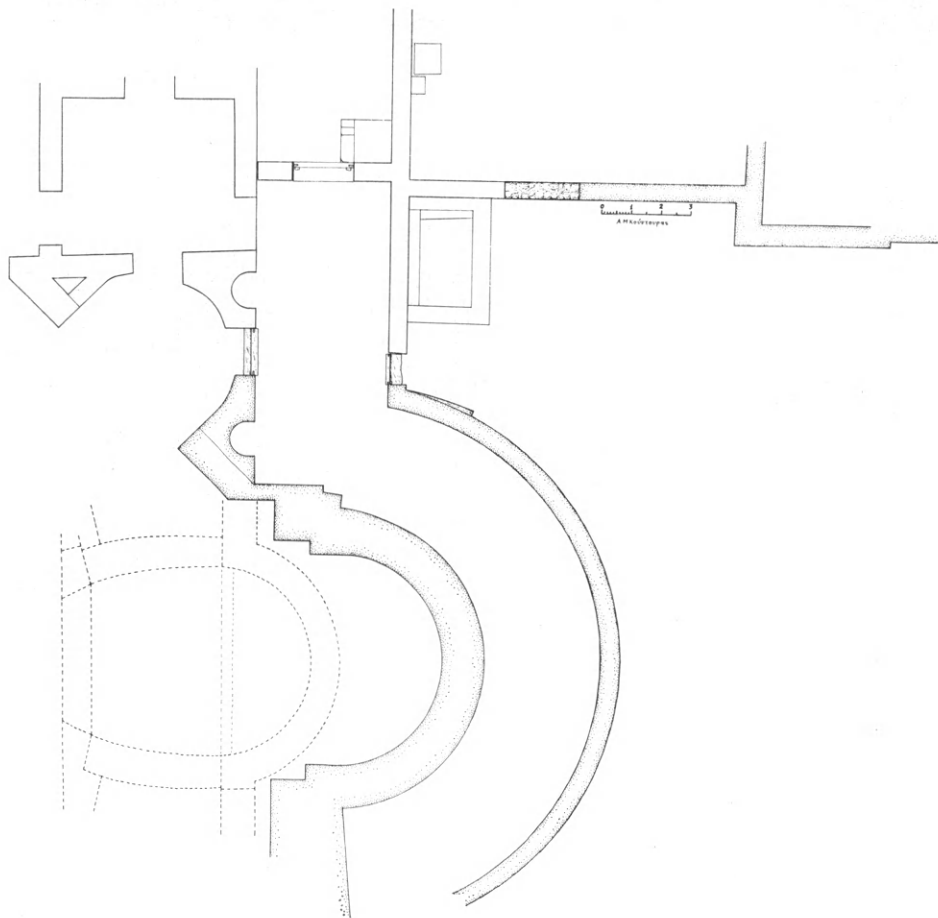
Ἐξωθι καὶ ἀνατολικῶς τῆς ἡμικυκλικῆς ἀψίδος τοῦ Ὀκταγώνου αἱ κατὰ τὴν προηγουμένην ἀνασκαφικὴν περιόδον ἔρρευσι ἀπεκάλυψαν τμημα ἡμικυκλίου ὁμοκέντρου πρὸς τὴν κόγχην, τὸ

Εἰκ. 48. Γενικὴ ἄποψις τοῦ συγκροτήματος τοῦ Ὀκταγώνου.

ὁποῖον, εἰς ἀπόστασιν 3.85 - 3.90 μ., περιβάλλει ταύτην καμπτόμενον κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον εἰς ὀρθὴν γωνίαν καὶ εὐθύγραμμον τοῖχον, βαίνοντα παραλλήλως πρὸς τὸν ΒΑ. τοῖχον τοῦ Ὀκταγώνου καὶ εἰς ἀπόστασιν 4.50 ἀπ' αὐτοῦ (εἰκ. 49). Εἰς τὸ σημεῖον ἀπολήξεως τοῦ ἡμικυκλίου καὶ τῆς ἀφειτηρίας τοῦ εὐθυγράμμου τοίχου ἀνοίγεται μικρὰ θύρα, πλάτους 1.00 μ., διατηροῦσα κατὰ χώραν τὸν οὐδὸν τῆς. Αὕτη ὀδηγεῖ πρὸς ἐξωτερικὸν ὑπαιθρον δέ, ὡς τεκμαίρεται, χῶρον, ὁ ὁποῖος ὀρίζεται μόνον ἀπὸ Ἀνατολῶν καὶ Βορρᾶ διὰ συνεχοῦς τοίχου πάχους 0.60 μ. καὶ μήκους 11 μ., ὅστις, καμπτόμενος κατ' ὀρθὴν γωνίαν καὶ ἐκτεινόμενος κατὰ 1.90 μ., συνεχίζεται ἄγνωστον εἰσέτι μέχρι ποῦ. Εἰς τὸν ἐλεύθερον τοῦτον χῶρον μεταξὺ τοῦ ἐξωτερικοῦ δακτυλίου τῆς κόγχης καὶ τοῦ περιγραφέντου τοίχου, μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν κρημνισμάτων καὶ εἰς τὸ ὕψος τῆς στάθμης τοῦ κατωφλίου τῆς στενῆς πύλης, ἀνεφάνησαν πολλοὶ κιβωτιόσχημοι ἀπλοῖ καὶ προχείρου κατασκευῆς ἀκτέριστοι τάφοι βρεφῶν, ὡς ἐκ

τῶν διαστάσεων μαρτυρεῖται (εἰκ. 50). Ἐρευνα γενομένη καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν πρὸς διαπίστωσιν ὑπάρξεως ἐνδεχομένως καὶ τάφων ἐνηλίκων οὐδὲν ἀπέδωκε. Τὸ φαινόμενον εἶναι λίαν πε-

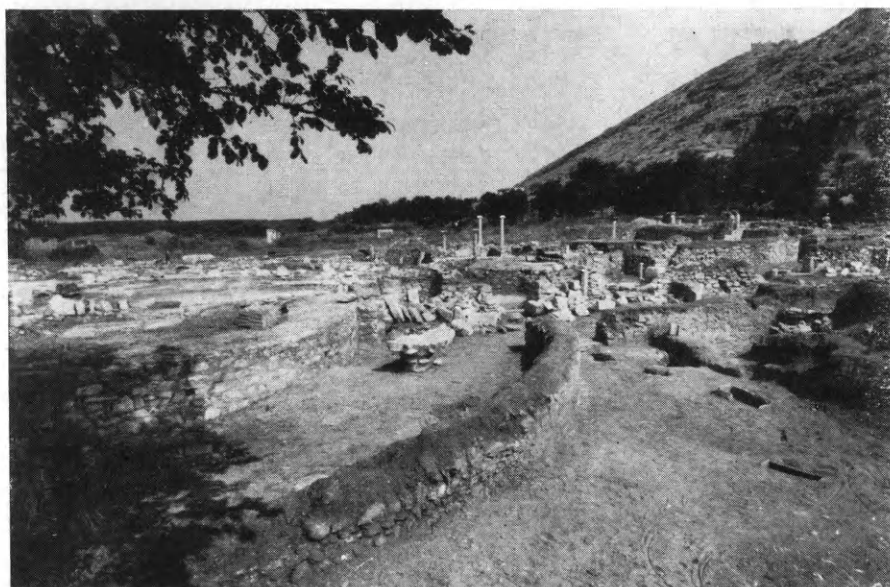

Εἰκ. 49. Τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ Ὀκταγώνου μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ δακτυλίου καὶ τῆς κόγχης τοῦ ἀρχαιότερου ναοῦ.

ρίεργον καὶ ἴσως μοναδικόν. Οὐδαμοῦ ἄλλοῦ κατεγράφη, ἐξ ὧσιν τοῦλάχιστον ἔχει ὑπ' ὄψει του ὁ ἀνασκάπτων, κοιμητήριον ἀποκλειστικῶς προοριζόμενον διὰ τὴν ταφὴν βρεφῶν. Τὸ γεγονός χρήζει ἰδιαίτερας μελέτης.

Εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ αὐτοῦ χώρου καὶ εἰς ἀπόστασιν 3.00 μ. ἀπὸ τοῦ περι τὴν κόγχην δακτυλίου, ἀπεκαλύφθη τετράγωνον παραλληλόγραμμον διαμέρισμα, διαστ. 3.30 μ. × 2.20 μ.,

φέρον ἐσωτερικῶς ὀρθομαρμάρωσιν διατηρουμένην εἰς πολλὰ σημεῖα (εἰκ. 49). Εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ δωματίου τούτου, τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν βόρειον, οἱ τοῖχοι μέχρις ὕψους 0.38 μ. ὁ πρῶτος καὶ 0.80 μ. ὁ ἕτερος παρουσιάζουν προεξοχὴν ὀρθογωνίου τομῆς 0.20 μ. καὶ 0.40 μ. ἀντιστοίχως δίκην πεζουλίου. Ὁ ἀρμός συναν-

Εἰκ. 50. Ὁ περὶ τὴν κόγχην τοῦ Ὀκταγώνου δακτύλιος, ὁ βόρειος πρὸς αὐτὸν τοῖχος καὶ ὁ ὑπαιθρος ΒΑ. χῶρος.

τήσεως τῶν κατακορύφων τοίχων καὶ τοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐστρωμένον δι' ἰσχυροῦ ὑδραυλικοῦ κονιάματος, καλύπτεται ἐπίσης ὑπὸ ὑδραυλικοῦ κονιάματος τομῆς ἡμικυκλικῆς καὶ χορδῆς 0.12 μ. Κατὰ τὸν τελικὸν καθαρισμὸν ἀπεκαλύφθη ἐπίσης εἰς τὸ μέσον τοῦ δυτικοῦ τοίχου ὑποδοχὴ μολυβδίνου σωλήνος παροχῆς ὕδατος. Εἰς τὴν βάση τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ βορείου τοίχου παρουσιάσθη ἕτερος ἀγωγὸς πῆλινος ἡμιελλειψοειδοῦς τομῆς, μετὰ δύο ἡμικυκλικῶν στομιῶν διαμ. 0.12 μ. Ὁ ἀγωγὸς οὗτος εὑρίσκεται μεμονωμένος ἐντὸς τοῦ τοίχου οὐδεμίᾳ δὲ ἔνδειξις ὑπάρχει ἐνδεχομένης λειτουργίας αὐτοῦ. Λογικὴ κατ' ἀκολουθίαν εἶναι ἢ ὑπόθεσις ὅτι πρόκειται ἀπλῶς περὶ οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ χρησιμοποιηθέντος ἐνταῦθα ἐκ δευτέρου. Ἄλλος ἀγωγὸς μολύβδινος, τομῆς κυκλικῆς καὶ διαμέτρου

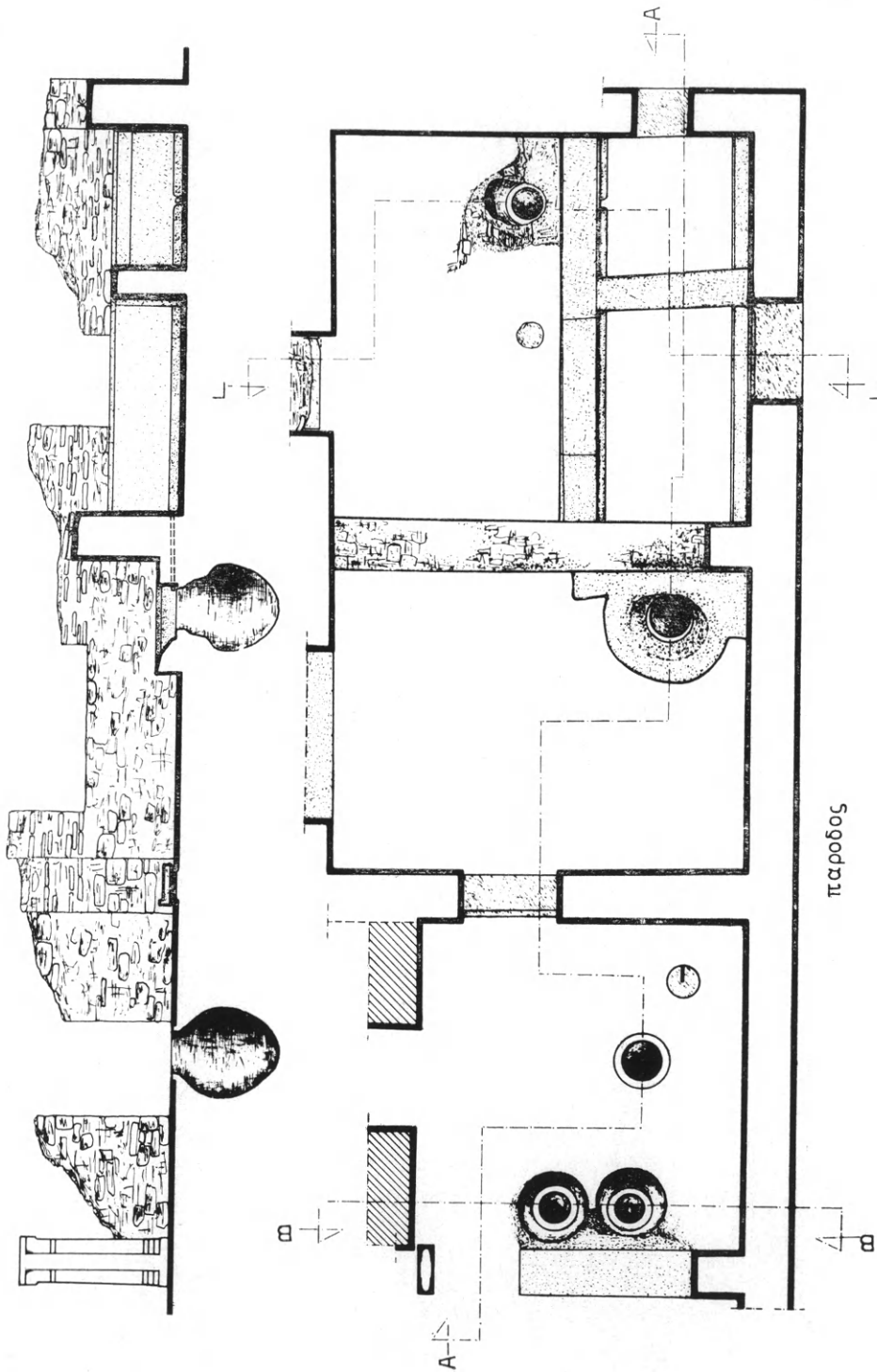
0.08 μ., ανεφάνη κατά την ΝΔ. γωνίαν τοῦ δαπέδου ἔχων ἔντονον κλίσιν πρὸς τὸ βάθος. Οὗτος θὰ ἐξησιμῆται διὰ τὴν ἀποχέτευσιν πρὸς κεντρικὸν κτιστὸν καὶ καλυπτόμενον δι' ἡμικυλινδρικήν καμάραν ὑπόνομον διερχόμενον κάτωθι τοῦ κατωφλίου τῆς παρὰ τὸ διαμέρισμα τοῦτο θύρας.

Ἐντὸς τοῦ μικροῦ διαμερίσματος καὶ ἐν συμφυρμῶ μετὰ τῶν κρημνισμάτων τῶν τε ὑψηλοτέρων στρωμάτων καὶ τῶν ἐπὶ τοῦ δαπέδου διεπιστώθησαν πολλὰ ὄστρακα μετὰ πρασίνου γανώματος, κεραμίδες ἐκ τῆς στέγης καὶ ἀρκετὰ θραύσματα ὑάλου φεγγιτῶν.

Εἰς τὸν τομέα τῶν διπλῶν δεξαμενῶν ἡ ἀνασκαφὴ προὐχώρησε βορείως ἐκ τοῦ σημείου ἔνθα, κατὰ τὴν πρώτην περίοδον αὐτῆς, ανεφάνη τὸ διαμέρισμα τῶν διπλῶν δεξαμενῶν (Ἔργον 1958, 79 κ. ἐξ. ΠΑΕ 1958, 87 κ. ἐξ.). Τοῦτο, ὡς διεπιστώθη ἐκ τῶν ὑστέρων, εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς παρόδου, ἥτις, οὔσα κάθετος ἐπὶ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ, βαίνει ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον (εἰκ. 51 καὶ 52).

Κατὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ὑπολειφθέντων ἐκ τῆς πρώτης ἐρεῦνης πρὸς τὸ βάθος κρημνισμάτων καὶ εἰς ὕψος 1.10 μ. ἕως 1.40 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου διεπιστώθησαν ἔντονα ἴχνη πυρός, αἰθάλη καὶ ἀπηνθρακωμένα ξύλα. Πρὸς τούτοις εὐρέθησαν σιδηρᾶ ἐξαρτήματα θύρας, στρόφιγγες, ἄγκιστρον, ἦλοι καὶ οὐχὶ ὀλίγα τεμάχια τοιχογραφιῶν ἐπὶ λεπτοῦ κονιάματος φέροντα κίτρινον χρῶμα περιβαλλόμενον ὑπὸ πορφυρᾶς ταινίας.

Βορείως τοῦ πρώτου ανεφάνη ἕτερον τετράγωνον διαμέρισμα, διαστ. 3.50 × 4.85 μ., τοῦ ὁποίου ὁ βόρειος καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος κατὰ μὲν τὸ κεντρικὸν τμήμα καὶ εἰς μῆκος 2.00 μ. περίπου συνίσταται ἐξ ἀργολιθοδομῆς καὶ ὑψοῦται εἰς ± 1.20 μ., κατὰ δὲ τὰ ἄκρα αὐτῶν διαμορφοῦνται εἰς παραστάδας τετραγώνους ἢ παραλληλογράμμους ἐκ καλῶς εἰργασμένης πλινθοδομῆς, τῶν ὁποίων τὸ μέγιστον διατηρηθὲν ὕψος ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης στάθμης (περασιᾶς) τῶν διατηρουμένων ὑπολοίπων τοίχων εἶναι περίπου 1.00 μ. Τίνι τρόπῳ συνεπληροῦτο τὸ οὕτω σχηματιζόμενον παραλληλόγραμμον κενὸν τῶν τοίχων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῆ πρὸς τὸ παρόν. Ἡ περαιτέρω ἔρευνα εἶναι πιθανὸν νὰ δώσῃ λύσιν εἰς τὸ πρόβλημα (εἰκ. 51 καὶ 52).

Είκ. 51. Κάτοψις και τομή τῶν συνεχομένων διαμερισμάτων ἀνατολικῶς τῆς παρόδου.

Κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ διαμερισματος καὶ ἐμπεπηγμένος ἐντὸς τοῦ ὑπὸ τὸ δάπεδον ἐδάφους οὕτως, ὥστε νὰ μένη ἐλεύθερον μόνον τὸ στόμιόν του καὶ περὶ αὐτὸ τετράγωνον κτιστὸν κατασκεύασμα ὕψους 0.15 μ. εὐρέθη μέγας πίθος ἀκέραιος, εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ ὁποίου ἀπολήγει μολύβδινος σωλὴν κυκλικῆς τομῆς προερχόμενος ἐκ μιᾶς τῶν δεξαμενῶν (βορείου) τοῦ βο-

Εἰκ. 52. Συγκρότημα διαμερισμάτων μετὰ ὑδραυλικῶν ἐγκαταστάσεων καὶ πίθων ἀνατολικῶς τῆς παρόδου.

ρείως καὶ ἐν μεσοτοιχίᾳ πρὸς τὸ ἐξεταζόμενον διαμερίσματος.

Εἰς βάθος 2.00 μ. καὶ καθ' ὅλον τὸ πλάτος καὶ μῆκος τοῦ χώρου, διεπιστώθη συμπαγὲς σχεδὸν στρώμα ἐξ ὑπολειμμάτων πυρὸς καὶ ἀπηνθρακωμένων ξύλων καὶ ὑπὸ τὸ στρώμα τοῦτο πλῆθος κεράμων καλυπτῆρων καὶ στρωτήρων. Μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων συνισταμένων ἐξ ἀργῶν λίθων, πλίνθων, κεράμων καὶ πολλοῦ καὶ ἰσχυροῦ κεραμικοῦ κονιάματος, εὐρέθησαν θραύσματα μεγάλων ἀγγείων, θραύσματα τοιχογραφιῶν ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ παραπλεύρως δωματίου, ὄστρακά τινα καὶ ὄρειχαλκίνη λαβὴ θύρας.

Δι' εἰσόδου διατηρούσης κατὰ χώραν τὸν οὐδὸν, πλάτους 1.10 μ., ἀνοιγομένης δὲ κατὰ τὸ μέσον τοῦ βορείου τοίχου, τὸ διαμερίσμα τοῦτο ἐπικοινωνεῖ πρὸς ἕτερον χῶρον διαστάσεων

4.85 μ. × 3.75 μ. Οὗτος πλὴν τῆς κατὰ τὸν βόρειον τοῖχον θύρας, ἔχει ἕτερα δύο ἀνοίγματα, ἥτοι ἓν κατὰ τὸ μέσον τοῦ ἀνατολικοῦ τοῖχου πλάτους 1.15 μ. καὶ ἕτερον κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ βορείου τοῖχου, τὸ ὁποῖον δι' ὑψηλοῦ ἀμφικίονος εὐρεθέντος κατὰ χώραν μετεβάλλετο εἰς δίλοβον ἢ πολύλοβον ἀνοιγμα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ διευκρινηθῆ κατὰ τὴν προσεχῆ ἀνασκαφικὴν περίοδον (εἰκ. 53).

Εἰκ. 53. Λεπτομέρεια τῆς εἰκόνης 52: τὸ βόρειον διαμέρισμα μετὰ τῶν πίθων τοῦ ἀμφικίονος.

Καὶ εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦτο εὐρέθησαν τρεῖς πίθοι. Δύο κατὰ μῆκος τοῦ βορείου τοῖχου κατὰ τὸ ἥμισυ ἐμπεπηγμένοι ἐντὸς τοῦ δαπέδου καὶ ὁ τρίτος εἰς τὸ μέσον τοῦ χώρου καὶ πρὸς τὸν δυτικὸν τοῖχον καθ' ὀλοκληρίαν ἐντὸς τοῦ δαπέδου, ἐλευθέρου ἀπομένοντος μόνον τοῦ κυκλικοῦ στομίου αὐτοῦ. Μεταξὺ τῶν κρημισμάτων εὐρέθησαν τὰ καλύμματα τῶν στομίων δύο πίθων ἥτοι: δύο πῆλινα κυκλικαὶ πλάκες. Ἐκτὸς τούτων τὰ περισυλλεγένητα ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ διαμερίσματος πῆλινα τεμάχια, μεγάλα καὶ μικρά, συγκροτοῦν, τοῦλάχιστον δύο μεγάλους πίθους. Εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον περισυνελέγησαν προσέτι τεμάχια τοιχογραφιῶν (ὁμοίων κατὰ τε τὸ χρῶμα καὶ τὴν διάταξιν πρὸς

τὰς ἤδη περιγραφείσας) ὡς καὶ σιδηροῖ ἤλοι, σιδηροῦν μιστρίον, ἕτερα σιδηρᾶ ἀντικείμενα ἀδιαγνώστου προορισμοῦ, μέγας σταυρομορφος σιδηροῦς σύνδεσμος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διατηρήθη πολὺ κεραμοκονίαμα, θραύσματα ἀγγείων χαρακτῶν ἐκ λευκοῦ πηλοῦ καὶ terra sigillata ἀκόμη δὲ καὶ δύο χαλκᾶ νομίσματα.

Ὁ προορισμὸς τῶν συνεχομένων τούτων διαμερισμάτων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ πρὸ τῆς πλήρους ἀποκαλύψεως καὶ τῆς ἐρεῦνης αὐτῶν.

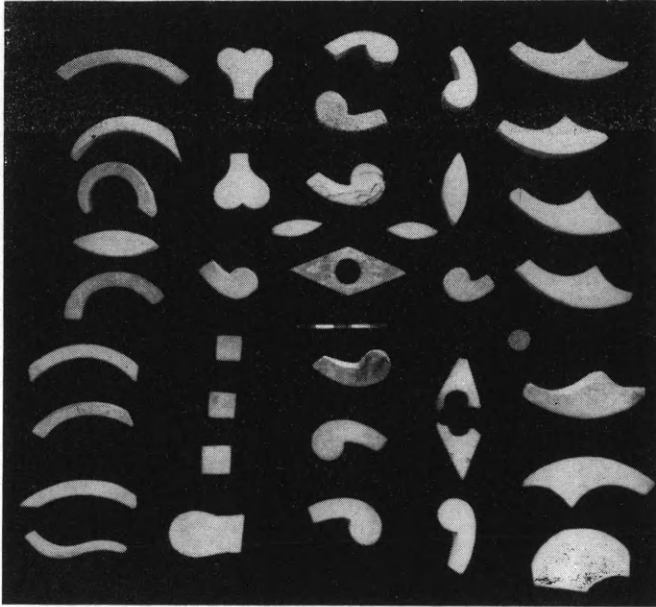
Εἰς τὸν τομέα τοῦ χώρου δυτικῶς τοῦ νάρθηκος τοῦ Ὀκταγώνου ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίσθη διὰ δύο συνεργείων, τοῦ ἐνὸς εἰς τὴν νοτίαν καὶ τοῦ ἐτέρου εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν μὲ κατεύθυνσιν ἀμφοτέρων πρὸς Νότον.

Ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς παρεῖας τοῦ νοτίου τοίχου, ὁ ὁποῖος εἶναι κάθετος πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον τοῦ νάρθηκος καὶ ὀρίζει κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τὸν ἀνασκαφικὸν τοῦτον τομέα, διεπιστώθη ὀρθομαρμάρωσις, ἐκ τῆς ὁποίας εἰς πολλὰ σημεῖα διατηρεῖται μόνον τὸ παχὺ κεραμοκονίαμα ἐνῶ μεγάλα τεμάχια ἐξ αὐτῆς ἐκ λευκοῦ μαρμάρου καὶ ἀτρακίου λίθου κατέκειντο παρὰ τὸν τοῖχον. Ἄλλοῦ ἢ ὀρθομαρμάρωσις διατηρεῖται κατὰ χώραν καλῶς καὶ συνίσταται ἐκ πλακῶν πλάτους 0.92 μ. καὶ μεγίστου σωζομένου ὕψους \pm 0.50 μ. Ἐπίσης κατὰ μῆκος τοῦ αὐτοῦ τοίχου πλὴν τῆς ὀρθομαρμάρωσεως ἐνεφανίσθησαν συμπεφυρμένα μετὰ τῶν χωμάτων μικρὰ τμήματα ἐνθετικῆς διακοσμῆσεως. Ταῦτα κατεσκευασμένα ἐκ μαλακοῦ κιτρίνου λίθου ἔχουν σχήματα ἐλλειψοειδῆ, κυκλικὰ, ἐλικοειδῆ, ρομβοειδῆ κ. ἄ. (εἰκ. 54). Ἰδιαιτέρας μνείας ἄξια εἶναι αἱ κεφαλαὶ τῶν δελφίνων μὲ χαρακτὴν ἀπόδοσιν τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τοῦ στόματος ὡς καὶ αἱ οὐραὶ αὐτῶν (εἰκ. 55). Δυστυχῶς οὐδὲν ἀκέραιον δεῖγμα αὐτῶν εὐρέθη. Μεταξὺ τῶν ὑπολειμμάτων τῆς ἐνθετικῆς ταύτης διακοσμῆσεως συγκαταλέγονται καὶ πολύχρωμα λεπτὰ μάρμαρα ποικίλων σχημάτων, ἐξ ὧν μαρτυρεῖται πλουσία καὶ ἐντυπωσιακὴ ἐνθετικὴ διακόσμησις.

Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος (0.90 μ.), εἰς τὸ ὁποῖον εὐρέθησαν τὰ ἀνωτέρω ὑπολείμματα ἐκ τῆς ἐνθετικῆς διακοσμῆσεως, διεπιστώθησαν καὶ τεμάχια ψηφιδωτῶν ὡς καὶ πολλὰ θραύσματα κροκεάτου λίθου (μεγ. 0.17 μ. × 0.10 μ.).

Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω εὐρημάτων στηριζόμενοι δικαιούμεθα νὰ συγκροτήσωμεν τὴν διάρθρωσιν τῆς διακοσμῆσεως τοῦ τοίχου τούτου ὡς ἀκολούθως.

Ἐπὶ τοιχοβάτου ἠδράζετο ἡ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου ὀρθομαρμάρωσις εἰς ὕψος περίπου 0.90 μ. - 1.00 μ. Ἐπηκολούθει ταινία πλάτους 0.10 μ. ἐκ κροκεάτου λίθου καὶ ἐπὶ ταύτης ζωφόρος ἐξ

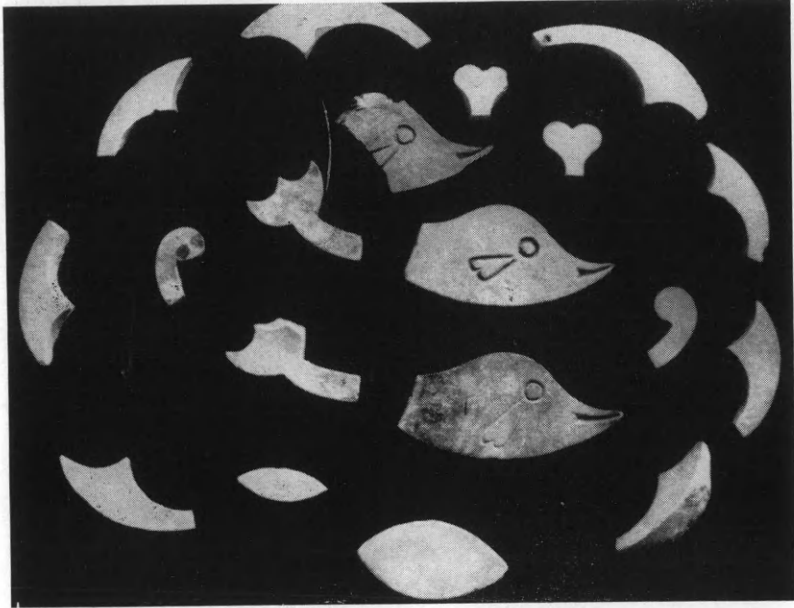
Εἰκ. 54. Τεμάχια ἐκ τῆς ἐνθετικῆς διακοσμῆσεως τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ ἀρχαιότερου αἰθρίου.

ἐνθετικῆς διακοσμῆσεως ἀγνώστου πλάτους. Ἦρχετο κατόπιν ἕτέρα ταινία 0.10 μ. ἐκ κροκεάτου καὶ τέλος ἡ ψηφιδωτὴ διακόσμησις, ἣτις ἠπλοῦτο ἐφ' ὅλης τῆς ὑπολοίπου ἐπιφανείας τοῦ τοίχου.

Εἰς ἀπόστασιν 4.35 μ. ἀπὸ τοῦ νοτίου τοίχου ἀνεφάνη στυλοβάτης ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν πλάτους 0.92 μ. καὶ ποικίλου μήκους ἐδραζομένων ἐπὶ ἰσχυρᾷ ὑποθεμελιώσεως. Ὁ στυλοβάτης οὗτος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διετηρήθησαν εἰς τὰς θέσεις τῆς ἐδράσεως τῶν βάσεων τῶν κιόνων ἴχνη κεραμικοῦ κονιάματος, προχωρεῖ πρὸς Δυσμάς.

Παράλληλως πρὸς τὸν στυλοβάτην τοῦτον καὶ εἰς ἀπόστα-

σιν 19.5 μ. βορείως βαίνει ἕτερος στυλοβάτης, πολὺ καλύτερον τοῦ νοτίου διατηρούμενος καὶ φέρων κατὰ χώραν πολλὰς βάσεις κιόνων ἢ ἐντόνους ἐνδείξεις τῆς ἐδράσεως τούτων. Ὁ στυλοβάτης οὗτος, μήκους 21.98 μ., κάμπτεται κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Νότον ὅπως ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσῃ τις, τοῦλάχιστον πρὸς τὸ παρόν, τὰ ἐλάχιστα ἀναφανέντα τμήματα

Εἰκ. 55. Τεμάχια ἐκ τῆς ἐνθετικῆς μετὰ δελφίνων διακοσμήσεως τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ ἀρχαιότερου αἵθριου.

πλακῶν. Μετὰ βεβαιότητος οὐδὲν εἰσέτι δύναται νὰ λεχθῆ. Ἡ προσεχῆς ἔρευνα θὰ διαλευκάνῃ καὶ τὸ σημεῖον τοῦτο.

Εἰς ὅλον τὸν ἀνασκαπτόμενον τοῦτον χώρον, ἐμβαδοῦ 437 τετρ. μέτρων, εἴτε ἐπὶ τοῦ δαπέδου, τὸ ὅποιον διατηρεῖ τὴν ἐκ λευκῶν μαρμαρίνων πλακῶν στρωσίν του εἴτε μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων, ἀνευρέθησαν, ἐκτὸς τῶν κατὰ τὴν προηγουμένην ἀνασκαφικὴν περίοδον ἀναφανέντων (Ἔργον 1964, 49, εἰκ. 53), ἦλοι, τεμάχια κεκαυμένων μαρμάρων ἐκ τῆς ὀρθομαρμαρώσεως, τμήματα θωρακίων καὶ κιόνων, βάσεις κιόνων, μαρμάρινα κεκοσμημένα τόξα, κέραμοι καὶ ἀριθμὸς χαλκῶν νομισμάτων.

Καὶ εἰς τὸν τομέα τοῦτον ἡ ἀνασκαφή θὰ συνεχισθῆ.

Ἐρευναὶ ὑπὸ τὴν κόγχην τοῦ Ὀκταγώνου.

Ἀπὸ τῆς ἀποκαλύψεως τῆς κόγχης τοῦ Ὀκταγώνου παρατηρήθη ὅτι ὑπ' αὐτὴν ὑπάρχει καὶ ἑτέρα ἡμικυκλικὴ κόγχη. Ἡ συνεχὴς περὶ τὸ σημεῖον τοῦτο ὡς καὶ κατὰ τὴν βόρειον καὶ νοτιαν πλευρὰν τοῦ ὀκταγωνικοῦ στυλοβάτου ἔρευνα ἀπέδειξεν ὅτι ἀρχαιοτέρα ἐκκλησία μετὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου κεῖται ὑπὸ τὸ

Εἰκ. 56. Τὸ βόρειον σκέλος τοῦ ἡμικυκλίου τῆς ἀρχαιοτέρας κόγχης.

Ὀκτάγωνον (ΠΑΕ 1962, 177 κ. ἔξ. Ἔργον 1963, 56 κ. ἔξ.).

Ἡ τοῦ παλαιότερου ναοῦ κόγχη, τῆς ὁποίας ἡ κορυφὴ ἀπέχει ἐκ τοῦ ἀντιστοίχου σημείου τῆς κόγχης τοῦ Ὀκταγώνου 3.50 μ., ἔχει χορδὴν 6.45 μ. καὶ ἀκτῖνα 3.00 μ. Κατὰ τὴν χορδὴν ἀνεφάνη τοιχάριον πλάτους 0.40 μ. ἐξ ὀπτοπλίνθων λίαν ἐπιμεμελημένης ἐργασίας, συνδέον τὰ δύο ἄκρα τῆς κόγχης, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου προεκτεινόμενα εἰς σχῆμα τμήματος τόξου σχηματίζουν πεταλόμορφον σύνολον (εἰκ. 56). Καὶ τούτου τὰ ἄκρα συνδέει τοῖχος ἐξ ἀργολιθοδομῆς πλάτους 0.90 μ. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ πεταλόμορφος ἐπέκτασις τῆς κόγχης καὶ ἡ σύνδεσις αὐτῆς δι' ἰσχυροῦ ἐγκαρσίου τοίχου ἀφανῆς οὖσα καὶ ἔχουσα ὑποδομικὸν προορισμόν, ἀπέβλεπεν εἰς τὴν στήριξιν καὶ ἀσφά-

λειαν τοῦ ἐμφανοῦς ἡμικυκλίου αὐτῆς. Δὲν δύναται ἄλλως νὰ ἐρμηνευθῆ ἢ τοιαύτη διαμόρφωσις. Πρὸς τούτοις καὶ αἱ ἐπὶ μέρους λειτουργικαὶ κατασκευαὶ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τοῦ Ὀκταγώνου, αἱ ὁποῖαι, ἐπὶ τῇ βάσει ὑπαρχόντων ἰσχυρῶν λόγων, ἀνήκουν εἰς τὸν ἀρχαιότερον ναόν, συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἐμφανὲς ἦτο μόνον τὸ ἡμικύκλιον καὶ οὐχὶ καὶ ἡ ὑπόλοιπος πεταλόμορφος κατασκευή.

Λεπτομερεῖς ἔρευναι ἐγένοντο ἐπίσης καὶ εἰς τὸ διακονικόν, τὴν πρόθεσιν, τὸν ἀνατολικῶς αὐτῆς χῶρον καὶ εἰς τὸ βαλανεῖον, ὁδηγήσασαι εἰς ἀξιολόγους διαπιστώσεις.

7. ΑΒΔΗΡΑ

Κατὰ τὸ 1966 ἐπανελήφθησαν αἱ ἀρξάμεναι τὸ 1950 ἀνασκαφαὶ τῶν ἀρχαίων Ἀβδήρων, αἵτινες εἶχον ἀνασταλῆ κατὰ τὸ 1956, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1961 συνεχίσθησαν μὲ πιστώσεις τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως.

Αἱ ἀνασκαφαὶ διενεργήθησαν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς κ. Δημητρίου Λαζαρίδη, συμμετέσχον δὲ εἰς αὐτὰς ὁ ἔφορος ἀρχαιοτήτων Θράκης κ. Ἀνδρέας Βαβρίτσας, ἡ ἐπιμελήτρια Καβάλας δ. Χάϊδω Κουκούλη καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς δ. Μυρσίνη Συρόγλου.

Αἱ ἀνασκαφαὶ διενεργήθησαν εἰς δύο τομεῖς κυρίως, ἦτοι α) εἰς τὸν δυτικὸν τομέα τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ δὴ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς δυτικῆς πύλης, τοῦ τείχους καὶ ἐσωτερικῶς αὐτῆς μέχρι τῆς ἀποκαλυφθείσης κατὰ τὸ 1955 κλασσικῆς οἰκίας (τομεὺς I) καὶ β) εἰς τὸν τομέα τοῦ παραθαλασσίου τείχους εἰς τὸ ΝΑ. τμήμα τῆς πόλεως (τομεὺς II). Πρὸς τούτοις ἠρευνήθη τύμβος, εὐρισκόμενος περὶ τὰ 8.5 χιλιόμετρα ΒΔ. τοῦ χώρου τῶν ἀνασκαφῶν.

Το μ ε ὑς I. 1) Βορείως τῆς δυτικῆς πύλης τοῦ τείχους ἔχαράθη ὀρθογώνιος χῶρος, διαστάσεων 14 × 6 μέτρων, ὅστις ἀνεσκάφη ἐν συνεχείᾳ καθ' ὀλοκληρίαν. Εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι μεταγενεστέρων εὐτελῶν

οικιών, οικοδομηθεισών ἐπὶ ἡ ἐγγύς τοῦ ἀρχαίου τείχους μετὰ πλακοστρώτου δαπέδου (εἰκ. 57), ἢ ἐκ κροκκαλῶν καὶ 9 εὐτελεῖς τάφοι ὀψίμων ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἐγγύς παιδικῆς ταφῆς ἀνευρέθη ἐπιτυμβία πλάξ ὀψίμων χρόνων, φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν:

Εἰκ. 57. Πλακοστρωτον δάπεδον οἰκίας ρωμαϊκῶν χρόνων.

*Καισώνιος Σω/κράτης καὶ Αὐρ(ηλία) / Ἀλεξάνδρ(α) / Δουκίλλη/
γλυκυστία θυ/γατρὶ μνεί/ας χάρι.*

Ἐν συνεχείᾳ εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα ἀπεκαλύφθη τμήμα τοῦ τείχους βορείως τῆς δυτικῆς πύλης καὶ διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς πύργου 3.70 μ., πρὸς Βορρᾶν τῆς πύλης ταύτης. Τοῦ πύργου τούτου ἀπεκαλύφθη μόνον ἡ νοτία πλευρά (εἰκ. 58).

2) Ἐγένοντο στρωματογραφικαὶ ἔρευναι εἰς διάφορα σημεῖα τῆς δυτικῆς πύλης καὶ τοῦ νοτίου πύργου, ἀποσκοποῦσαι εἰς τὴν περισυλλογὴν ὀστράκων ἐκ τῶν διαφόρων στρωμάτων, κυρίως δὲ ἐκ τῆς θεμελιώσεως τοῦ τείχους διὰ τὴν χρονολόγησιν τούτου. Τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ ἐκ τῶν περισυλλεγέντων εἰς τὰ κατώτερα στρώματα ὀστράκων ἀνήκουν εἰς κύλικας ἰωνικῶν ἐργαστηρίων ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν καὶ εἰς μελανόμορφα ἢ μελαμβραφῆ ἀγγεῖα.

3) Ἐσωτερικῶς τῆς δυτικῆς πύλης τοῦ τείχους ἐχαράχθη τάφος 18 × 4 μέτρων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐρεῦνης τοῦ τμήματος τούτου καὶ τῆς συνδέσεως τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τείχους μετὰ τῆς ἀποκαλυφθείσης τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1955 κλασ-

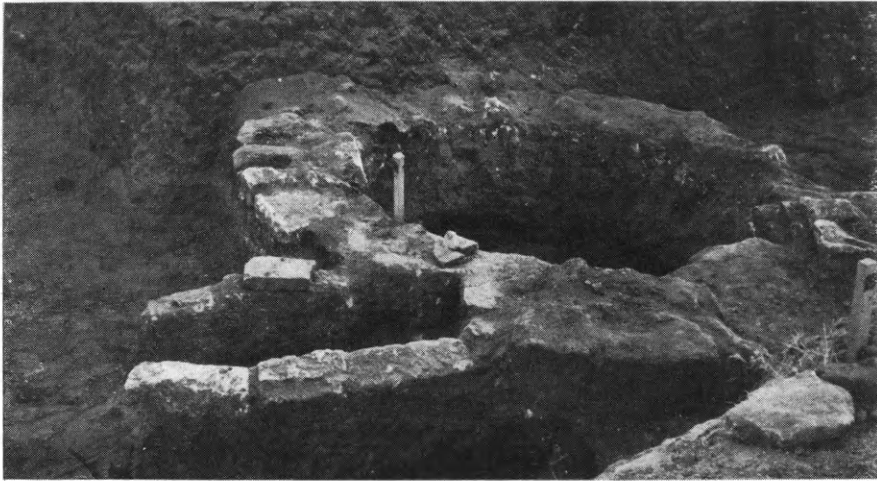

Εἰκ. 58. Ὁ βόρειος πύργος τῆς δυτικῆς πύλης

σικῆς οἰκίας. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ἐπιφανειακῶν στρωμάτων ἀπεκαλύφθησαν εὐτελεῖς τοῖχοι ρωμαϊκῶν οἰκιῶν καὶ κυκλικόν, ἐπιφανειακὸν θεμέλιον οἰκοδομῆς ἀδήλου προορισμοῦ (εἰκ. 59). Ἐσωτερικῶς τῆς δυτικῆς πύλης καὶ εἰς ἀπόστασιν 8 περίπου μέτρων ἀπ' αὐτῆς ἀπεκαλύφθη κρηπίδωμα εἰς σχῆμα Π λίαν ἐπιμελοῦς κατασκευῆς (εἰκ. 60). Ἡ βόρειος καὶ ἡ νοτιὰ πλευρὰ τοῦ κρηπιδώματος τούτου εἶναι κάθετοι πρὸς τὸ τείχος, ἔνθα καὶ ἀπολήγουν. Πιθανῶς ἡ οἰκοδομὴ αὕτη νὰ ἀνήκῃ εἰς πρό-φυλον τῆς δυτικῆς πύλης ἢ καὶ ἀπλῶς νὰ ἀπετέλει ἐσωτερικὴν αὐλήν, ἣτις ηὔξανε τὴν ὀχυρότητα τῆς πύλης.

4) Ἐξωτερικῶς τῆς πύλης, ὑπὸ τὸν λιθοκτιστὸν ἀγωγὸν ἀποχετεύσεως, ὅστις ἐρχόμενος ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς πόλεως διέρχεται διὰ τῆς πύλης, διεπιστώθη τὸ κατάστρομα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, ἐκ πεπατημένου χώματος.

5) Ἡ ἀνασκαφή τῆς ἀποκαλυφθείσης ἐν μέρει κατὰ τὸ 1955 κλασικῆς οἰκίας καὶ τοῦ ὀπισθεν ταύτης πλακοστρώτου

Εἰκ. 59. Θεμέλιον κυκλικῆς οἰκοδομῆς ὁψίμων ρωμαϊκῶν χρόνων.

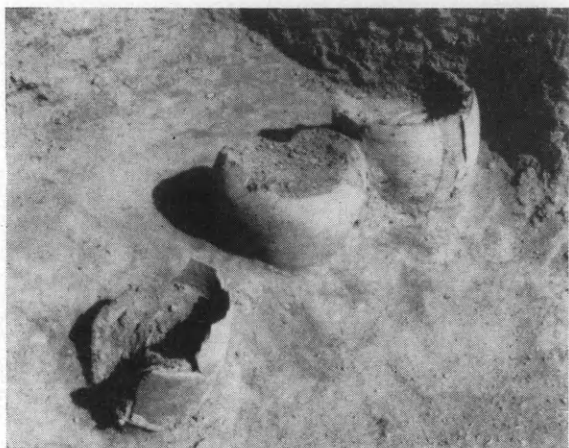
χώρου ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐπεξετάθη πρὸς Δυσμὰς διὰ τῆς ἐρεῦ-
νης ἐκτάσεως 16 × 12 μέτρων. Εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς

Εἰκ. 60. Κρηπίδωμα οἰκοδομῆς ἐσωτερικῶς τῆς δυτικῆς πύλης.

ἐπιχώσεως ἀπεκαλύφθησαν εὐτελεῖς τοῖχοι ρωμαϊκῶν κατοικιῶν
διατεταγμένων ἐκατέρωθεν τοῦ πλακοστρώτου χώρου, εἰς δὲ τὰ
κατώτερα στρώματα ἀπεκαλύφθη ἐκ νέου τὸ ἀνευρεθὲν κατὰ τὰς

δοκιμαστικὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1955 θεμέλιον τοίχου, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὸν τοῖχον τῆς προσόψεως τῆς κλασσικῆς οἰκίας.

Εἰκ. 61. Μεγάλα ἀγγεῖα πλήρη τέφρας.

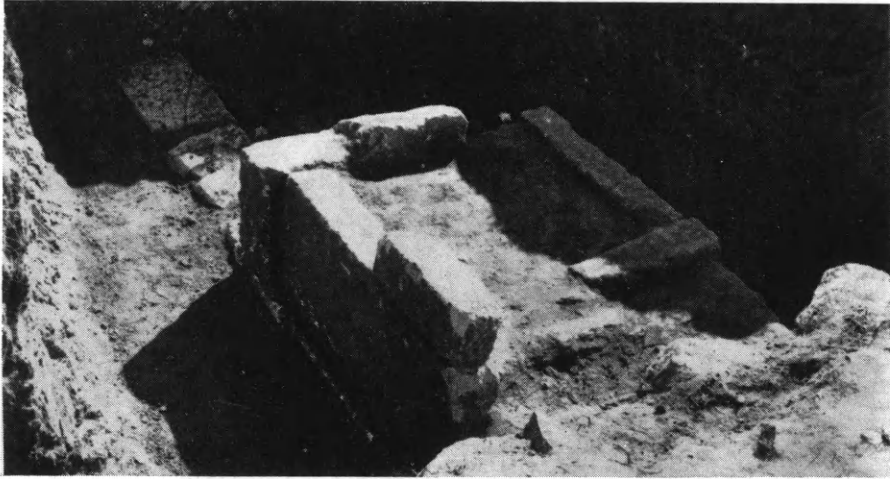

Εἰκ. 62. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ παραθαλασίου τείχους.

Εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης καὶ εἰς ἐπίπεδον, ὑψηλότερον τοῦ ἐπιπέδου τῆς κλασσικῆς οἰκίας, ἦτοι εἰς βάθος 1 μέτρου διεπιστώθη στρῶμα τέφρας καὶ ἐν συνεχείᾳ δά-

πεδον ἐκ πεπατημένου ἐρυθροῦ πηλοῦ καὶ στερεωμένα ἐντὸς δαπέδου 3 μεγάλα ἀγγεῖα, ἀποκεκρουμένα κατὰ τὸ ἄνω ἤμισυ, πλήρη δὲ τέφρας (εἰκ. 61).

Τομεὺς II. Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1965 δοκιμαστικὴ τομὴ διενεργηθεῖσα εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἀνατολικῶς τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου καὶ εἰς

Εἰκ. 63. Τοῖχος πύργου παραθαλασσίου τείχους.

μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς θαλάσσης, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀποκάλυψιν τμήματος τοῦ παραθαλασσίου τείχους ἐπὶ μήκους 8 μ. περίπου. Κατὰ τὸ 1966 ἡ ἔρευνα ἐπεξετάθη πρὸς Δυσμὰς καὶ πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ τμήματος τούτου, ἀπεκαλύφθη δὲ τὸ τεῖχος ἐπὶ μήκους 36.30 μ. (εἰκ. 62). Διεπιστώθη ὅτι πρὸς Δυσμὰς ἔχει καταστραφῆ τὸ τεῖχος μέχρι τῶν θεμελίων του, ἐνῶ πρὸς Ἀνατολὰς διασώζεται καὶ πέραν τοῦ σημείου εἰς τὸ ὁποῖον ἔτερματίσθη ἢ ἀνασκαφή. Εἰς τὸ τμήμα τοῦτο διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς πύργου πλάτους 3.75 μ., κατεστραμμένου κατὰ μέγα μέρος (εἰκ. 63). Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ πύργου ἀπεκαλύφθη ἐπὶ μήκους 3.90 μ., ἐνῶ ὁ ἀνατολικός, ἐκτὸς μικροῦ τμήματος, ἔχει καταστραφῆ καθ' ὅλοκληρίαν, διαπιστουμένης τῆς θέσεώς του ἐκ τοῦ ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ τείχους κενοῦ διὰ τὴν προσαρμογὴν τοῦ τοίχου τοῦ πύργου (εἰκ. 64). Ἀνατολικῶς τοῦ πύργου ἔχει διευθετηθῆ ἀγωγὸς διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὑδάτων.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν τοῦτο τμήμα τοῦ παραθαλασσίου τείχους

Εἰκ. 64. Τὸ ἐπὶ τοῦ παραθαλασσίου τείχους κενὸν
διὰ τὴν προσαρμογὴν τοῦ τοίχου τοῦ πύργου.

Εἰκ. 65. Τύμβος ΒΔ. τῶν Ἀβδήρων.

παρουσιάζει ὁμοίαν τοιχοδομίαν πρὸς τὸ δυτικὸν τεῖχος τῆς πό-
λεως, μὲ τὸ ὁποῖον εἶναι σύγχρονον.

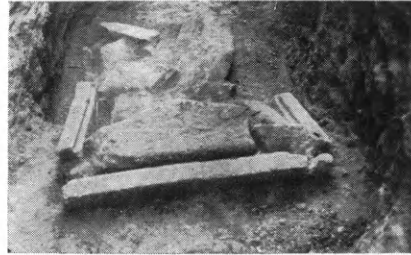
Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν δύο τομέων ἀνευρέθησαν 124

Εἰκ. 66. Ἡ διανοιγεῖσα τάφος διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ τύμβου.
Εἰς τὸ μέσον διακρίνεται ὁ τάφος.

χαλκᾶ νομίσματα, διάφορα ὀστέϊνα ἢ χαλκᾶ μικροαντικείμενα ἤτοι κοχλιάρια, πόρπαι, δακτύλιοι, ἄγκιστρα, τμήματα εἰδωλίων καὶ πλαστικῶν ἀγγείων καὶ ἐνδιαφέροντα ὄστρακα μελανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων.

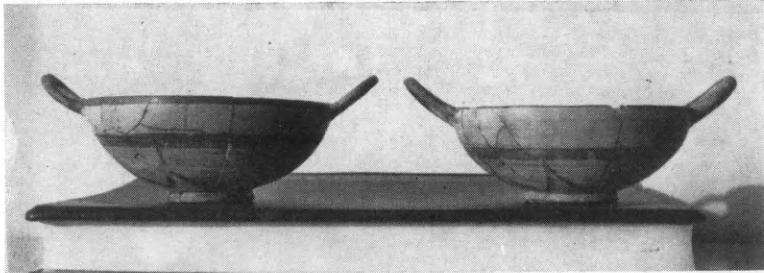
Τύμβος. Περὶ τὰ 1700 μ. ΒΔ. τῆς κοινότητος τῶν Ἀβδήρων, ἐπὶ τοῦ χωματοδρόμου Ἀβδήρων - Γκιώνας ὑψοῦται τύμβος διαμέτρου 34 μ. περίπου, γνωστός εἰς τοὺς ἐντοπίους ὡς «Ξανθηότουμπα» (εἰκ. 65).

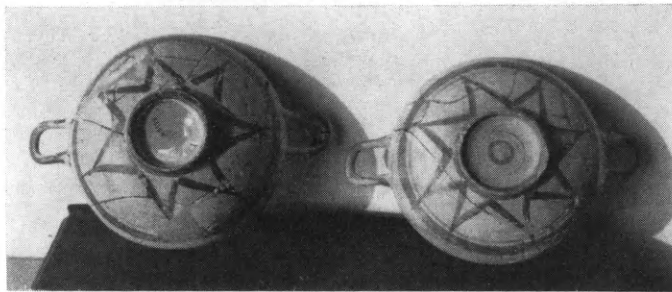
Εἰκ. 67. Ὁ ἀνευρεθεὶς εἰς τὸ κέντρον τοῦ τύμβου κιβωτιόσχημος τάφος.

Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ τύμβου εἶχεν ἐπιχειρηθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν λαθροανασκαφὴ διὰ τῆς διανοίξεως τομῆς 5×1 μ. καὶ βάθους 1.80 μ., ἄνευ ἀποτελέσματος. Χάριν τομῆς τοῦ τύμβου διηνοίχθη τάφος πλάτους 2 μ. ἀπὸ περιφερείας εἰς περιφέρειαν (εἰκ. 66).

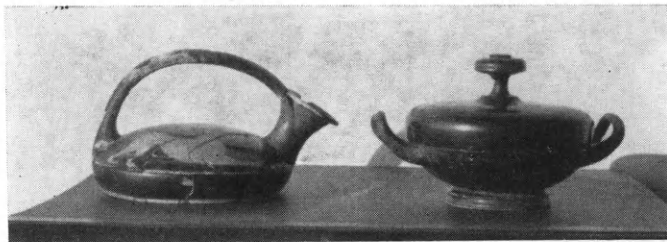
Εἰς τὸ κέντρον περίπου τοῦ τύμβου καὶ εἰς βάθος 2.40 μ. ἀπεκαλύφθησαν ἀργοὶ τινες λίθοι καὶ θραύσματα πωροπλίνθων, ἐν συνεχείᾳ δὲ κιβωτιόσχημος τάφος διαστ. 2.25×0.96 μ. μὲ σαμαρωτὸν κάλυμμα. Αἱ πλάγια πλευραὶ τοῦ τάφου ὑπὸ τὸ βή-

Εἰκ. 63. Ἴωνικαὶ κύλικες ἀνευρεθεῖσαι ἐγγὺς τοῦ τάφου.

Εἰκ. 69. Γραμμικὴ διακόσμησις ἐπὶ τῆς κοιλίας τῶν κυλίκων.

Εἰκ. 70. Ἐρυθρόμορφος ἀσκὸς καὶ μελαμβαφῆς πυξίς ἐκ τύμβου ΒΔ. τῶν Ἀβδήρων.

ρος τῆς ἐπιχώσεως ἐθραύσθησαν καὶ τὸ κάλυμμα κατέπεσεν ἐντὸς τοῦ τάφου (εἰκ. 67). Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ τάφου εὐρέθησαν ἐλάχιστα λείψανα ὀστέων καὶ ἀποτμήματα σιδηρᾶς σπλεγίδος. Κατὰ τὴν ἔρευναν τῆς ἐπιχώσεως, ἐξωτερικῶς τοῦ τάφου, περισυνελέγησαν ἑπτὰ ἀκέραια ἀγγεῖα ἀνήκοντα εἰς τὸ ἀΐμιον

τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰῶνος. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι τρεῖς ἰωνικαὶ κύλικες μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν τεθλασμένης γραμμῆς, δύο μελαμβαφεῖς κύλικες φέρουσαι εἰς τὸ ἐσωτερικόν των ἐμπαιστὴν διακόσμησιν ἐπιμήκων φύλλων, κυματίων καὶ ἀνθεμίων, μελαμβαφῆς πυξὶς μετὰ πώματος καὶ ἐρυθρόμορφος ἀσκὸς μὲ παράστασιν δύο ἡμικλινῶν λεοπαρδάλεων, λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας (εἰκ. 68, 69 καὶ 70).

8. ΜΕΣΗΜΒΡΙΑ (Θράκης).

Περὶ τὰ εἴκοσι χιλιόμετρα δυτικῶς τῆς Ἀλεξανδρουπόλεως καὶ μεταξὺ τῶν ὄρεων Ζωναίων ἀνατολικῶς, τοῦ Ἴσμάρου (Μαρωνείας) δυτικῶς καὶ τῶν «Στενῶν τῶν Κορπίλων» βορείως, κεῖται ἐκτεταμένη πεδιάς, τῆς ὁποίας τὸ νότιον ἄκρον περιβρέχεται ὑπὸ τοῦ Θρακικοῦ πελάγους (εἰκ. 71), ἐνῶ ἀπέναντι ἀκριβῶς ὑψοῦται πάντοτε ἐπιβλητικὴ ἢ νῆσος τῶν Καβείρων, τῆς Σαμοθράκης τὸ «Φεγγάρι».

Διαρκοῦντος τοῦ Α΄ Παγκοσμίου πολέμου καὶ κατὰ τὴν διάνοξιν χαρακωμάτων ὑπὸ τῶν στρατιωτικῶν, καθ' ὅλην τὴν παραλίαν τῆς Θράκης, ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Νέστου ποταμοῦ μέχρι τοῦ Ἐβρου, ἀνευρέθησαν διάφορα ἀρχαῖα, ἅτινα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Σόφιας, ἐπεσημάνθησαν δὲ καὶ διάφοροι οἰκισμοὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀποικισμοῦ τῶν παραλίων τούτων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Νότου.

Μεταξὺ αὐτῶν ἦτο καὶ ἡ μνημονευθεῖσα περιοχὴ (εἰκ. 71), τὴν ὁποίαν οἱ παλαιότεροι περιηγηταὶ καὶ ἐρευνηταὶ ἐταύτισαν πρὸς τὴν Μεσημβρίαν, μίαν τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, Σκύλακος τοῦ Καρυανδέως, τοῦ Πομπωνίου Μέλα, ὡς καὶ ἄλλων συγγραφέων πόλεων τῆς ἀρχαιότητος.

Ἀνιχνευτικοῦ χαρακτῆρος ἔρευναν εἰς τὸν μνημονευθέντα χώρον ἐνήργησε διὰ πιστώσεων τῆς Ἐταιρείας ὁ ἔφορος ἀρχαιοτήτων κ. Ἀνδρ. Βαβρίτσας, ὅστις κατὰ πρῶτον ἔσκαψεν εἰς τὸ ΝΔ. καὶ ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ ἄκρον τῆς πόλεως, ἔνθα ἐφαίνετο ὅτι κατέληγε τὸ δυτικὸν σκέλος τοῦ περιβάλλοντος τείχους. Ἡ ἔρευνα ἐξετάθη ἐπὶ ἐκτάσεως 17 μ. μήκους, 8 μ. πλάτους καὶ

0.60 μ. βάθους, ἀμέσως βορείως τοῦ παρὰ τὸν αἰγιαλὸν σημερινοῦ δρόμου.

Σημειοῦται ἐνταῦθα, ὅτι τὰ χόματα ἦσαν τεταραγμένα ἐκ τοῦ πολέμου καὶ οὐδεμία δυνατότης στρωματογραφικῆς παρακολουθήσεως τούτων ὑπῆρχεν.

Ἐπεκαλύφθη πρόσοψις μνημείου (;) πλάτους 3 μ., μήκους

Εἰκ. 71. Γενικὴ ἄποψις τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς.
Εἰς τὸ βάθος ὁ Ἴσμαρος (Μαρώνεια).

6 μ. καὶ ὕψους σωζομένου 1.20 μ., ἐκ δόμων κιτρινωποῦ τοπικοῦ λίθου εἰς τρεῖς σειράς (εἰκ. 72). Ἐκτὸς τῆς προσόψεως, καθ' ὅλον τὸ πλάτος καὶ μῆκος, σώζεται μόνον ἀνώμαλον λιθόστρωτον (λιθορριπὴ) ἐκ κοινῶν λίθων καὶ εἰς ἱκανὸν βάθος.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ μνημείου (;) ἠνοίχθη κυκλικὴ τάφος εἰς βάθος πλεόν τῶν 2 μ., ἀλλ' οὐδὲν ὄστρακον ἢ ἄλλο τι ἀνευρέθη καὶ ὡς ἐκ τούτου παραμένει, ἂν μὴ τι ἄλλο, ἄγνωστος ὁ προορισμὸς τούτου.

Γενικῶς περισυνελέγησαν τεμάχια κεράμων, ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων νεωτέρων χρόνων, ὡς καὶ τρία χάλκινα δυσδιάκριτα νομίσματα.

Καθ' ὅλον τὸ πρὸς Βορρᾶν μῆκος τῶν 17 μ. καὶ ἐφαπτομένως τοῦ μνημείου πρὸς Ἀνατολὰς ἀπεκαλύφθη τοῖχος μικροῦ

Είκ. 72. Πρόσοψις τοῦ ἀποκαλυφθέντος μνημείου(ς).

Είκ. 73. Κέραμοι στέγης τῆς ἐλληνορρωμαϊκῆς περιόδου.

ὑψους, ἐκ κιτρινωπῶν λίθων, ἐνῶ ἕξ διαφόρου μήκους χωρίσματα (τὸ πλάτος τούτων εἶναι τρία μέτρα, ἀλλὰ δὲν ἀνεσκάφη καθ' ὅλοκληρίαν πρὸς Ἀνατολάς), ἐκτεινόμενα καθ' ὄλον τὸ μήκος, δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται περὶ καταστήματος

Εἰκ. 74. Πήλινον εἰδώλιον Ἀθηνᾶς.

ἀγορᾶς. Ἐντὸς τοῦ τετάρτου κατὰ σειρᾶν, ἐκ Νότου, χωρίσματος ἀνευρέθησαν πολλαὶ κέραμοι στέγης τῆς ἑλληνορρωμαϊκῆς περιόδου (εἰκ. 73).

Εὐρήματα: ἐλάχιστα ὄστρακα μελαμβαφῆ, ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων, πήλινον εἰδώλιον Ἀθηνᾶς τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (εἰκ. 74), ἀκέφαλον εἰδώλιον καθημένης μορφῆς, τμήμα πήλινου περιρραντηρίου διακεκοσμημένον διὰ κυματίου κλπ.

Λόγω τοῦ ἀνιχνευτικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀνασκαφῆς δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἀκριβὴς ταύτισις τῶν σημείων τούτων πρὸς τὰ ἀνασκαφέντα πρὸ πεντηκονταετίας, δεδομένου ὅτι ἡ ἀγρία βλάστησις, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐπιχωματώσεις, ὡς καὶ ἡ ἐντατικὴ καλλιέργεια τῶν ἐγγύς ἀγρῶν συν-

τέλεσαν εἰς τὴν μεγάλην ἀλλαγὴν τοῦ τοπίου καὶ τοῦ χώρου ἐν γένει.

Νοτιοανατολικῶς τοῦ μνημείου καὶ τῆς ἀγορᾶς, κατὰ μήκος δὲ τοῦ σημερινοῦ δρόμου, ἀπεκαλύφθη βαθμιδωτὸν θεμέλιον οἰκοδομῆς, ἐκ μικρῶν λίθων, καλῆς ἐργασίας (εἰκ. 75) ἐκτεινόμενον εἰς ἀρκετὸν μήκος. Ἀνατολικώτερον καὶ εἰς τὰ πρᾶνῃ τοῦ ἰδίου δρόμου ἀνευρέθη, κατόπιν βροχῆς, χρυσοῦν ἐνώτιον (εἰκ. 76).

Περὶ τὰ 100 μ. ΒΑ. τοῦ μνημείου, ἀφοῦ ἐξεκαθαρίσθη ὁ γῶρος ἐκ τῆς ἀγρίας βλαστήσεως εἰς μεγάλην ἔκτασιν, ἐγένετο πρόχειρος σκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, καθ' ἣν ἀπεκαλύφθη σειρὰ δόμων κτίσματος (εἰκ. 77), ἐπεσημάνθη δὲ ἀκριβῶς μόνον ἡ ΝΑ. γωνία τούτου, ὑπερμέτρως δὲ τεταρα-

γμένα ἦσαν τὰ πάντα ἔκ τε τῶν χαρακωμάτων καὶ τῶν στρατιωτικῶν ἐγκαταστάσεων, ἐκτὸς δὲ κεράμων τινῶν καὶ χονδροειδῶν ὀστράκων οὐδὲν ἕτερον ἀνευρέθη.

Εἰς τὴν εἰκόνα 78 διακρίνεται τὸ ἀποκαλυφθὲν ἔτι περισσό-

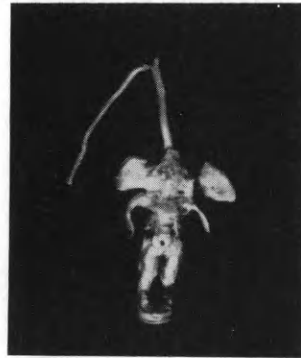

Εἰκ. 75. Βαθμιδωτὸν θεμέλιον οἰκοδομῆς.

τερον τμήμα πύργου ἢ ναύσκου, εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ τείχους τῆς πόλεως, τὸ ὑπὸ τῶν ναυτικῶν «φυλακῆς» λεγόμενον (εἰκ. 79).

Ἐνταῦθα μέγα μέρος τῆς πρὸς τὴν θάλασσαν (Νότον) πλευρᾶς κατεστράφη ὑπὸ τῶν ἀγρίων κυμάτων τοῦ Θρακικοῦ πελάγους, ἐνῶ εἰς τὰ ὑψηλότερα στρώματα, τοῦ δέκα καὶ πλέον μέτρων ὕψους σχηματισθέντος κρημνοῦ, διακρίνονται τοῖχοι οἰκημάτων, μεγάλοι δὲ δόμοι οἰκοδομῆς, κατώφλια καὶ ἄλλα χαρακτηριστικὰ μέλη κατέπεσον εἰς τὴν θάλασσαν.

Εὐσῆματα ἐνταῦθα ἐγένοντο: τμήμα χεῖλους μελανομόρφου κρατῆρος (εἰκ. 80) με παράστασιν κάπρου καὶ λέοντος, χρυσοῦν ἔλασμα ἐκ διαδήματος (εἰκ. 81), ὡς

Εἰκ. 76. Χρυσοῦν ἐνώτιον.

καὶ δυσδιάκριτον χαλκοῦν νόμισμα καὶ τινὰ ὄστρακα μελαμβ-
φῶν ἀγγείων.

Εἰκ. 77. Νοτιοανατολικὴ γωνία κτίσματος.

Εἰκ. 78. Τμῆμα πύργου ἢ ναῖσκου (φυλακῆς).

Εἰς τὰς παρυφὰς τῆς πρὸς Βορρᾶν ἀκροπόλεως, ἔνθα ὁ

χώρος είναι επίπεδος πως, ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Μ. Τσαμπάζη

Εἰκ. 79. Νοτιοανατολική γωνία τοῦ Τείχους (φυλακῆς).

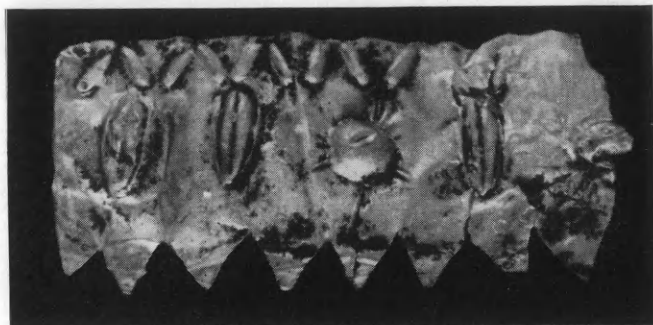
καὶ εἰς ἀπόστασιν 12 μ. δυτικῶς τῆς παρὰ τὸ «σκοτεινὸν ρεῦμα» πλευρᾶς τοῦ τείχους τῆς πόλεως, ἔνθα παρατηρήθησαν ἐπιφα-

Εἰκ. 80. Τμήμα χείλους μελανομόρφου κρατῆρος.

νειακῶς πολλὰ ὄστρακα διαφόρων ἀγγείων, ἐγένετο ἔρευνα ἐπὶ ἐκτάσεως εἴκοσι περίπου τετρ. μέτρων (4 × 5 μ.). Μέχρι βά-

θους 0.30 μ. άνευρέθη πλήθος όστράκων μελαμβραφών άγγείων, μόνωτον κυάθιον, τμήματα άκροκεράμων με άνάγλυφον δια-

Είκ. 81. Τμήμα χρυσοῦ διαδήματος.

κόσμησιν, κάτωθεν δὲ τούτου καὶ μέχρι 0.60 μ. πολυπληθῆ ὄστρακα ἐρυθρομόρφων άγγείων με ποικίλας παραστάσεις, ἐξ ὧν καὶ τὸ ἐν εἰκόνι 82 τμήμα κρατήρος καὶ δίωτος σκύφος (εἰκ. 83). Τὰ περισσότερα ὄστρακα εὔρέθησαν εἰς τὴν βόρειον καὶ δυτικὴν,

Είκ. 82. Τμήμα ἐρυθρομόρφου κρατήρος τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

δηλ. εἰς τὴν πρὸς τὴν ἀκρόπολιν πλευρὰν τῆς τάφρου.
Ὅμοίως εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν, ἐνῶ κάτωθεν τοῦ 0.60 μ.

βάθους οὐδὲν ὄστρακον εὐρέθη ἐντὸς τῶν κιτρινωπῶν πλέον χωμάτων, εἰς βάθος 0.75 μ. ἀπεκαλύφθη ἀμφορεὺς-τάφος, εἰς ὀριζοντίαν θέσιν καὶ μὲ τὸ ἀκάλυπτον στόμιον πρὸς Ἄνατολάς. Ἐντὸς τούτου ἦσαν λεπτότατα ὀστᾶ ζώου, κατὰ τὴν γνώμην δὲ τοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Κτηνιάτρου Θράκης κ. Π. Βογιατζῆ, πρόκειται περὶ ὀστῶν κυνός, πρᾶγμα ὅπερ ἐνθυμίζει τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν Σαμοθράκην θυσίας ὑπὲρ τῆς ἐκεῖ λατρευομένης κυνο-

Εἰκ. 83. Ἐρυθρόμορφος δίωτος σκύφος.

σφαγοῦς θεᾶς. Γνωστὸν δὲ εἶναι ὅτι ἡ περιοχὴ αὕτη ἀπετέλει τὰ Σαμοθρηϊκά τείχια. Ὑπάρχει ἄρα γε σχέσις τις;

Ἐκτὸς τοῦ χώρου ἔνθα ἔκειτο ἡ πόλις ἐπεχειρήθησαν καὶ πολλαὶ δοκιμαὶ πρὸς ἀνεύρεσιν τάφων, εἰς τὸν πρὸς Δ. ἀπέραντον χώρον, ἔνθα τὸ νεκροταφεῖον τῆς πόλεως.

Δυστυχῶς ἐπεβεβαιώθησαν αἱ γνωσταὶ φῆμαι ὅτι ἀπὸ δεκαετηρίδων καὶ δὴ πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου ἡ δρᾶσις τῶν τυμβωρύχων καὶ τῶν ἀρχαιοκαπήλων ἦτο καταστρεπτικωτάτη, δεδομένου ὅτι, μέχρι τῆς στιγμῆς τουλάχιστον, οὐδεὶς τάφος εὐρέθη ἀσύλητος.

Εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Α. Σοφόγλου ἐγένοντο αἱ περισσότεραι δοκιμαί, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρονται ἐνταῦθα τρεῖς μόνον. Εἰς τὸ πρὸς Νότον ἄκρον τοῦ ἀγροῦ ἀπεκαλύφθη σειρὰ ταφικῶν λίθων, τοὺς ὁποίους ἀνέσκαψαν οἱ στρατιωτικοὶ κατὰ τὸν πόλεμον καὶ κατεσκεύασαν χαρακώματα.

Δύο ληκύθια (εικ. 84), εις ἓν τῶν ὁποίων εἰκονίζεται πρόσωπον, σκύφος δίωτος, πηλίνη λεκανίς-ταφή, τμήμα ἐρυθρο-

Εικ. 84. Ληκύθια ἐκ τοῦ ἀγροῦ Σοφόγλου.

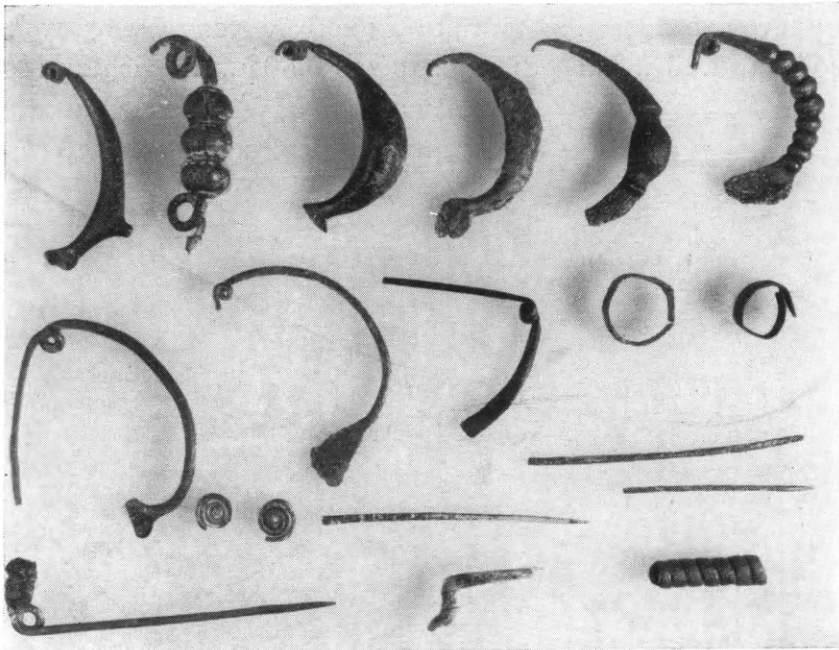
μόρφου κρατήρος καὶ ἄλλα ὄστρακα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων, εὐ-

Εικ. 85. Κυκλικὸν κτίσμα - τάφος.

ρέθησαν εἰς βάθος οὐχὶ μεγαλύτερον τῶν 0.40 μ., ὡς καὶ τμήμα βάσεως μελανομόρφου κρατήρος.

Περὶ τὰ 17 μ. βορείως τῶν χαρακωμάτων ἀπεκαλύφθη

Εικ. 86. Χάλκινα εύρηματα (πόρπαι, περόναι κλπ.).

Εικ. 87. Προϊστορικά άγγεία.

εἰς βάθος 0.20 - 0.40 μ. κυκλικὸν κτίσμα - τάφος (;) μὲ κατεστραμμένον τὸ πρὸς Νότον τμήμα, ἐκ κοινῶν τοπικῶν σχιστολίθων, διαμ. 2.90 μ. καὶ σωζ. ὕψ. τοίχου 0.50 μ., μὲ χάρισμα δὲ ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς καὶ καμπτόμενον πρὸς Βορρᾶν κατὰ τὸ ΝΑ. ἄκρον (εἰκ. 85).

Εἰκ. 88. Προϊστορικὴ πρόχους μὲ χαρακτηριστὴν διακόσμησιν.

Ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τούτου ἔκειντο λίθοι ἐξ ἄλλων τάφων συλημένων, ἐξ οὗ καὶ τὰ χρώματα ἦσαν πολὺ τετραγαμμένα.

Ἐκ τοῦ σημείου τούτου περι-συνελέγησαν: πολλαὶ πόρπαι χάλκιναὶ διαφόρων σχημάτων, μέρος τῶν ὁποίων εἰκονίζεται ἐνταῦθα (εἰκ. 86), προϊστορικὰ ἀγγεῖα κοινὰ (εἰκ. 87) ἢ καὶ μὲ ὠραιότητα καὶ σπανίαν ἐγγάρακτον διακόσμησιν (εἰκ. 88), ὡς καὶ δύο αἰχμαὶ δόρα-

τος ἐκ σιδήρου, λίαν ἐφθαρμέναι. Εἰς τὰ κατώτατα στρώματα παρατηρήθησαν ὅστ᾽ ἐν πλήρει ἀποσυνθέσει (λυωμένα), ἐκ τῶν διαφόρων ταφῶν.

Συστηματικὴ ἔρευνα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο κρίνεται ἀπαραίτητος καὶ ἐκ τῶν πρώτων πρέπει νὰ ἀνασκαφῆ εἰς ἄλλην περί-δον, καθ' ὅσον ἐξ ὅλων τῶν δοκιμαστικῶν τομῶν-τάφων, αὕτη παρουσιάζει ἄμεσον καὶ ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον.

Τέλος πρέπει νὰ μνημονευθῆ ἰδιαιτέρως ἐνταῦθα ὅτι μεταξὺ τῶν εὐρημάτων, ἐκ τοῦ χώρου τῆς νεκροπόλεως, περιλαμβάνεται καὶ ψήφισμα τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. σπουδαιότατον διὰ τὴν τοπογραφίαν τῆς περιοχῆς. (Μελέτη περὶ τούτου δημοσιευθήσεται εἰς τὸν Δ' τόμον τοῦ «Χαριστηρίου εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον».)

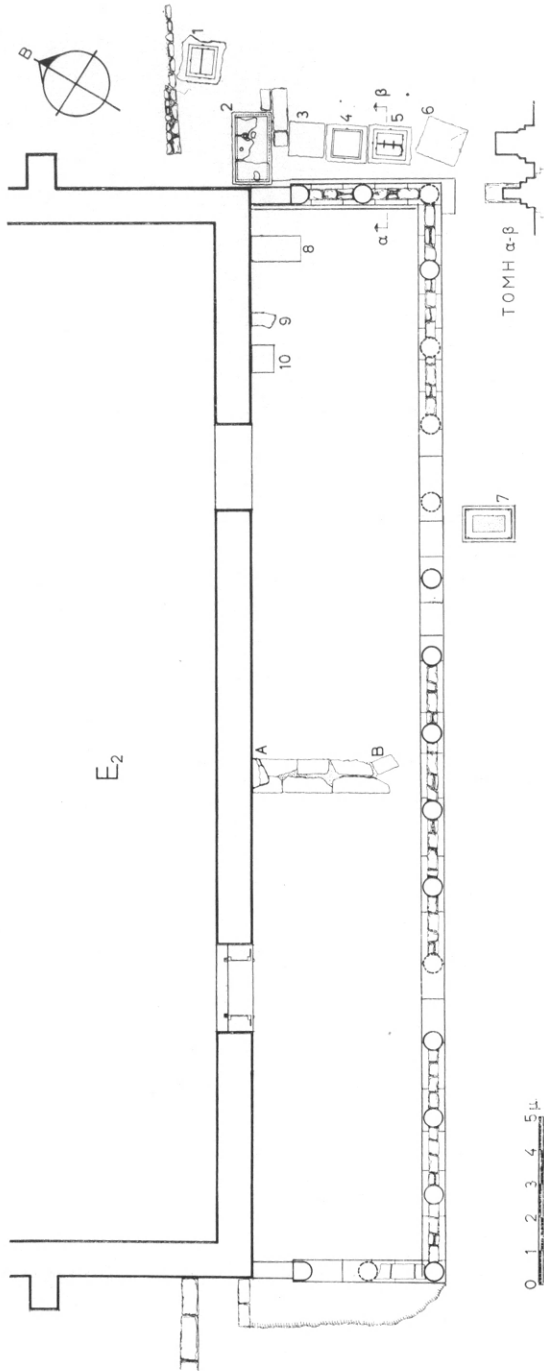
9. ΔΩΔΩΝΗ

Ἡ διὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Σ. Δάκαρη ἐνεργηθεῖσα ἐφέτος ἐν Δωδώνῃ ἀνασκαφὴ συνέχισε τὴν κατὰ τὸ 1965 ἀρξαμένην ἔρευναν τῆς στοᾶς νοτίως τοῦ μεγάλου οἰκοδομήματος Ε2, ταυτισθέντος πρὸς τὴν ἔδραν τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν (ΠΑΕ 1965, σ. 53 - 65). Τῆς στοᾶς ταύτης εἶχον ἀποκαλυφθῆ πέρυσιν ἡ ἀνατολικὴ στενὴ πλευρὰ καὶ τὰ πρὸ αὐτῆς ἐξ λίθινα βάρθρα τιμητικῶν ἀνδριάντων, τρία τῶν ὁποίων διατηροῦν ἰσάριθμα ψηφίσματα τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν καὶ ἕτερον τοῦ Κοινοῦ τῶν Βυλλιόνων, χρονολογούμενα ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Δημοκρατίας (234/3-168/7 π.Χ.).

Διὰ τῆς νέας ἀνασκαφῆς ἀπεκαλύφθη ὁλόκληρος ἡ δωρικὴ στοὰ μέχρι τοῦ ἀρχαίου δαπέδου τῆς, ἔχουσα βάθος μὲν 5.50 μ., μῆκος δὲ ὅσον καὶ τὸ πλάτος τοῦ βουλευτηρίου, ἦτοι 32.50 μ. (εἰκ. 89-91). Διηρευνήθη προσέτι μέχρι τοῦ στερεοῦ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς στοᾶς μέχρι τοῦ βάρθρου 10 καὶ διηνοιχθήσαν τρεῖς τάφροι διαστάσεων 2×2.50 μ., ἀνατολικῶς τῶν τιμητικῶν βάρθρων πρὸς ἐξέτασιν τῆς ἀρχαιοτέρας τοῦ 3ου αἰ. ἐπιχώσεως, βάρθρους μέχρι τοῦ στερεοῦ 1 μέτρον.

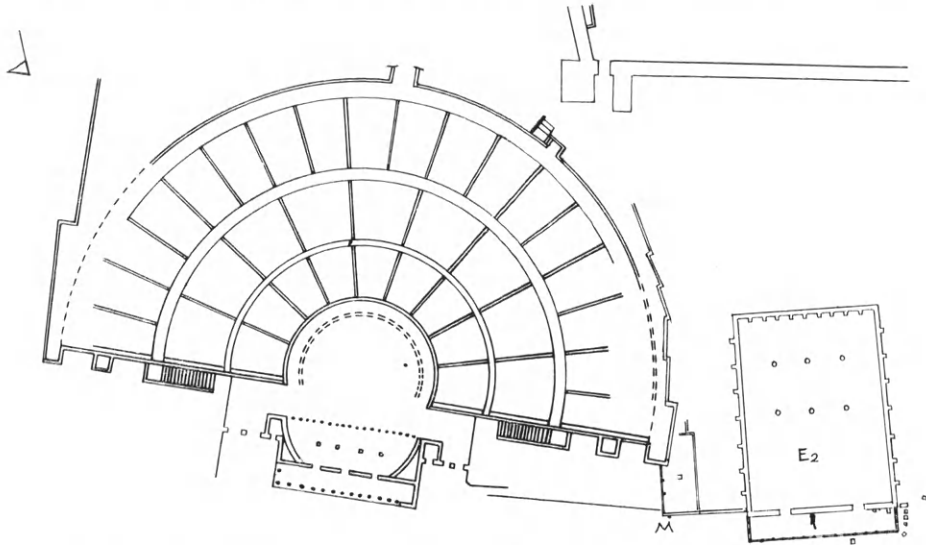
Τὰ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν καὶ πάλιν σημαντικὰ εἰς συμπεράσματα καὶ εὐρήματα. Διεπιστώθη, ὅτι ἐπὶ τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ στυλοβάτου, τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς, ἔβαινον ἀνὰ δύο κίονες δωρικοὶ ἐκ φαιοῦ ψαμμιτολίθου, φέροντες κιονόκρανα ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου (εἰκ. 92). Τούτων ὁ μεσαῖος κίων, ἔχων τομὴν εἰκοσάπλευρον, ἀντίκρυζε πρὸς Βορρᾶν παραστάδα, σωζ. ὕψους 1.35 μ., ἀπολήγουσαν εἰς ἡμικίονα ἐκ ψαμμιτολίθου ἐπίσης, τομῆς ἡμικισσαπλεύρου. Ἐπὶ τῆς νοτίας μακρᾶς πλευρᾶς ἔβαινον 15 κίονες μὲ μεταξόνιον 2.28 μ. (διάμετρος βάσεως 0.60 μ.), ἐξ ὧν οἱ 13 ἐνδιάμεσοι ἐκ κροκαλοπαγοῦς λίθου μὲ 20 ἀτελεῖς ραβδώσεις, φέροντες κιονόκρανον ἐξ ἀσβεστολίθου (εἰκ. 93). Ἐπίχρισμα ἀμμοκονίας συνεπλήρωνε τὰς αὐλακώσεις καὶ ραβδώσεις τῶν κίωνων καὶ τὴν κύρτωσιν τοῦ ἐρίνου, ὡς τοῦ τῆς εἰκόνης 92.

Πιθανώτατα ἡ στοὰ προσετέθη πρὸ τοῦ βουλευτηρίου βρα-

Εἰκ. 89. Ἡ πρὸ τοῦ βουλευτηρίου τῆς Δωδώνης δωρικὴ στοά.

δύτερον. Τοῦτο μαρτυροῦν οὐχὶ μόνον ὁ τρόπος τῆς συνδέσεώς της μετὰ τὸ οἰκοδόμημα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποκάλυψις περὶ τὸ μέσον τῆς

Εἰκ. 90. Τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ ἱεροῦ μετὰ τοῦ βουλευτηρίου καὶ τῆς στοᾶς.

Εἰκ. 91. Ἐποψὶς ἀπὸ Δυσμῶν τῆς πρὸ τοῦ βουλευτηρίου δωρικῆς στοᾶς.

στοᾶς ἰσχυροῦ τοίχου, πάχους 0.95 μ. (εἰκ. 89, A B).

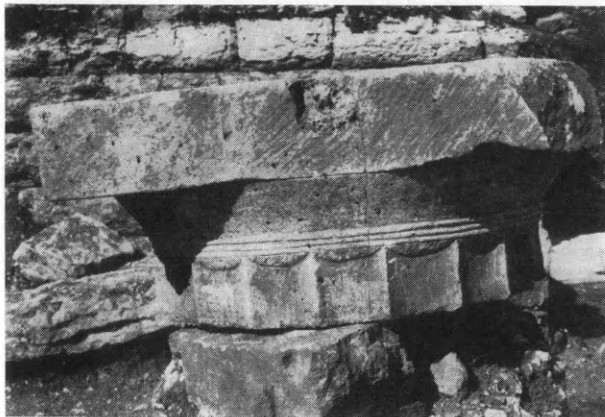
Εἰς μεταγενεστέραν φάσιν, μετὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς στοᾶς

ἐξ αἰτίας τῆς αἰτωλικῆς ἢ καὶ τῆς ρωμαϊκῆς καταστροφῆς (219 ἢ 168/7 π.Χ.), κατεσκευάσθη μεταξύ τῶν μετακιονίων πρόχειρος χαμηλὸς τοῖχος, ὕψους 0.65 μ., ἐπέχων θέσιν θωρακίου ἐκ

Εἰκ. 92. Τμήμα δωρικοῦ κιονοκράνου ἐκ ψαμιτολίθου.

πλακοειδῶν λίθων καὶ συνδετικοῦ πηλοῦ, φέρον παχὺ ἐπίχρισμα ἐξ ἄμμοκονίας (εἰκ. 89 καὶ 91). Διὰ τοῦ τοίχου τούτου, ὡς θωρα-

Εἰκ. 93. Δωρικὸν κιονόκρανον τῆς στοᾶς ἐξ ἄσβεστολίθου.

κίου, περιεφράχθη ἡ στοά, ἐξαιρέσει ἑνὸς μετακιονίου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καί, ἐνδεχομένως, τῶν δύο μετακιονίων ἔναντι ἀκριβῶς τῶν δύο εισόδων τοῦ βουλευτηρίου. Ἄγνωστον ἐὰν ὑπῆρχε τοιοῦτο θωράκιον καὶ εἰς τὸ πέμπτον καὶ τὸ ἕκτον ἐξ

Ἐνατολῶν μετακίονιον, διότι κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο παρατηρήθησαν σοβαραὶ καὶ περιεργοὶ μεταβολαί.

Παρατηρήθη δηλαδὴ μετατόπισις τεσσάρων ὄλων κίωνων μετὰ τοῦ κτιστοῦ θωρακίου, ἄνευ διαλύσεώς των (εἰκ. 94). Ὡς νὰ ἐπενήργησε βιαία καὶ ἰσχυροτάτη πίεσις μετετοπίσθη τὸ τμήμα τοῦτο ὡς ἑνιαῖον σῶμα ἐκτὸς τοῦ στυλοβάτου μὲ κέντρον τὸν ἐνδέκατον κίονα, ὡς δεικνύει ἡ εἰκ. 94. Ἡ μὴ διάλυσις τοῦ χαμη-

Εἰκ. 94. Ὁ ἀποκοπὴς τοῖχος ΑΒ καὶ οἱ μετατοπισθέντες ἐνδιάμεσοι κίονες μετὰ τοῦ στηθαίου τῆς στοᾶς.

λοῦ τούτου τοιχαρίου πρέπει νὰ συνέβη ἀσφαλῶς μετὰ τὴν ὀλοσχερῆ καταστροφὴν τῆς στοᾶς καὶ τὸν σχηματισμὸν τοσοῦτων ἐπιχώσεων, ὥστε νὰ καλυφθῇ τοῦτο. Διεπιστώθη προσέτι ὅτι μέγα τμήμα τῆς λιθίνης κρηπίδος τοῦ βουλευτηρίου, τῆς μεταξὺ τῶν δύο εἰσόδων τοῦ βουλευτηρίου καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς ἐξ ὀπτοπλίνθων ἀνωδομίας, εἶχε καταπέσει διὰ μιᾶς πρὸ τοῦ στυλοβάτου. Ἡ ἀσκηθεῖσα ἐκ τῆς πτώσεως τῶν ὀγκολίθων πίεσις ἐπροξένησε τὴν μετατόπισιν τῶν πέντε κίωνων μετὰ τοῦ κτιστοῦ τοιχαρίου, ἐν μέρει δὲ καὶ τοῦ ὑπ' αὐτὸ στυλοβάτου. Ἴσως ὁ προκαλέσας τὴν μετατόπισιν ἰσχυρὸς σεισμὸς, ἐπισυμβὰς μετὰ τὴν πλήρη ἐρείπωσιν τῆς στοᾶς καὶ τὸν σχηματισμὸν ἐπιχώσεως, ὕψους 0.60 μ. εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Προκοπίου ἀναφερό-

μενος κατὰ τὸ ἔτος 551 μ.Χ., ὁ ἐπενεγκὼν τὴν ὀριστικὴν καταστροφὴν τῆς χριστιανικῆς πλέον Δαδώνης.

Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς στοᾶς εὐρέθησαν ἐν ἐπαφῇ τοῦ τοίχου τοῦ βουλευτηρίου τρία βάθρα (εἰκ. 89). Τοῦ βάθρου 9 σώζεται μόνον τὸ θεμέλιον, ἐνῶ τὸ βάθρον 8, διαστάσεων

Εἰκ. 95. Ὁ πρὸ τῆς στοᾶς τοῦ βουλευτηρίου βωμός (βλ. εἰκ. 89, 7).

0.765 × 1.53, ἦτοι σχέσεως ἀκριβῶς 1 : 2 καὶ ὕψους 0.38., στερεῖται ἐντελῶς θεμελίου. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τούτου ὑπάρχει περιτένεια, περιβάλλουσα τὰς τέσσαρας ἀκμᾶς, ἡ ὁποία κατὰ τὸ νότιον τμήμα ἔχει ἀποσβεσθῆ ἐν μέρει ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ βάθρου. Ἡ ἔλλειψις θεμελιώσεως καὶ τόρμων γομφώσεως ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἀποκλείει τὸν χαρακτηρισμὸν του ὡς βάθρου μνημείου. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα καὶ ἡ ἐκ τῆς συχνῆς χρήσεως τριβὴ καὶ λείανσις τῆς ἐπιφανείας ἐπιβάλλουν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸ βάθρον τοῦτο ἐχρησίμευεν ὡς βῆμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνῆρχετό τις.

Πρόχειρον θεμελίωσιν καὶ ἔλλειψιν ἰχνῶν γομφώσεως παρουσιάζει καὶ τὸ δεξιᾶ τῆς εἰσόδου τετραγωνικὸν βάθρον 10, πλευρᾶς 0.80 καὶ ὕψους 0.65 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἴστατο ἴσως ὁ φρουρὸς τῆς εἰσόδου. Πρὸ τοῦ πέμπτου κίονος τῆς στοᾶς, εἰς τὸν ἄξονα περίπου τῆς ἀριστερᾶς λιθίνης παραστάδος τῆς εἰσόδου, ἀπεκαλύφθη ὁ βωμὸς τῆς εἰκόνας 95. Ἐπὶ τῆς ἐπικλινούσας εὐθυ-

τηρίας, διαστάσεων 1.53×1.05 μ., βαίνει κυματιοφόρος βάσις ἐξ ἀσβεστολίθου, ἔχουσα κλίσιν πρὸς Νότον, διαστάσεων 1.375×0.92 μ. καὶ ὕψους 0.125 μ. Οἱ ἐπὶ τῶν τεσσάρων γωνιῶν ὀρθογώνιοι τόρμοι μετὰ τῶν σωζομένων ἐν μέρει σιδηρῶν ἐμπολίων, ὡς καὶ ἡ περιβάλλουσα ὀρθογώνιον ἄπεργον, ἀναθύρω-

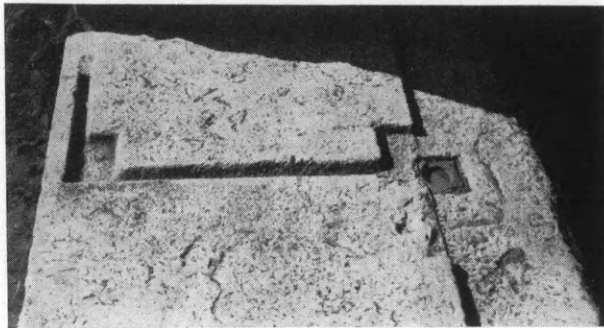
Εἰκ. 96. Ἡ δυτικὴ πύλη τοῦ βουλευτηρίου.

σις, μαρτυροῦν ὅτι ἐπ' αὐτῆς ἔβαινον ὀρθοστάται πάχους 0.18 μ. περίπου, τεμάχια τῶν ὁποίων εὐρέθησαν.

Ἐκ τῶν δύο εἰσόδων τοῦ βουλευτηρίου ἀπεκαλύφθη ἡ δυτικὴ (εἰκ. 96). Ταύτης διατηρεῖται ἄθικτον τὸ λίθινον κατώφλιον μὲ ἐμφανῆ τὰ ἴχνη λειάνσεως ἐκ τῆς μακροχρονίου χρήσεως ὡς καὶ αἱ ἐγκοπαὶ πρὸς ἔδρασιν τῶν ξυλίνων ἐπενδύσεων τῶν δύο παραστάδων. Ἐπὶ τῆς πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ βουλευτηρίου πλευρᾶς διατηροῦνται ἄθικτοι καὶ οἱ δύο χαλκοὶ ὀλμίσκοι, ἐντὸς τῶν ὁποίων περιεστρέφοντο οἱ δύο στροφεῖς τῆς διφυλλοῦ θύρας (εἰκ. 97). Ἐκατέρωθεν τοῦ κατωφλίου εὐρέθησαν περὶ τὰς δέκα ὥραϊαι χαλκαῖ ἐφηλίδες, αἱ ὁποῖαι διεκόσμουσαν τὴν θύραν τοῦ οἰκοδομήματος καὶ ἄφθονα τεμάχια ἀνθρώκων ἐκ τῆς πυρπολήσεως ταύτης. Ἄνθρακες καὶ στρωσὶς μελανὴ διεπιστώθησαν καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἔκτασιν τοῦ δαπέδου τῆς στοᾶς, ὑπεράνω δὲ κέραμοι στέγης καὶ ἐπ' αὐτῶν τετράγωνοι ὀπτόπλινθοι, προ-

ερχόμεναι ἐκ τῆς ἀνωδομίας τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ βουλευτηρίου. Ἡ μελέτη τῶν εὐρημάτων θὰ καθορίσῃ ἴσως τὸν χρόνον τῆς ὀριστικῆς καταστροφῆς τῆς στοᾶς, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι ἔπληθρε μετὰ τὸ 148 π.Χ., ἤτοι μετὰ τὸ β' Κοινὸν τῶν Ἑπειρωτῶν τῶν χρόνων τῆς ρωμαιοκρατίας, διότι ἐντὸς τῆς μελανῆς στρώσεως εὐρέθησαν καὶ πέντε νομίσματα, χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ 2ου καὶ τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος.

Ἐὰν ἡ καταστροφή ὀφείλεται εἰς τοὺς Θραῶκας τοῦ Μιθρι-

Εἰκ. 97. Τμήμα τοῦ κατωφλίου τῆς δυτικῆς εἰσόδου τοῦ βουλευτηρίου.

δάτου (88 π.Χ.) ἢ εἰς τοὺς Χριστιανούς, περὶ τὸ τέλος τοῦ 4ου μ.Χ. αἰ., ἢ καὶ εἰς ἄλλα αἴτια, ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ βεβαιωθῇ.

Συμφώνως πρὸς τὰ προκύψαντα ἐκ τῶν δύο τελευταίων ἀνασκαφῶν στοιχεῖα ἢ στοᾶ εἶναι μεταγενεστέρα τοῦ βουλευτηρίου, προστεθεισα πρὸ αὐτοῦ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν (234/3-168/7 π.Χ.) ἢ καὶ πρότερον· διότι τὰ πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς στοᾶς τρία βάθρα μὲ τιμητικά ψηφίσματα τοῦ Κοινοῦ, χρονολογούμενα ἀπὸ τῶν χρόνων 234/3-220 π.Χ. προϋποθέτουν τὴν ὕπαρξιν στοᾶς (ΠΑΕ 1965, σ. 58 ἐξ.). Τὰ ἐκ ψαμμιτολίθου δωρικὰ κιονόκρανα μὲ τὴν καμπύλην κατατομὴν τοῦ ἔχινου (εἰκ. 92) δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν ἐπίσης ἀπὸ τῶν προῖμων ἐλληνιστικῶν χρόνων. Τὸ βουλευτήριον ἐπομένως, ὡς καὶ ὁ συγχρόνως πρὸς αὐτὸ κατασκευασθεὶς ἰσχυρὸς τοῖχος Α Β, ἀποκοπεῖς ἀπὸ τῆς στοᾶς (εἰκ. 89), εἶναι ἀρχαιότερα, κατασκευασθέντα κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν περίοδον τῆς συμμαχίας τῶν Ἑπειρωτῶν (330/25 - 234/3 π.Χ.). Τὴν συμ-

μαχίαν ταύτην, ἡ ὁποία ιδρύθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Α΄ τοῦ Μολοσσοῦ, ἀδελφοῦ τῆς Ὀλυμπιάδος, μητρὸς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, διεδέχθη μετὰ τὴν βιαίαν κατάργησιν τῆς βασιλείας (234/3 π.Χ.) καὶ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς Δημοκρατίας τὸ Κοινὸν τῶν Ἀπειρωτῶν (234/3 - 168/7 π.Χ.).

Ὁ τοῖχος Α Β ἀνῆκε πιθανῶς εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ

Εἰκ. 98. Χαλκῆ λαβὴ ἀγγείου.

Εἰκ. 99. Ἐνεπίγραφον τμήμα περικνημίδος.

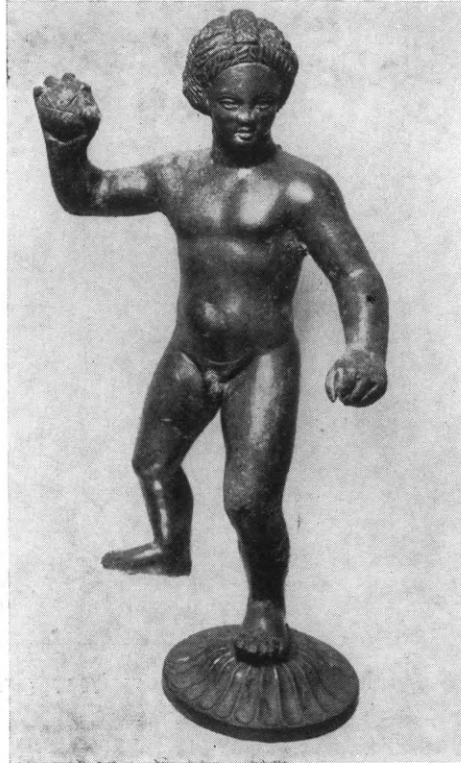
ἐξωτερικοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ, ἡ ὁποία, μετὰ τὴν κατασκευὴν τῆς στοᾶς μετετέθη ἔτι δυτικώτερον εἰς τὸ σημεῖον Μ τῆς εἰκόνας 90. Ἐὰν ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἀποδειχθῇ ὀρθῆ διὰ τῶν μελλοντικῶν ἀνασκαφῶν, τότε θὰ βεβαιωθῇ καὶ ἡ χρονολόγησις τῶν δύο οἰκοδομικῶν φάσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ· διότι ἡ ἀρχαιότερα φάσις εἶναι σύγχρονος πρὸς τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ βουλευτηρίου, ἡ δὲ νεωτέρα σύγχρονος πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀναλημματικοῦ ΝΑ. πύργου τοῦ θεάτρου, ἀναγομένου πιθανώτατα εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, καὶ πρὸς τὴν δευτέραν φάσιν τοῦ ὑπὸ τὸν πύργον ὀρθογωνίου οἰκοδομήματος Μ, ἐρμηνευθέντος ὡς πρυτανείου (ΑΔ 1965, Χρονικά).

Σημαντικὰ ἐπίσης ὑπῆρξαν καὶ τὰ κινητὰ εὐρήματα, ἐκ τῶν ὁποίων εἰκονίζομεν τὰ σπουδαιότερα.

1) Χαλκῆ λαβὴ οἰνοχόης, τῆς ὁποίας τὸ κατώτερον τμήμα

ἔχει μεταμορφωθῆ εἰς καυλὸν φυτοῦ, καταλήγοντα εἰς φύλλον (εἰκ. 98).

2) Τὸ περὶ τὸ γόνυ τμήμα δεξιᾶς χαλκῆς περικνημίδος (εἰκ.

Εἰκ. 100. Χαλοῦν ἀγαλμάτιον παιδός.

99), ἡ ὁποία διατηρεῖ ἔλλιπῆ δυστυχῶς ἐπιγραφὴν τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ἐκ γραμμάτων δι' ἐνθέτων λεπτῶν ἐλασμάτων ἀργύρου: *Μ. Γάνγριος Ἀρδιαῖ[ος(;)ἀνέθεκε Διὶ Ναῖωι]*. Ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ὑπάρχει μικρὰ κυκλοτερῆς ὀπῆ πρὸς ἀνάρτησιν ἢ προξενηθεῖσα ὑπὸ πολεμικοῦ ὄπλου. Πρόκειται ἀνάθημα Ἰλλυριοῦ πολεμιστοῦ, τοῦ Γανγρίου Ἀρδιαίου (ιδὲ Στράβ. VII 5.5 καὶ VII 5.9) εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης, ἐπειδὴ πιθανῶς διεσώθη ἐκ τραύματος εἰς τὸ γόνυ.

3) Χαλοῦν ἀγαλμάτιον παιδός (εἰκ. 100) τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., ὕψους 0.16 μ. περίπου, ἀρίστης διατηρήσεως μὲ πιθανὰ ἔχνη ἐπαργυρώσεως. Εἰς τοῦτο συνανῆκει καὶ χαλκῆ βᾶσις εὐρεθεῖ-

σα πλησίον αὐτοῦ. Ὁ παῖς κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν δερματίνην σφαῖραν, τὴν *pilam*, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς ἀντικείμενόν τι. Παρίσταται δηλαδή ἀσχολούμενος μόνος ἢ μὲ ἄλλους συμπαίκτας εἰς μίαν ἐκ τῶν πολλῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα παιδιῶν σφαίρας,

Εἰκ. 101. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον πολεμιστοῦ.

τὸ ἀρπαστὸν ἢ τὴν φαινίδα ἢ τὸ τρίγωνον (σχετικῶς βλ. E. N. Gardiner, *Athletics of the ancient World*, 1965, σ. 230-238).

4) Ἄλλὰ τὸ κάλλιστον τῶν δωδωναίων εὐρημάτων ἀντιπροσωπεύει ὁ λακωνικῆς προελεύσεως ἀρχαῖκός χαλκοῦς ὄπλίτης, σωζομένου ὕψους 0.135 μ., εὑρεθεὶς ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς στοᾶς, παρὰ τὸν ἀνατολικὸν στυλοβάτην (εἰκ. 101). Ὁ ὄπλίτης φέρων μύστικα καὶ ὄξυ γένειον, ἔχων κορινθιακὸν κράνος μὲ ἐπιβλητικὸν λοφίον, ἄλλοτε δὲ βαστάζων ἀσπίδα καὶ δόρυ, σπεύδει εἰς τὴν μάχην μὲ γοργὸν βηματισμόν.

Τὸ λακωνικὸν τοῦτο ἀγαλμάτιον, ἔργον τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 6ου π.Χ. αἰ., δὲν εἶναι τὸ μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδός του ἐκ Δωδώνης· διότι παρόμοιος ὄπλίτης, σχεδὸν ἀδελφὸς τούτου, εἶ-

χεν εύρεθῆ ὑπὸ τοῦ Δ. Εὐαγγελίδου (Ἡπ. Χρον. 1935, πίν. 13). Τὸ πρόσφατον ὅμως εὔρημα εἶναι μοναδικὸν ὡς πρὸς τὴν ἀρίστην διατήρησιν, μὲ ἀνέπαφον τὴν στίλβουσαν φαιοπρασίνην πάτιναν, καὶ τὴν τέχνην, μὲ τὴν καθαρότητα τῶν περιγραμμάτων, τὴν ἀκριβειαν ἐργασίας, τὴν ἔκφρασιν ζωῆς καὶ κινήσεως καὶ τὴν τεκτονικὴν δομὴν του. Εἶναι ἐμφανεῖς οἱ δύο διασταυρούμενοι ἄξονες, τοὺς ὁποίους σχηματίζουν τὸ δόρυ μὲ τὸν δεξιὸν πόδα καὶ ἡ κυριαρχοῦσα καμπύλη τοῦ λοφίου, καθὼς κατέρχεται καὶ συνεχίζεται διὰ τοῦ προβαλλομένου ἀριστεροῦ ποδός. Ἐντὸς τῶν χιαζομένων τούτων ἀξόνων ἐγγράφονται μὲ πυκνὴν διαστάθμισιν αἱ καμπύλαι τῆς ἀπολεσθείσης ἀσπίδος, τοῦ κράνου καὶ τοῦ ἐπιβλητικοῦ λοφίου. Ἡ ἀπὸ τοῦ λοφίου μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ δεξιοῦ ποδός κατερχομένη ἐνιαία καμπύλη σχήματος δ, παλλομένη καὶ τεταμένη ὡς τόξον, ἐξασφαλίζει τὴν μονοκόμματον καὶ ὀρμητικὴν κίνησιν τοῦ πολεμιστοῦ.

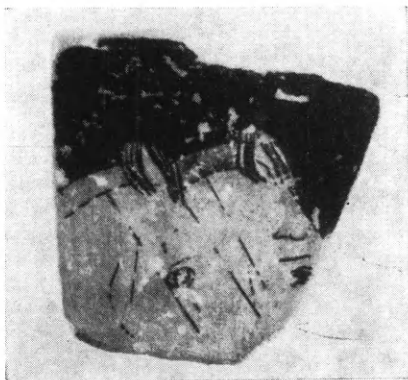
10. ΚΕΡΚΥΡΑ

Ἐν Κερκύρα συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1966 ὑπὸ τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Γ. Δοντᾶ καὶ τοῦ ἐπιμελητοῦ κ. Π. Καλλιγᾶ δοκιμαστικαὶ ἀνασκαφαὶ διὰ τὴν ἐπίλυσιν τοπογραφικῶν ζητημάτων τῆς ἀρχαίας πόλεως. Αὗται ἀπέβλεψαν ἰδιαιτέρως εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ὀρίων τοῦ προσχωσθέντος πλέον σήμερον βορείου λιμένος τῆς πόλεως, τοῦ γνωστοῦ ὡς «λιμένος τοῦ Ἀλκινόου», καθὼς καὶ τῶν κτηρίων τὰ ὁποῖα περιέβαλλον αὐτόν.

Ἐν πρώτοις εύρέθησαν παρὰ τὸ σημερινὸν ἐργοστάσιον Δεσύλλα λείψανα τοῦ νεωρίου τοῦ λιμένος καὶ τὸ βόρειον αὐτοῦ ἄκρον. Πέντε λίθιναι βάσεις τοποθετημέναι κατὰ σειρᾶν, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἔκειτο βαθύτερον τῆς ἄλλης, εἶναι ἐξ ὁμοίων παραδειγμάτων φανερόν ὅτι ἔφερον τοὺς στύλους τοὺς ἀνέχοντας τὴν ὀροφὴν τοῦ νεωρίου, τοῦ ὁποίου τὸ ἔδαφος θὰ ἦτο ἐπίσης κεκλιμένον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ὕδατος, διὰ τὴν ἀνέλκυσιν τῶν πλοίων.

Εὐρέθη ἐπίσης τὸ νότιον ἄκρον τοῦ λιμένος εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ λόφου τῆς Ἀγίας Εὐφημίας. Παρ' αὐτὸ διεπι-

στώθη ὅτι ὑπῆρχεν εἰς τὴν ἀρχαιότητα μέγα κτήριον - ἀποθήκη ἢ ἴσως καὶ σκευοθήκη, ἄξονος ΒΑ.-ΝΔ. Τοῦ κτηρίου τούτου οὐδὲν λείψανον ἐσώθη, ἢ ὑπαρξίς του ὅμως καὶ τινα περὶ τῆς μορφῆς αὐτοῦ συνεπεράνθησαν ἐκ τῆς προσεκτικῆς μελέτης τῶν ἐπὶ τοῦ βράχου ἀποτυπωμάτων. Ὀλόκληρον τὸ ὑλικόν του εἶχεν, ὅπως ἐξηκριβώθη, λεηλατηθῆ κατὰ τοὺς πρώιμους βυζαντινοὺς χρόνους. Τὴν ἐποχὴν τῆς ἀνεγέρσεώς του γνωρίζομεν ἀπὸ τὰ ὀλίγα ὄστρακα (εἰκ. 102), τὰ ὁποῖα ἀνεσύρθησαν ἐκ τοῦ βαθυτάτου, ἀδιαταράκτου στρώματος: Εἶναι τὰ τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, οἱ χρόνοι καθ' οὓς ἡ Κέρκυρα ἤρχιζε νὰ συνέρχεται ἀπὸ τὰ φοβερὰ τραύματα τῶν σκληρῶν καὶ ἀλλεπαλλήλων ἐμφυλίων ἀγώνων τῆς. Συγχρόνως, ὡς φαίνεται, μὲ τὸ κτήριο τοῦτο, ἐγένετο καὶ τεχνητὴ ἐπιχωμάτωσις τοῦ πρὸ αὐτοῦ τμήματος τοῦ λιμένος,

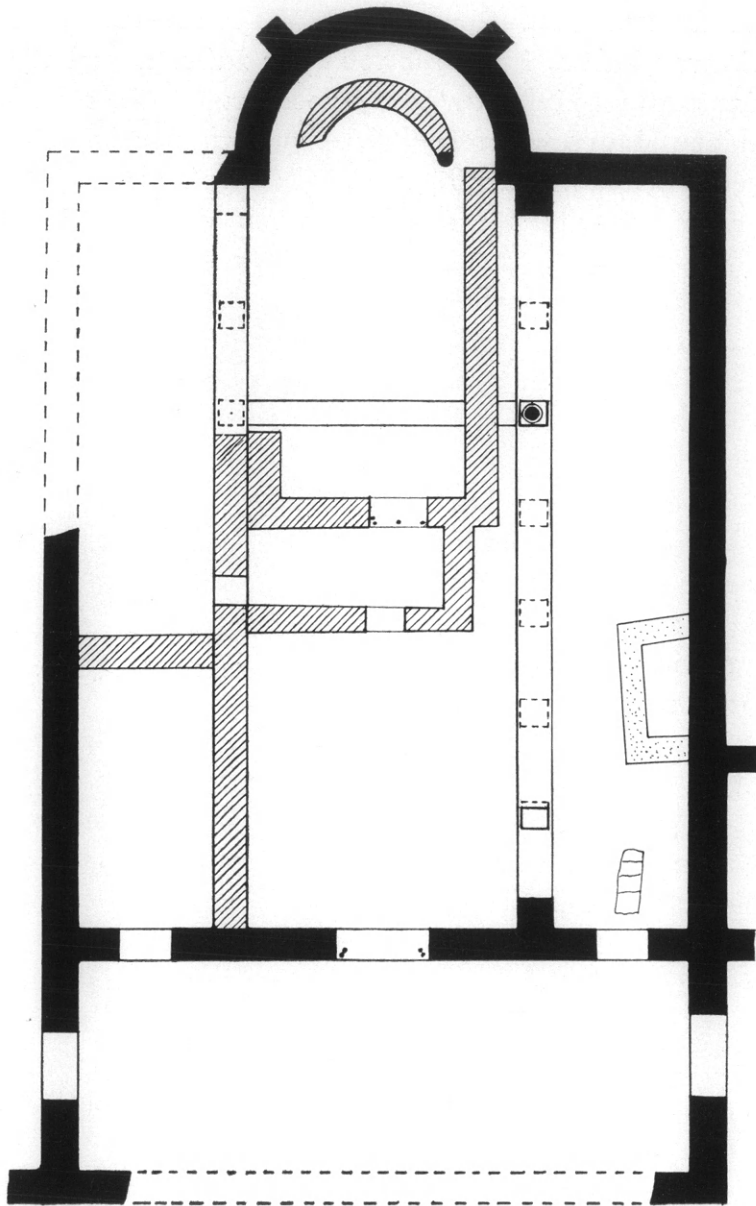
Εἰκ. 102. Ὀστρακον.

διὰ τῆς ἀπορρίψεως μεγάλου ἀριθμοῦ λίθων ἐντὸς τοῦ ὕδατος.

Εἰς τὸ γειτονικὸν οἰκόπεδον Μπράνη, τὸ ὁποῖον κεῖται πλησιέστατα τῆς στενωποῦ Τσώρη, ὅπου εἶχε διεξαχθῆ ἀνασκαφικὴ δοκιμὴ τὸ προηγούμενον ἔτος, εὐρέθησαν πολλοὶ τοῖχοι μεγάλου ρωμαϊκοῦ κτίσματος. Ἐντὸς ἐνὸς ἐκ τῶν χώρων του ὑπῆρχε κτιστὸς τάφος, περιέχων τὰ λείψανα τριῶν σκελετῶν (δύο ἀνδρικῶν καὶ ἐνὸς γυναικείου), πρόχουν καὶ νόμισμα τῆς αὐτοκρατείας Ἰουλίας Δόμνας, ἐξ οὗ τὸ κτήριον ἐχρονολογήθη εἰς τὰ τέλη τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος. Ἡ παρουσία τάφου ἐντὸς κτηρίου, τῆς περιοχῆς μάλιστα τοῦ λιμένος, ἀποτελεῖ σαφῆ ἔνδειξιν ὅτι τὸ κτήριον ἦτο ἠρῳόν τι.

11. ΚΕΦΑΛΟΣ

Εἰς τὸν Κέφαλον, μικρὰν νησίδα τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, συνεχίσθη ὑπὸ τῆς Δ^εο^ς τῆς Ἀρχαιολογίας δ. Χαρικλείας Μπάρλα ἡ ἀνασκαφὴ τῆς τρικλίτου παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, τῆς ὁποίας κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἶχεν ἀποκαλυφθῆ τὸ ἀνατολι-

0 5 M

Εικ. 103. Κάτοψις τῆς βασιλικῆς Κεφάλου.

κὸν τμήμα καὶ ὁ εἰς τὸν χώρον τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς ἰδρυμένος μεταγενέστερος ναῖσκος.

Κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἔρευναν (εἰκ. 103) ἐπερατώθη ἡ ἀποκάλυψις τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ ἀπεχωματώθη ὁ νάρθηξ.

Ὁ κυρίως ναός, μήκους 15.85 μ. καὶ πλάτους 12.90 μ., χωρίζεται εἰς τρία κλίτη διὰ δύο κιονοστοιχιῶν ἐπὶ χαμηλοῦ στυλοβάτου πλάτους 0.70 μ. Ὁ βόρειος στυλοβάτης δὲν ἀπεκαλύφθη

Εἰκ. 104. Κιονόκρανον κίονος
κιβωρίου Ἁγίας Τραπέζης.

Εἰκ. 105. Κιονόκρανον ἀμφικιονίσκου
παραθύρου.

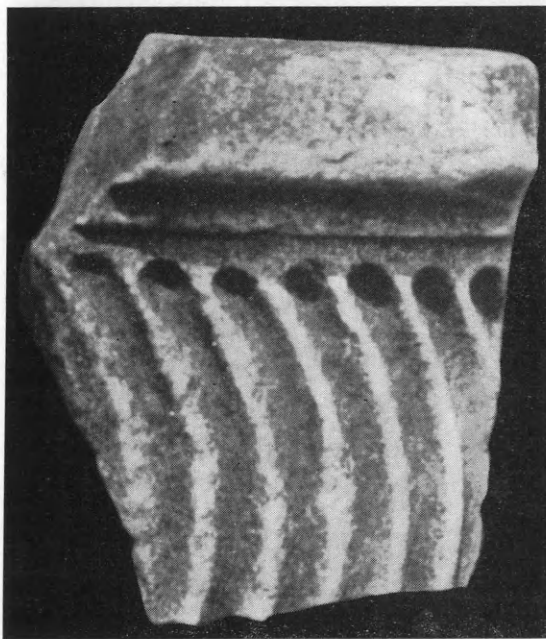
ὀλόκληρος, διότι κατὰ τὸ μεγαλύτερον αὐτοῦ τμήμα καταλαμβάνεται ὑπὸ μεταγενεστέρου τοίχου, συγχρόνου πρὸς τὸν ναῖσκον, διατηρουμένου μέχρις ὕψους 1 μ. περίπου καὶ ἀποκρύπτοντος σωζόμενα τυχὸν μέλη τῆς κιονοστοιχίας. Ἐπὶ τοῦ νοτίου, ὅμως, στυλοβάτου ἀπεκαλύφθησαν κατὰ χώραν α) ἡ πέρυσιν εὐρεθεῖσα βάσις κίονος εἰς τὴν θέσιν ὅπου τὸ θεμέλιον τοῦ τέμπλου συναντᾷ τὸν στυλοβάτην καὶ β) μαρμαρίνη πλίνθος, ἐπὶ τῆς ὁποίας θὰ ἐπάτει ἡ βάσις τοῦ δυτικωτέρου κίονος τῆς κιονοστοιχίας. Ἐκ τῶν δύο τούτων στοιχείων συνάγεται, ὅτι ἑκατέρω τῶν κιονοστοιχιῶν ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἕξι κίονας, τὰ μεταξόνια τῶν ὁποίων θὰ εἶχον μῆκος 2.17 μ.

Ὁ νάρθηξ, πλάτους 4.50 μ., συνεκoinώνει πρὸς τὸν κυρίως ναὸν διὰ τριῶν θυρῶν· ἐκ τούτων ἡ μεσαία, ἡ βασιλείος δηλ. πύλη, διασώζει τὸ κατώφλιον μὲ τοὺς τόρμους διὰ τοὺς στροφεῖς

τῶν θυροφύλλων. Θύραι ἐπίσης ἠνοίγοντο εἰς τὰς στενὰς πλευ-
ρὰς τοῦ νάρθηκος, αἱ ὁποῖαι ὠδήγουν πιθανῶς εἰς προσκτίσματα

Εἰκ. 106. Κιονόκρανον ἀμφικιονίσκου παραθύρου.

Εἰκ. 107. Τεμάχιον λεκάνης ἀγιασμοῦ (ἢ περιρραντηρίου).

προσκεκολλημένα κατὰ τὴν ΒΔ. καὶ ΝΔ. πλευρὰν τῆς βασιλικῆς.
Τὸ μέσον κλίτος ἦτο ἐστρωμένον διὰ ψηφιδωτοῦ. Δυστυχῶς

ἔξ αὐτοῦ δὲν διετηρήθησαν εἰμὴ ἐλάχιστα μέρη, εἰς ἓν τῶν ὁποίων μόλις διακρίνεται τμήμα ἀλυσσοειδοῦς πλέγματος ἀνήκοντος πιθανῶς εἰς πλαίσιον διαχώρου.

Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν τοῦ οἰκοδομήματος εὐρέθησαν: τεμάχιον καὶ βάσις στηρίγματος τῆς Ἁγίας Τραπέζης, τμήμα

Εἰκ. 108. Ἑλιακὸν ὠρολόγιον.

στρεπτοῦ κίονος καὶ κιονόκρανον ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς τὸ κιβώριον (εἰκ. 104), τεμάχια ἀμφιγλύφων θωρακίων, πεσίσκων τέμπλου, ἀρραβδώτων κίωνων, ἀμφικιονίσκων παραθύρων καὶ κιονόκρανα ἀμφικιονίσκων ἀκέραια καὶ μὴ (εἰκ. 105 καὶ 106), τεμάχια μαρμαρίνης τραπέζης, ὄστρακα λύχνων καὶ ἀγγείων ὡς καὶ ἄφθονα τεμάχια κεράμων καὶ πλίνθων μὲ διαγωνίους χαραγὰς καὶ διάφορα ἄλλα σήματα. Τέλος εὐρέθησαν μία πηλίνη στάθμη (ζύγι), χαλκοῦς σταυρός, τμήμα λεκάνης περιρραντηρίου μὲ διακόσμησιν ἔξ ἐλικοειδῶν ραβδώσεων (εἰκ. 107)

καὶ ἐν ἑλληνιστικὸν νόμισμα τοῦ τέλους τοῦ 4ου ἢ ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Μεταξὺ τῶν μαρμαρίνων εὐρημάτων ἐνδιαφέρον εἶναι ἀρχαῖον, κοῖλον, ἡλιακὸν ὥρολόγιον (εἰκ. 108). Τοῦτο φέρει, ὡς συνήθως, εἰς τὸ κοῖλον ἑπτὰ ἐγγαράκτους ἀκτῖνας, ἐπὶ τῶν ὁποίων πίπτουσα ἡ σκιά τῆς πρὸς τὸν πόλον τῆς οὐρανοῦ σφαίρας διευθυνομένης ράβδου ἐσημεῖωνε τὴν ὥραν. Περὶ τὸ μέσον τοῦ κοίλου ἐγκαρσία κυκλικὴ αὐλαξ ἐδήλου τὴν ἰσημερίαν. Τὴν κάθετον προσθίαν παρεῖαν τοῦ ὥρολογίου κοσμεῖ ἀνάγλυφος παράστασις εἰκονίζουσα δύο ἀντωπὰς ἀνδρικὰς μορφὰς εἰς ζωηρὰν κίνησιν ἐκατέρωθεν περιρραντηρίου ἐκ καλυκοσχήμου κρατῆρος μετ' ἀναβρυτηρίου. Ἡ ὅλη σύνθεσις, σχετιζομένη πιθανώτατα πρὸς ἀνατολικὰς λατρείας, προβάλλεται ἐπὶ βάθους πληρουμένου διὰ φυλλοφόρων κλάδων.

12. ΜΥΚΗΝΑΙ

Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν συνεχίσθη καὶ ἐφέτος διὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Μυλωνᾶ μὲ καλὰ καὶ πάλιν ἀποτελέσματα.

α. Ἐν τὸς τῆς ἀκροπόλεως. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν κλιτὺν τοῦ λόφου καὶ ἀμέσως πρὸς Ἀνατολὰς τῆς «οἰκίας τῶν κιόνων», ἀνεσκάφη πλήρως δρόμος πλάτους 3.10 μ. (εἰκ. 109), μὲ ἐπίστρωμα ἐξ ἀσβέστου καὶ ἄμμου. Τὸ ἐπίστρωμα τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι καὶ τὰ θεμέλια πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ δρόμου (εἰκ. 110, ἀρ. 6), τὰ ὁποῖα μέχρι τοῦδε ἐθεωροῦντο ἑλληνιστικά, εἶναι σύγχρονα πρὸς αὐτὸν καὶ πρὸς τὴν «οἰκίαν τῶν κιόνων», ἀνάγονται δηλαδὴ εἰς μυκηναϊκοὺς χρόνους. Τοῦτο ἐπεβεβαιώθη καὶ ἀπὸ πρόχειρον ἐξέτασιν τῶν θεμελίων, ἡ ὁποία ἀπέδωκε μυκηναϊκὰ ὄστρακα καὶ μίαν μονόστομον μάχαιραν ἐκ χαλκοῦ. Δοκιμαστικὴ ἔρευνα τῶν θεμελίων τῶν ἀποκαλυφθέντων ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Χρήστου Τσουντα κατὰ μῆκος τοῦ βορείου κυκλωπεῖου τείχους (εἰκ. 110, ἀρ. 7) ἀπέδειξεν ὅτι καὶ τὰ θεμέλια αὐτὰ ἀνάγονται εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν, ὅτι τὰ κτήρια ὑπ' ἀρ. 6, 7 καὶ ἡ «οἰκία τῶν κιόνων», ὑπ' ἀρ. 4, ἦσαν ἰδρυμένα περὶ μίαν κεντρικὴν πλατεῖαν (ἀρ. 8), πρὸς τὴν ὁποίαν ἔφερεν ὁ ἐκ τῆς βο-

ρείου πύλης και τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως δρόμος, ὁ ὁποῖος ἀπεκαλύφθη τὸ 1965. Τὸ συγκρότημα αὐτὸ τῶν κτηρίων εἶναι σημαντικὸν καὶ ἡ πλήρης ἀνασκαφή του θὰ συμπληρώσῃ τὴν ἔρευναν τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος.

Ἡ μερικὴ καταστροφή ὑπὸ τῶν τουριστῶν ἐλληνιστικῆς δεξαμενῆς ἐπέτρεψε νὰ ἀποκαλυφθῇ μέρος τοῦ δαπέδου τοῦ ὑπ’

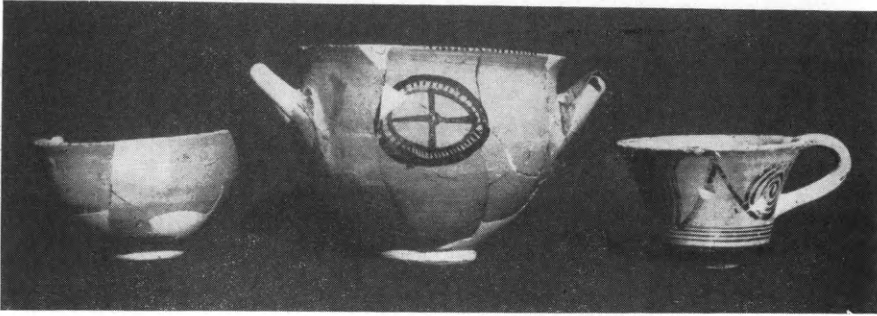

Εἰκ. 109. Δρόμος.

ἀριθμὸν 2 δωματίου (εἰκ. 110) τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου καὶ νὰ ἐξετασθῇ ἡ καλύπτουσα αὐτὸ καμμένη ἐπίχρως. Ἐπὶ τοῦ πατώματος εὐρέθησαν πολλὰ ὄστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων συνεπληρώθησαν τέσσαρα γραπτὰ καὶ δύο ἄγραφα ἀγγεῖα. Τὰ γραπτὰ ἰδίως (εἰκ. 111) ἀνάγουν τὴν διὰ πυρὸς καταστροφήν τῆς πτέρυγος καὶ τῆς «οἰκίας τῶν κίωνων» εἰς τὴν μεταβατικὴν ἀπὸ τῆς ΥΕ ΠΙΒ πρὸς τὴν ΥΕ ΠΙΓ περίοδον.

Εἰς τὴν δυτικὴν κλιτὸν τοῦ λόφου ἠρευνήθη ὁ πρὸς Νότον καὶ Ἀνατολὰς τῆς «οἰκίας Τσουντα» χώρος. Πρὸς Νότον τῆς οἰκίας ἐκείνης εἶχεν ἀφεθῆ ὄγκος χωμάτων, ἡ ἀφαίρεσις τῶν ὁποίων ἐπέτρεψε νὰ μελετηθῇ ἡ στρωματογραφία τοῦ χώρου καὶ νὰ ἀποκαλυφθοῦν 3 δωμάτια (εἰκ. 112) ἐνὸς ΥΕ ΠΙΓ κτηρίου.

Παράλληλως πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ χώρου κάτω-

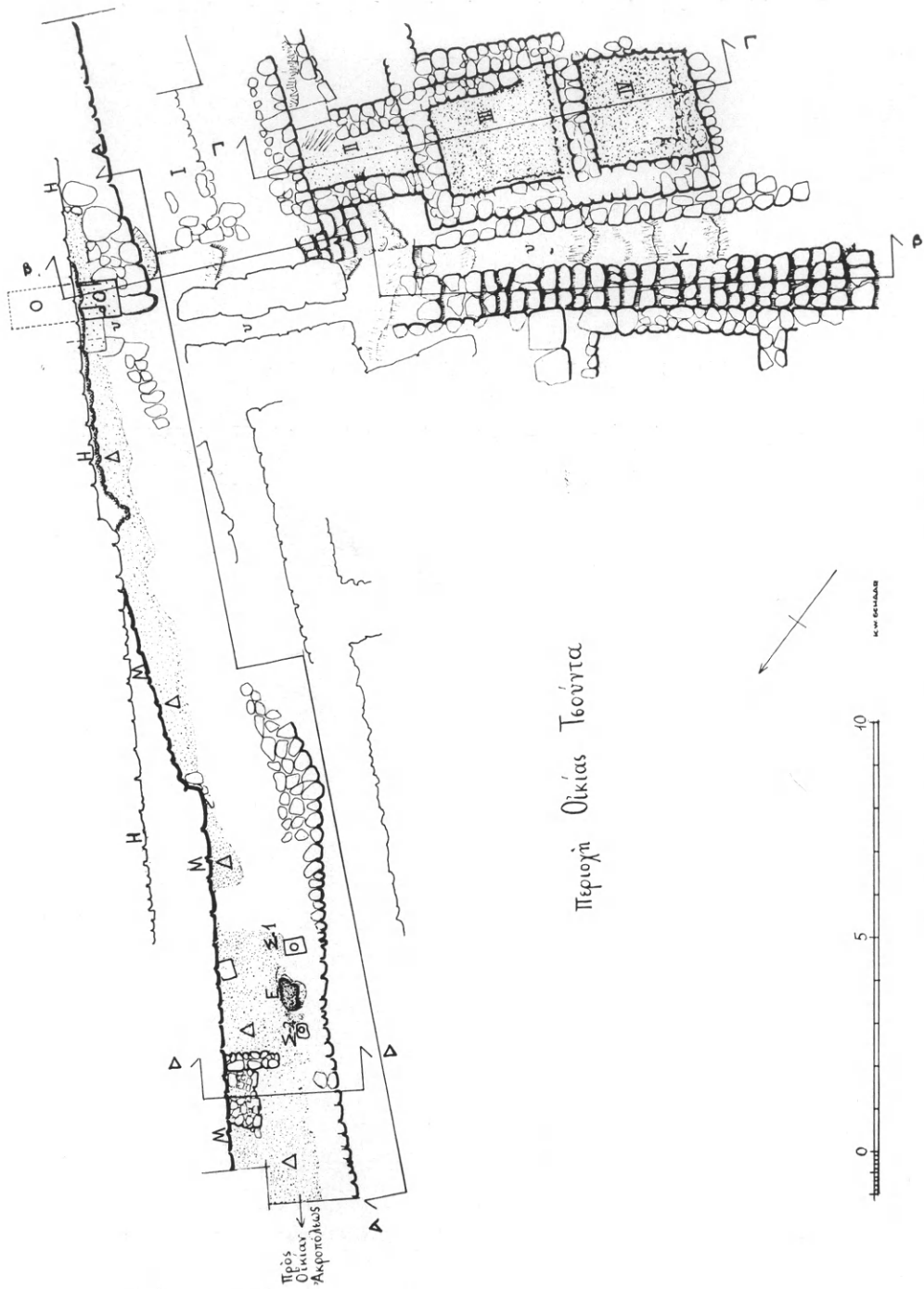
Εἰκ. 111. Ἄγγεῖα ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 δωματίου.

θεν ἑλληνιστικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου (εἰκ. 113, Η) ὁ William Taylour εἶχε σημειώσει ἴχνη διαδρόμου μὲ μνηναϊκὸν ἐπίστρω-

Εἰκ. 112. ΥΕ ΠΙΓ θεμέλια εἰς τὴν περιοχὴν πρὸς Νότον τῆς οἰκίας Τσοῦντα.

μα. Ἄρκετὸν μῆκος τοῦ διαδρόμου αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη πλήρως

Είχ. 113. Δυτική κλιτύς Μυκηνών. Περιοχή οικίας Τσουντα.

(εικ. 113, Δ, Δ, Δ). Κατὰ τὸ βόρειον ἔρευνηθὲν ἄκρον του εὐρέθη ἑστία μεταξὺ δύο βάσεων κιόνων ἐκ πόρου λίθου (εικ. 113, Σ-1, Ε, Σ-2) ΥΕ ΠΙΓ χρόνων, δάπεδον ἐκ πηλοῦ πλέσιας τῶν αὐτῶν χρόνων καὶ τοῖχος ΥΕ ΠΙΓ-2 χρόνων (εικ. 114). Τὰ λείψανα αὐτὰ ἀποδεικνύουν, ὅτι μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς «οἰκίας Τσουντα» καὶ «ἀκροπόλεως» ὁ διάδρομος ἐγκατελείφθη καὶ εἰς

Εἰκ. 114. ΥΕ ΠΙΓ-1 ἑστία μεταξὺ δύο βάσεων κιόνων.

τὴν ἔκτασίν του ἰδρῦθη ἓν πρῶτον οἶκημα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει ἡ ἑστία καὶ τὸ ἐκ πλέσιας δάπεδον, καὶ ἓν δεύτερον κάπως νεώτερον κτήριο, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει ὁ τοῖχος. Ἡ περαιτέρω ἀνασκαφὴ τοῦ βορείου τμήματος τοῦ διαδρόμου θὰ συμβάλῃ σπουδαίως εἰς τὴν ἐξακριβωσιν τῆς ἱστορίας τῆς περιοχῆς.

β. Ἐκ τὸς τῆς ἀκροπόλεως. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως συνεπληρώθη ἡ ἀνασκαφὴ ἑνὸς συγκροτήματος μυκηναϊκῶν οἰκιῶν (εικ. 115). Μερικαὶ τούτων κατρωκοῦντο καὶ μέχρι τοῦ τέλους τῆς ΥΕ ΠΙΒ περιόδου. Οἱ καλῶς διατηρούμενοι τοῖχοι τῶν οἰκιῶν (εικ. 116), μερικοὶ τῶν ὁποίων διεσώθησαν εἰς ὕψος 1.50 μ., καὶ αἱ οἰκοδομικαὶ λεπτομέρειαι,

Εικ. 115. Θεμέλια μυκηναϊκῶν οἰκιῶν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως.

Εικ. 116. Λεπτομέρεια δωματίων ὑπ' ἀριθ. 52 καὶ 53.

τὰς ὁποίας παρουσιάζουν παρέχουν σαφῆ εἰκόνα τῆς ἰδιωτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

Εἰς τὴν θέσιν Ἴσπρα Χώματα συνεπληρώθη ἡ ἀποκάλυψις μικροῦ ἱεροῦ προφανῶς ἀφιερωμένου εἰς τὸν Ἐνυάλιον. Τὸ ἱερόν

Εἰκ. 117. Ναὸς Ἐνυαλίου εἰς θέσιν Ἴσπρα Χώματα. Ν, νοτία ὄψις - κυρία εἴσοδος. Β, ὑπόλεμμα βάρου. Θ, ἀνατολικὴ θύρα.

τοῦτο περιλαμβάνει μικρὸν ναόν, βωμούς, ἱεροθητικὸν κτήριον καὶ κεντρικὴν αὐλήν.

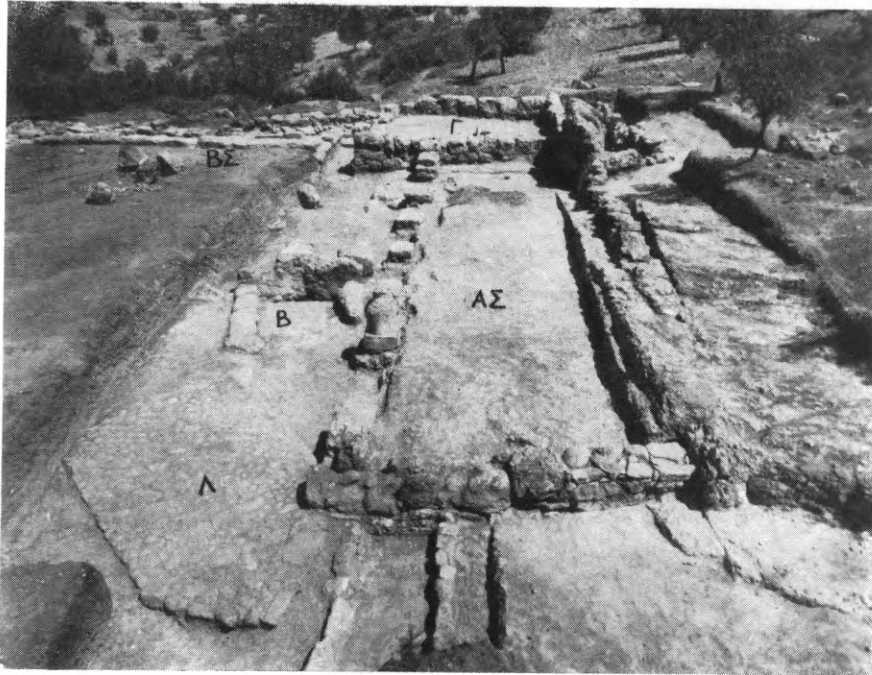
Ὁ ναὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓν καὶ μόνον τετράπλευρον δωμάτιον μήκους 8.50 μ. καὶ πλάτους 4.70 μ., εἶναι προσανατολισμένος ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν καὶ ἡ εἴσοδος του εἶναι εἰς τὴν νοτιάν πλευράν (εἰκ. 117). Ἄλλὰ εἰς τὸν ἀνατολικὸν του τοῖχον ὑπῆρχε θύρα, πλάτους 1.45 μ., ἐνθυμίζουσα τὴν διάταξιν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἐπικουρείου Ἀπόλλωνος εἰς τὰς Βάσσας. Εἰς τὸ κέντρον περιπίου τοῦ σηκοῦ διεσώθη τμῆμα βάρου μὲ τὴν μακράν του πλευράν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀνατολικῆς θύρας. Εἰς τὸ βάρου αὐτὸ ἦτο ἴσως ἰδρυμένον τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα τοῦ ναοῦ.

Εἰς ἀπόστασιν 5 περίπου μέτρων ἀπὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ εὐρέθησαν τὰ θεμέλια βωμοῦ μήκους ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν 3.82 μ. καὶ πλάτους 2.37. Ἡ ὄψις τοῦ βωμοῦ ἦτο ἐστραμμένη πρὸς Ἀνατολάς (εἰκ. 118).

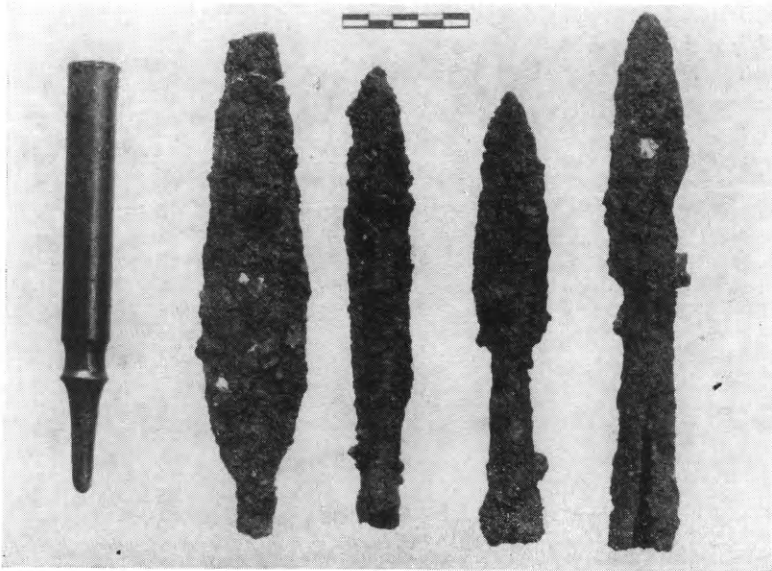

Εἰκ. 118. Βωμός Γ καὶ ναὸς Ἐνυαλίου ἀπὸ Νότου.

Τὸ βοηθητικὸν κτήριο, σχήματος ἀνεστραμμένου Γ, ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓν γωνιαῖον δωμάτιον καὶ δύο σκέλη. Τὸ γωνιαῖον δωμάτιον ἀνεσκάφη τὸ 1965. Τὸ ἀνατολικὸν σκέλος ἀποτελεῖται ἀπὸ μίαν στοᾶν μήκους 13.95 μ. καὶ πλάτους 3.53 μ. Εἰς τὴν ἀνοικτὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς στοᾶς εὐρέθησαν τὰ θεμέλια βάσεων πέντε κιόνων (εἰκ. 119) καὶ πρὸ αὐτῆς ὑπολείμματα δύο ἀρχαιοτέρων βωμῶν. Παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς στοᾶς εὐρέθη σωρὸς λογχῶν καὶ αἰχμῶν ἀκοντίων ἐκ σιδήρου (εἰκ. 120) καὶ μετὰ αὐτὰς πρωτοκορινθιακὸς ἀρύβαλλος τῆς μέσης περιόδου. Προφανῶς τὰ λείψανα αὐτὰ ἦσαν ἀνα-

Εικ. 119. "Ασπρα Χώματα. Γενική άποψις βοηθητικοῦ κτηρίου.
 ΑΣ, ἀνατολικὸν σκέλος - στοά. Β, ὑπολείμματα Βωμῶν Α καὶ Β.
 Γ, γωνιαῖον δωμάτιον. ΒΣ, βόρειον σκέλος. Λ, λιθοστρωτον.

Εικ. 120. Λόγχοι ἐκ σιδήρου.

θήματα, τὰ ὅποια ἐρρίφθησαν ἔξω τοῦ κτηρίου εἰς μεταγενεστέρους τῆς ἀναθέσεως των χρόνους.

Τὸ βόρειον σκέλος (εἰκ. 121) ἀποτελεῖται ἀπὸ 2 δωμάτια.

Εἰκ. 121. Ἄσπρα Χώματα. Γενικὴ ἄποψις βοηθητικοῦ κτηρίου.
Γ, γωνιαῖον δωμάτιον. ΒΣ, βόρειον σκέλος. Τ, βάσεις (4) τροπαίων.
ΑΣ, ἀνατολικὸν σκέλος - στοά. Β, βωμοὶ Α - Β. Λ, λιθόστρωτον.
Ν, ναός. ΒΓ, βωμὸς Γ.

Τὸ δυτικώτερον ἔχει μῆκος 12.14 μ. καὶ πλάτος 3 μ. τὸ πάτωμα ἦτο ἐστρωμένον μὲ πωρίνας πλάκας, πολλαὶ τῶν ὁποίων εὐρέθησαν κατὰ χώραν. Πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ δωματίου εὐρέθησαν 4 πώριναὶ βάσεις τροπαίων.

13. ΓΟΡΤΥΝΙΑ (Ἐλευσίς).

Εἰς τὸν τέως δῆμον Ἐλευσῖνος τῆς Γορτυνίας, μεταξύ ἀφ' ἑνὸς τῆς τοποθεσίας Κλειβωκᾶ, ἔνθα ἡ γνωστὴ μονὴ τῆς Παναγίας, καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ χωρίου Βούτσι, ἔνθα ἡ Γαλλικὴ Ἀρχ. Σχολὴ εἶχεν εὐρεῖ λείψανα ἀρχαίου ἱεροῦ τὸ 1939, εὐρέθησαν ὑπὸ τῆς ὑφηγητρίας τῆς ἀρχαιολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν

Δδος Χρ. Καρδαρά λείψανα θεμελιώσεως ἀρχαίου ναοῦ. Ὁ ναὸς οὗτος καταλαμβάνει τὸν χώρον ἐπὶ τοῦ ὁποίου, συμφώνως πρὸς τὴν τοπικὴν παράδοσιν, ὑπῆρχεν ἄλλοτε ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Θεοδώρων πιθανῶς (εἰκ. 122).

Τὰ λείψανα τῆς θεμελιώσεως τοῦ νέου τούτου ναοῦ εἶναι σήμερον ὄρατὰ κατὰ τὴν μίαν γωνίαν αὐτοῦ, διατηρούμενα εἰς δύο σειρὰς δόμων ἐκ τοπικοῦ τιτανολίθου. Ἐπὶ τοῦ πλησίον αὐ-

Εἰκ. 122. Θεμελίωσις ναοῦ εἰς τὸν τέως δῆμον Ἐλευσίνος τῆς Γορτυνίας.

τῶν ἐδάφους ὑπάρχει πλῆθος πηλίνων κεράμων προερχομένων ἐκ τῆς στέγης τοῦ ναοῦ. Τῆδε κάκεισε, πρὸς τὴν πλευρὰν ἰδίως τῆς Κλειβωκᾶς, ὑπάρχει ἐξ ἄλλου μέγας σχετικῶς ἀριθμὸς ἄλλων δόμων, χρησιμοποιηθέντων διὰ τὴν περίφραξιν κτημάτων, προέρχονται δὲ οἱ δόμοι οὗτοι ἐκ τῆς θεμελιώσεως ἢ καὶ ἐκ τῆς ἀνωδομίας τοῦ ναοῦ.

Λόγφ ἀπροβλέπτων κωλυμάτων ὀφειλομένων εἰς τὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον συνεχῆ λόγφ βροχῆς κακοκαιρίαν τῆς περιοχῆς μετὰ τὴν εὐρεσιν τῆς θεμελιώσεως τοῦ νέου τούτου ναοῦ, ἡ ἀνασκαφὴ αὐτοῦ δὲν κατέστη δυνατὴ. Ἐλπίζεται ὅμως νὰ πραγματοποιηθῆ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος. Ὅπωςδήποτε ἐκ τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων φαίνεται ἀφ' ἑνὸς ὅτι ὁ νέος οὗτος ναὸς ἦτο μεγάλων σχετικῶς διαστάσεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ἦτο τοῦ οἰκοσχήμου καὶ μᾶλλον στενομήκους τύπου, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει

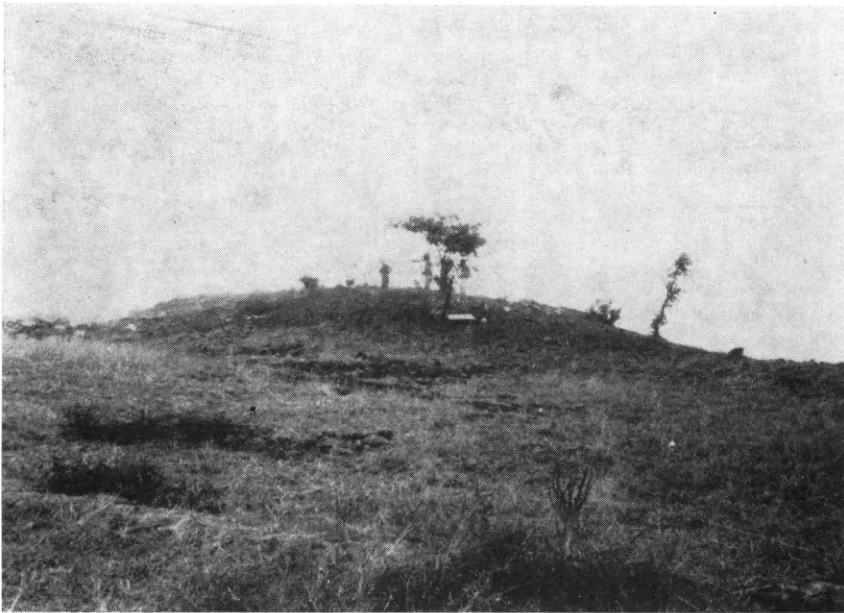
πολλούς Γορτυνιακούς ναούς (βλ. ΑΕ 1965, Χρονικά, σ. 8 κέ.). Ίσως μάλιστα και ὁ προσανατολισμὸς τοῦ νέου τούτου ναοῦ παρὰ τὸ Βούτσι καὶ τὴν Κλειβωκᾶν νὰ ἦτο οἶος καὶ ὠρισμένων ἄλλων Γορτυνιακῶν ναῶν (ΑΕ 1965, Χρονικά. Βλ. καὶ Ἄ. Κ. Ὁρλάνδον, Ἀλίφειρα, σ. 29 εἰκ. 10), ἐνὸς τῶν ὁποίων τὴν θεμελίωσιν εὔρον τὸ 1964 ἐπὶ τοῦ ἐγγύς Ἀφροδισίου (ΑΕ 1965, Χρονικά, σ. 6 κέ., εἰκ. 1-4), ἀλλὰ διὰ λόγους κακοκαιρίας δὲν κατέστη ὁμοίως δυνατὴ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου ὅπου ἔῃ θεμελιώσιν αὕτη.

Ἦδη καὶ ἡ εὔρεσις τοῦ νέου τούτου ναοῦ δημιουργεῖ, διὰ τὴν τοπογραφίαν κυρίως, προβλήματα ζωτικά. Καθὸ μέγας σχετικῶς καὶ ἰδρυμένος ἐπὶ δεσπόζοντος σημείου τῆς περιοχῆς καὶ μάλιστα μεταξὺ τῆς τοποθεσίας τῆς Κλειβωκᾶς, ἔνθα συνήθως τοποθετεῖται τὸ ὑπὸ τοῦ Πausanίου (VIII 18. 2-4) μνημονευόμενον Ἐλευσίνιον, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς περιοχῆς τοῦ χωρίου Βούτσι, ἔνθα συνήθως τοποθετεῖται τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως μνημονευόμενον Ἀσκληπιεῖον, δὲν ἐπιτρέπει πρὸς τὸ παρὸν ταύτισιν πρὸς τὸν ναὸν τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τῶν δύο τούτων ἱερῶν, ἐφόσον καὶ τὸ ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχ. Σχολῆς ἀνασκαφὴν τὸ 1939 ἱερὸν δὲν ἐπιτρέπει ἀσφαλῆ ταύτισιν πρὸς τὸ Ἀσκληπιεῖον. Ἡ τυχὸν εὔρεσις κινήτων εὐρημάτων ἴσως παράσχη περισσότερα στοιχεῖα διὰ τὴν ταύτισιν τοῦ νέου ναοῦ. Σημειοῦμεν μόνον ὅτι κατὰ μίαν τοπικὴν παράδοσιν εἰς τὸν χῶρον τοῦ νέου τούτου ναοῦ ἀκριβῶς εὐρέθη πρὸ 75ετίας περίπου καὶ ἀνήκει ἐπομένως εἰς τὸν ναὸν τοῦτον πιθανῶς τὸ ἐκ τιτανολίθου ἄγαλμα, τὸ ὁποῖον σήμερον εὐρίσκεται εἰς τὴν ἐν Κοντοβαζαίνῃ αὐλὴν τῆς οἰκίας τοῦ ἱατροῦ Σεραφεῖμ. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο προέρχεται ἐξ ἑναετίου συνθέσεως, εἰκονίζει δὲ πιθανῶς Νιοβίδα θνήσκουσαν (ΑΕ 1965, Χρονικά, σ. 9-10, εἰκ. 6).

Ἀπόπειρα ἀνευρέσεως τῶν ναῶν τοῦ Λεονάρδου ὑπῆρξεν ἄκαρπος καὶ οὐδὲν ἐνθυμοῦνται πλέον περὶ αὐτῶν οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων Βούτσι, Δήμητρα (τέως Δίβριτσα) καὶ Βάχλια.

14. ΠΥΛΟΣ

Λόγω ἐπανόδου τοῦ καθηγητοῦ κ. Μαρινάτου ἐξ Αὐστραλίας κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1966 δὲν ὑπῆρχον ἐργάται διαθέσιμοι πρὸς συνέχισιν τῶν ἀνασκαφῶν Πύλου εἰς τὴν συνήθη κλίμακα. Διὰ τοῦτο αἱ ἀνασκαφαὶ περιορίσθησαν εἰς τὴν ἔρευ-

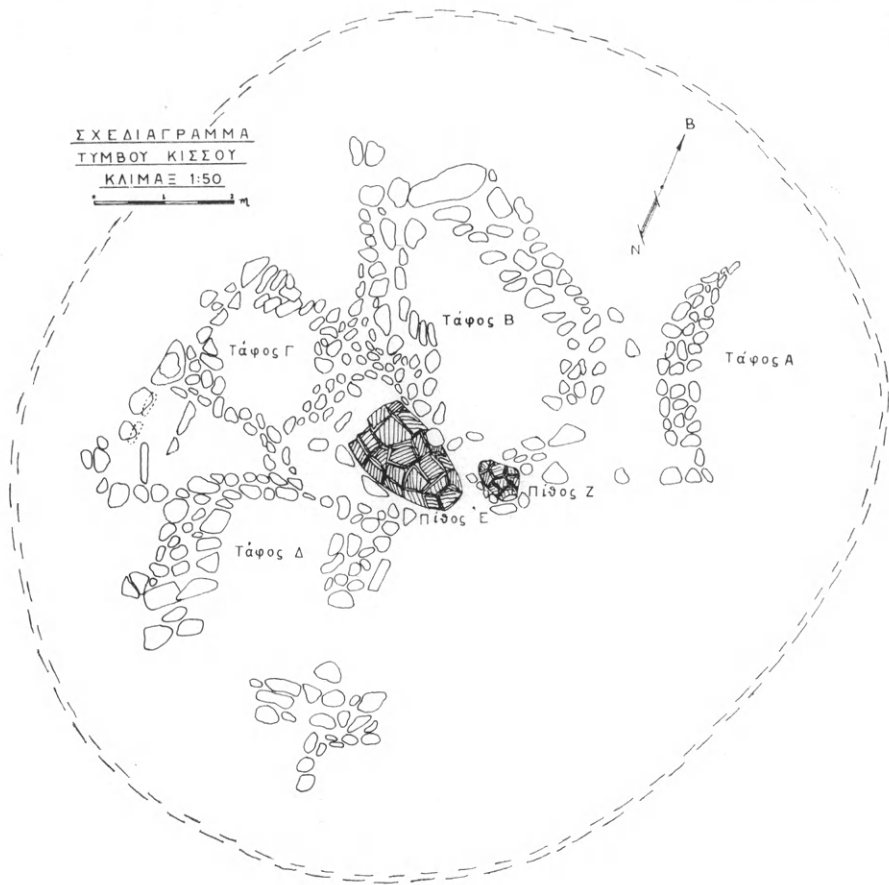
Εἰκ. 123. Ὁ τύμβος Κισσοῦ ἐξ Α.

ναν δύο τύμβων τῆς περιφερείας τοῦ χωρίου Χανδρινοῦ, κειμένου ἐπὶ τῆς ἀπὸ Καλαμῶν εἰς Πύλον ἀμαξιτοῦ, δώδεκα χιλίομετρα πρὸ τῆς δευτέρας ταύτης πόλεως.

Περὶ τὸ χιλιόμετρον πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ Χανδρινοῦ, εἰς τοποθεσίαν Κισσός, ἔκειτο τύμβος γνωστὸς εἰς τὸν κ. Μαρινάτον (εἰκ. 123) καὶ περιλαμβανόμενος εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν ἐρευνῶν του. Ἐπειδὴ εἶχον σημειωθῆ βλάβαι εἰς αὐτὸν λόγῳ καλλιεργείας, τὰ δὲ εὑρεθέντα ὀλίγα Μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα καὶ ἓν χαλκοῦν μαχαίριον παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Πύλου, ἡ ἀνασκαφὴ διεξήχθη πρὸς πρόληψιν περαιτέρω βλάβης.

Ὁ τύμβος ἦτο πτωχός, ἀλλὰ παρουσίασεν ἐνδιαφέροντα τα-

φικὰ ἔθιμα τῶν λαϊκῶν στρωμάτων τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς περὶ τὸ 1400 π.Χ. Οἱ νεκροὶ ἐθάπτοντο ἐντὸς προχείρων περιβόλων ἀποτελουμένων ἐκ δύο μέχρι τριῶν σειρῶν λίθων, ἐχόντων δὲ

Εἰκ. 124. Σχέδιον τοῦ τύμβου Κισσοῦ.

σχήματα ἔλλειψοειδῆ ἢ ὀρθογώνια (εἰκ. 124-125). Οὐδεὶς νεκρὸς εὐρέθη κατὰ χώραν, λόγῳ ἐπανειλημμένων ταφῶν, κατὰ τὰς ὁποίας οὐδεὶς σεβασμὸς πρὸς τοὺς προαποθανόντας ἐτηρεῖτο (εἰκ. 126). Πάντες οἱ νεκροὶ ὅμως φαίνεται ὅτι ἐθάπτοντο εἰς συνεσταλμένην στάσιν. Ταυτοχρόνως ἤσκειτο καὶ ταφή ἐντὸς πίθων, ἧς παρουσιάσθησαν τρία βέβαια παραδείγματα. Οὐδεμία τῶν περιπτώσεων τούτων ἀπέδωκεν ἀκέραιον πίθον. Πάντων

ἔλειπον τὰ ἀνώτερα μέρη καὶ εἶναι φανερόν, ὅτι οἱ πτωχοὶ ἐκεῖνοι νεκροὶ δὲν ἐκρίνοντο ἄξιοι ἐνὸς χρησίμου πίθου. Ἐνετίθεντο εἰς τὰ κολοβὰ καὶ ἄχρηστα ἀγγεῖα. Εἷς μόνος πολὺ μικρὸς (παιδικὸς) κιβωτόσχημος τάφος, οὗ τὰ τοιχώματα ἀπετελοῦντο ἐκ μικρῶν ὀρθίων πλακῶν, παρουσιάσθη μεταξὺ τῶν περιβόλων Γ καὶ Δ.

Τὰ κτερίσματα ἦσαν ἀραιὰ καὶ εὐτελεῖ, συνήθως μικρὰ ἀλλά-

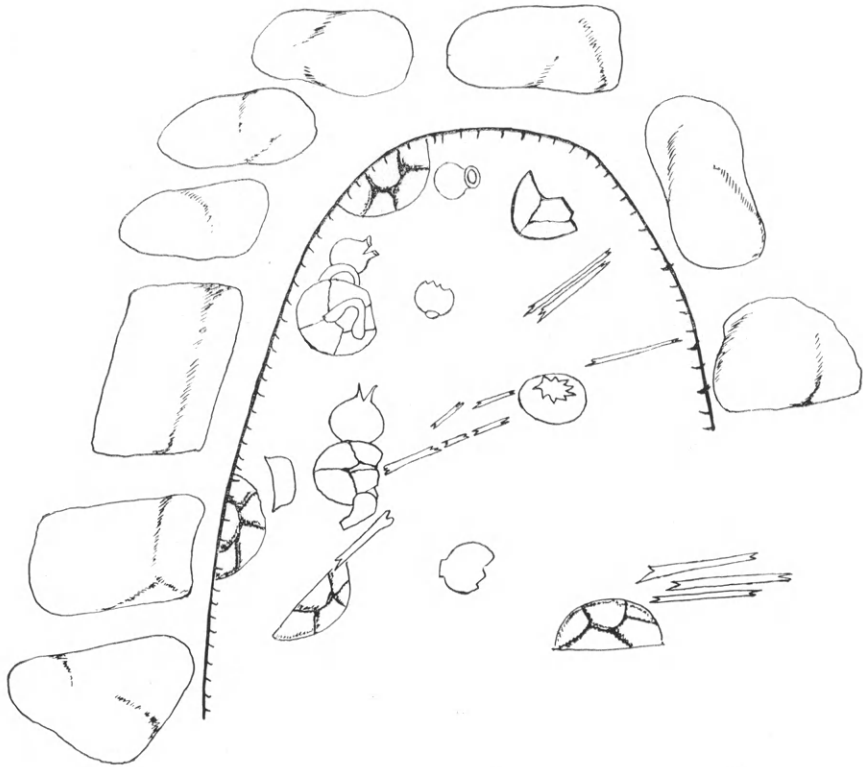

Εἰκ. 125. Τύμβος Κισσοῦ. Ἄριστ. τὸ λείψανον τοῦ περιβόλου Α.
Εἰς τὸ μέσον ὁ περίβολος Β καὶ ὄπισθεν τούτου οἱ λοιποί.

βαστρα (εἰκ. 127). Ἐν σφονδύλιον στεατίτου καὶ τὸ μοναδικὸν μετάλλινον εὗρημα, μικρὸν χαλκοῦν μαχαίριον, εἶχον εὗρεθῆ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου. Εἶναι φανερόν, ὅτι ὁ τύμβος ἀπετέλει τὴν τελευταίαν κατοικίαν πτωχῶν γεωργῶν καὶ γενικῶς ἀγροτικῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς. Οὐδὲ εἷς μεταξὺ αὐτῶν ἦτο πολεμιστής.

Δύο περίπου χιλιόμετρα ἀνατολικώτερον τοῦ Χανδρινοῦ, πάλιν κατὰ μῆκος τῆς ἀμαξιτοῦ, κτίζεται τὸ χωρίον Σωληνάρι μετατοπισθὲν ἐκεῖ ἐκ τῶν νοτιωτέρων ὀρέων τῆς Μαδίας, κατόπιν τῆς καταστροφῆς του ὑπὸ τῶν τελευταίων σεισμῶν. Εἰς τὴν

θέσιν τῆς ἀνεγέρσεώς του ὑπῆρχον δύο εἰσέτι τυμβοειδῆ ὑψώματα γνωστὰ τῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν ἀνασκαφῶν, ἀλλ' ἐρευνηθέντα ἔδειξαν, ὅτι προέρχονται ἐκ Ρωμαϊκῆς ἢ καὶ ἔτι μεταγενεστέρης ἐποχῆς. Τρίτος ὁμῶς τύμβος, περὶ τὸ χιλιόμετρον πρὸς Νότον,

Εἰκ. 126. Κάτωρις τοῦ τάφου Δ (ἐλεύθερον σχέδιον).

εἰς θέσιν Τουρλιδίτσα, ἀπεδείχθη ὅτι ἔκρυπτε μικρὸν θολωτὸν τάφον.

Τοῦ τάφου τούτου ἐγένετο προκαταρκτικὴ ἔρευνα, διακοπεῖσα διὰ τὴν ἐπέλευσιν τῶν βροχῶν. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου εἶναι βραχὺς καὶ στενός (πλάτος 1.70 μ. καὶ σωζόμενον μῆκος ἔλασσον τῶν 3 μ.) (εἰκ. 128). Τὸ στόμιον τοῦ τάφου στενοῦται πρὸς τὰ ἔσω καὶ ἔχει συγκλίνοντα τοιχώματα. Τῆς θόλου μόνον μικρὸν μέρος ἄμα τῇ εἰσόδῳ ἐσκάφη. Τὰ σημεῖα τελείας ἀναμοχλεύσεως τοῦ τάφου εἶναι σαφῆ. Πλῆθος ζωικῶν ὀστέων εὐρέθη εἰς τὰ πρὸ τῆς

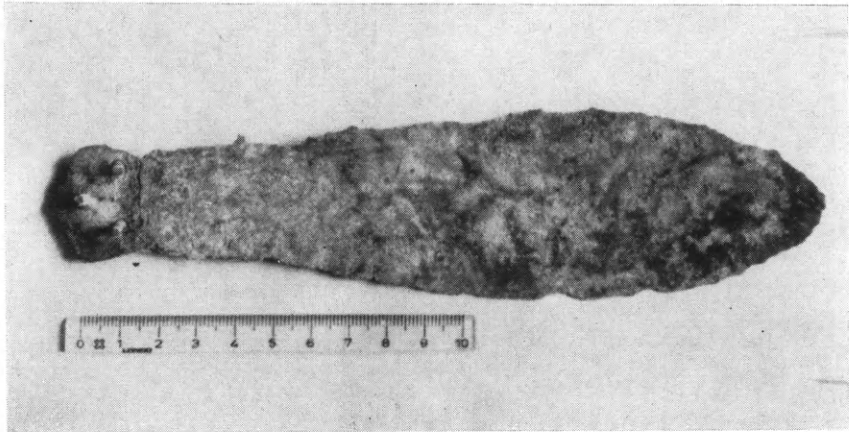

Είκ. 127. Τύμβος Κισσοῦ. Ἄγγεϊα κατὰ χάραν εἰς τὸ Δ. τοίχωμα τοῦ περιβόλου Α.

Είκ. 128. Τουρλιδίτσα. Ὁ δρόμος τοῦ θολωτοῦ τάφου
ἐξ Α. μετὰ τῶν λειψάνων τῆς διπλῆς τειχίσεως.

θύρας στρώματα, ἤδη εὐθύς μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν πρώτων ἐπιφανειακῶν χωμάτων. Μετ' αὐτῶν ὅμως ἦσαν ἀναμεμειγμένα καὶ ἀνθρώπινα ὀστᾶ καὶ πολὺ μικρὰ θραύσματα μυκηναϊκῶν ἀγγείων, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ἐξ αὐτῶν δυνατὴ ἀκριβεστέρα χρονολόγησις. Ὅπισθεν τῆς θύρας, ἐντὸς τῆς θόλου, εὐρέθησαν εἰς ὑψηλὰ εἰσέτι στρώματα, ἥλος ἐπίχρυσος ξίφους ἢ ποτηρίου καὶ

Εἰκ. 129. Τουρλιδίτσα. Ξυρὸν εὐρεθὲν εἰς τὴν ἐπίχρυσιν τῆς θόλου.

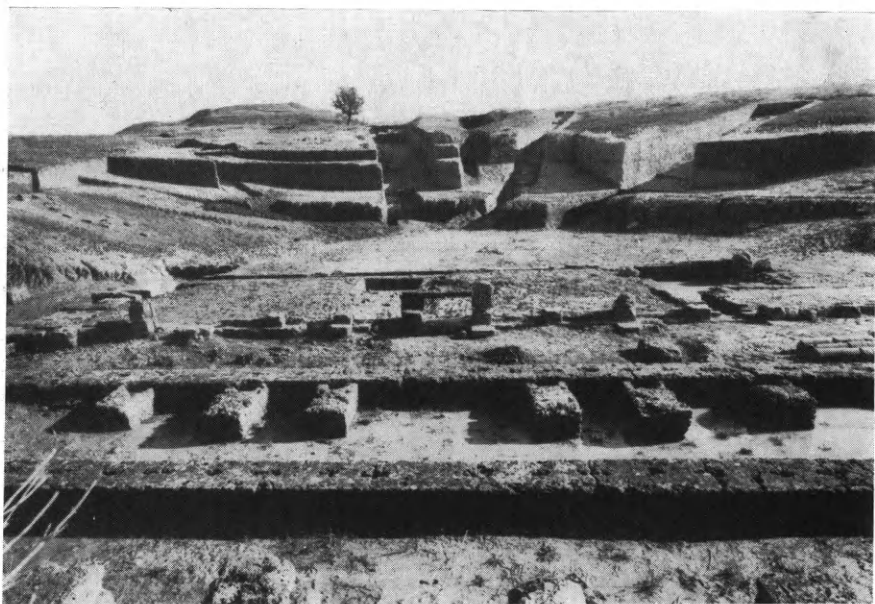
ἀκέραιον ξυρὸν ἢ γλωσσοειδὲς μαχαίριον (εἰκ. 129), ὡς ἀποκαλοῦνται τὰ ἐργαλεῖα ταῦτα. Τοῦτο δίδει πρὸς τὸ παρὸν καὶ χονδρικήν χρονολογίαν τοῦ τάφου, διότι μετὰ τὸ 1400 τὰ ἐργαλεῖα ταῦτα ἐξαφανίζονται ἐκ τῆς κοινῆς χρήσεως. Πάντως ὑπάρχει ἐλπίς, ὅπως ὁ τύμβος τῆς Τουρλιδίτσας ἀποδώσῃ καὶ περαιτέρω ἀποτελέσματα.

15. ΗΛΙΣ

Συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1966 ἡ εἰς Ἀρχαίαν Ἥλιδα ἀνασκαφὴ ὑπὸ τοῦ ἐφόρου κ. Νικολάου Γιαλούρη. Εἰς ταύτην ἔλαβον μέρος ἡ Δις Βερόνικα Λεόν, ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, ὁ κ. Ἡλίας Ἀνδρέου, διπλωματοῦχος τῆς Ἀρχαιολογίας, καὶ ἡ ἀρχιτέκτων Δις Ἄννα Τσανάκα.

Ἡ ἔρευνα περιορίσθη καὶ πάλιν εἰς τὴν περαιτέρω ἀποκάλυψιν τοῦ θεάτρου (εἰκ. 130). Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐγένοντο

εἰς τὸ κοῖλον ἕξ τάφροι κατ' ἀκτινωτὴν διάταξιν ἀπὸ τῆς περιφερείας τοῦ κοίλου πρὸς τὸ κέντρον τῆς ὀρχήστρας, τὸ ὁποῖον εἶχε προσδιορισθῆ κατὰ μεγάλην προσέγγισιν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος. Αἱ τάφροι ἠνοίχθησαν εἰς τὰς θέσεις, ὅπου ὑπελογίσθη ὅτι θὰ ἔκτειντο αἱ κλίμακες ἀνόδου πρὸς τὰς κερκίδας. Ὑπολείμματα τριῶν τῶν κλιμάκων τούτων εἶχον ἀποκαλυφθῆ ἤδη

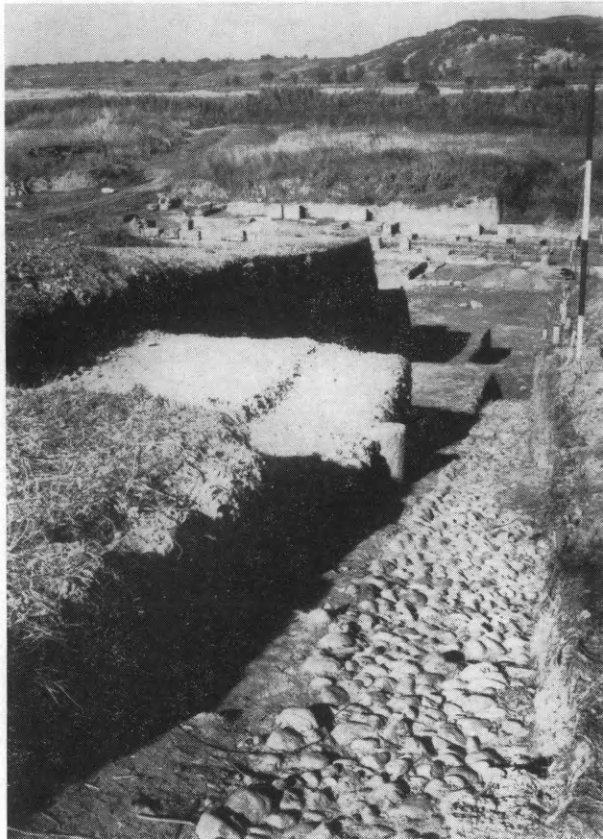
Εἰκ. 130. Γενικὴ ἀποψὶς τῆς σκηνῆς καὶ τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς Ἡλιδος ἀπὸ Βορρᾶ.

κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη. Πράγματι, διὰ τῶν τάφρων τούτων ἀπεκαλύφθησαν ὑπολείμματα καὶ τῶν λοιπῶν κλιμάκων. Αὗται ἦσαν κατεσκευασμένοι, ὡς καὶ αἱ κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη εὐρεθεῖσαι, ἐκ μεγάλων πελεκητῶν ὀρθογωνίων λίθων.

Δοκιμαστικὴ ἔρευνα κάτωθεν τοῦ στρώματος ἐκάστης κλίμακος ἀπεκάλυψε χαλικόστρωτον ἐκ ποταμίων χαλίκων, στερεῶς προσηρμοσμένων εἰς τὸ ἔδαφος (εἰκ. 131-133). Τὸ χαλικόστρωτον τοῦτο, μέσου πλάτους 0.90 μ., κατεστραμμένον εἰς τμήματα αὐτοῦ, ἐκάλυπτεν ὡς τάπησιν τὴν κάτωθεν ἐκάστης κλίμακος κεκλιμένην ἐπιφάνειαν τοῦ κοίλου ἀπὸ τῆς περιφερείας τῆς ὀρχήστρας μέχρι τῆς τοῦ κοίλου.

Προφανῶς τὸ χαλικόστρωτον τοῦτο ἀνήκει εἰς φάσιν πα-

λαιότεραν τῆς κατασκευῆς τῶν λιθίνων κλιμάκων, τοῦτο δὲ ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τῶν συγκεντρωθέντων ὀστράκων ἐκ τῶν ὑπερ-

Εἰκ. 131. Χαλικόστρωτον κερκίδος τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς Ἡλίδος.

κειμένων καὶ ὑποκειμένων τῶν κλιμάκων στρωμάτων· τὰ τοῦ βαθυτέρου στρώματος εἶναι σαφῶς ἀρχαιότερα τῶν τοῦ ὑπερκειμένου, χρονολογούμενα εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου καὶ εἰς τὸν 4ον αἰῶνα.

Ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τοῦ χαλικοστρώτου, προβλεπομένη διὰ τὴν προσεχῆ ἀνασκαφικὴν περίοδον, καὶ ἡ ἐνδελεχῆς ἔρευνα τῶν ἄνωθεν καὶ κάτωθεν αὐτοῦ στρωμάτων θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν τῶν δύο ὡς ἄνω φάσεων διαμορφώσεως τῶν προσβάσεων πρὸς τὰς κερκίδας τοῦ κοίλου.

Ἐκτὸς τῶν ἐξ ὡς ἄνω τάφρων ἐγένοντο καὶ τομαὶ παρὰ τὰ

ἀναλήματα, τὴν σκηνὴν καὶ τὸν ἀγωγὸν τῆς ὀρχήστρας πρὸς ἐπαλήθευσιν παλαιότερων συμπερασμάτων καὶ ἐπίλυσιν ἐπὶ μέ-

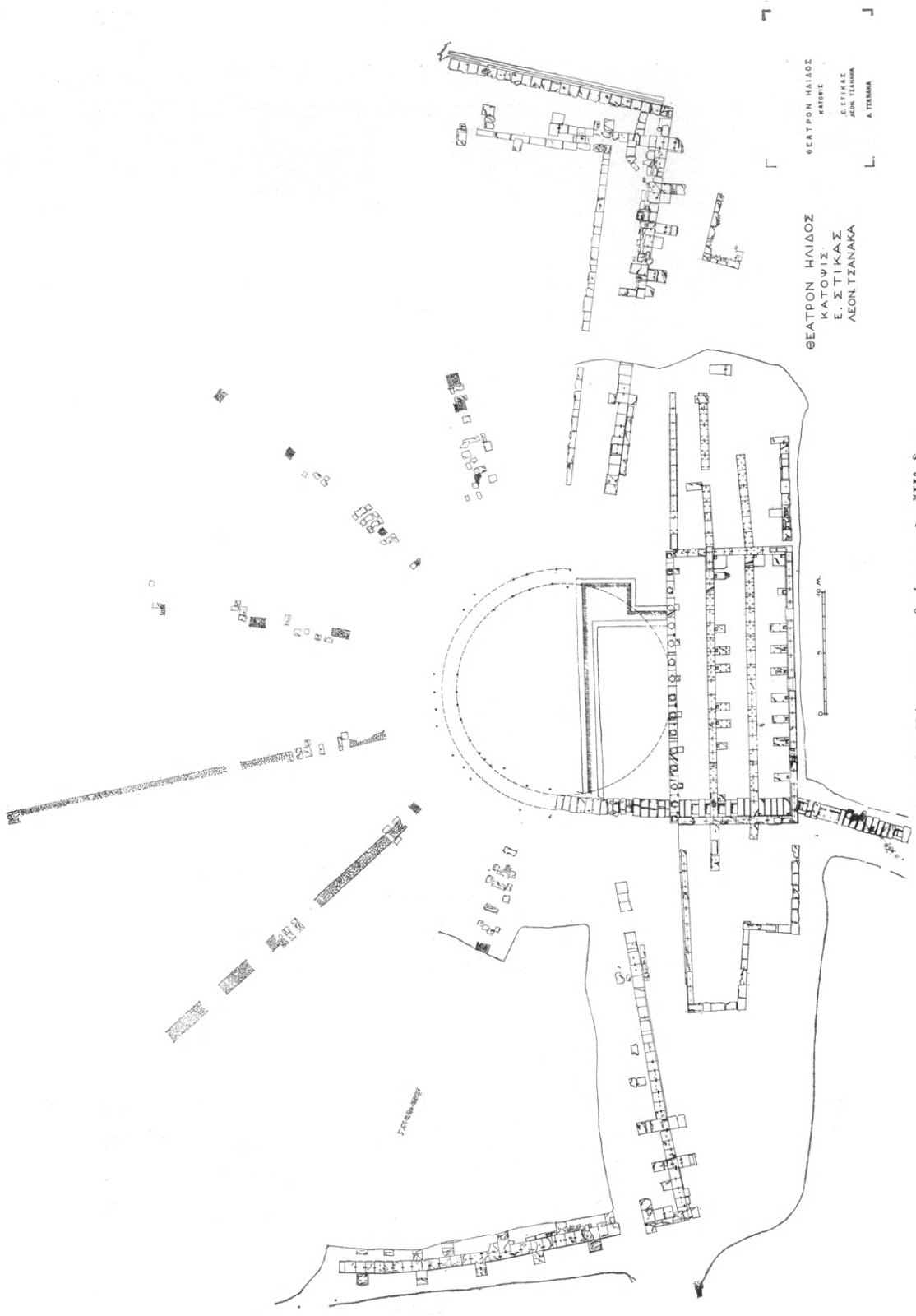

Εἰκ. 132. Ὑπολείμματα βαθμίδων κερκίδος τοῦ θεάτρου τῆς Ἡλίδος, κάτωθεν τῶν ὁποίων χαλικόστρωτον.

ρους προβλημάτων σχετικῶν πρὸς τὸν τρόπον κατασκευῆς καὶ τὴν χρονολόγησιν τῶν τμημάτων τούτων τοῦ θεάτρου.

Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης συνεκεντρώθησαν πολυάριθμα ὄστρακα. Τὰ ἐκ τῶν βαθυτέρων στρωμάτων εἶναι μελαμβραφῆ καὶ ὀλίγα ἐρυθρόμορφα, τοῦ τέλους τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰῶνος, ἀνήκοντα κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς κυάθους, σκύφους καὶ πινάκια.

Εὗρέθησαν ἐπίσης καὶ ὀλίγα θραύσματα πηλίνων εἰδωλίων, χαλκῶ «εἰσιτήρια» ὡς καὶ μέγας ἀριθμὸς χαλκῶν νομισμάτων.

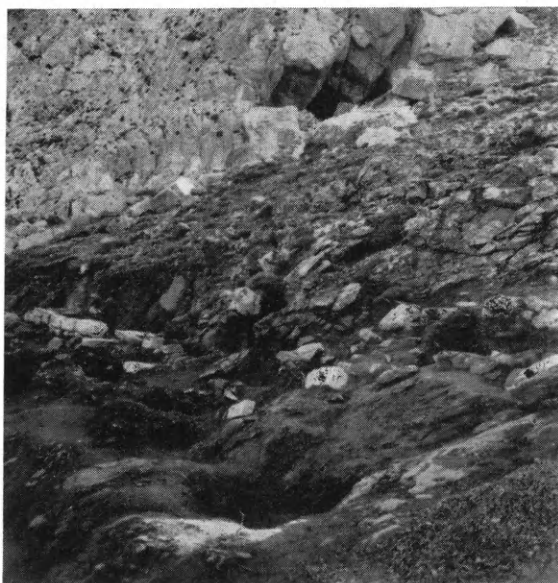
ΘΕΑΤΡΟΝ ΗΛΙΔΟΣ
 ΚΑΤΩΤΙΣ
 Ε. ΣΤΙΚΑΣ
 ΑΣΟΝ ΤΖΑΝΑΚΑ

ΘΕΑΤΡΟΝ ΗΛΙΔΟΣ
 ΚΑΤΩΤΙΣ
 Ε. ΣΤΙΚΑΣ
 ΑΣΟΝ ΤΖΑΝΑΚΑ

Είχ. 133. Κάτωτις του θεάτρου της Ἡλίδος.

16. ΘΗΡΑ

Κατὰ τὴν συνεχιζομένην εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς ΒΑ. Σελλάδας Θήρας ἀνασκαφὴν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Δ/τοῦ ἀρχαιοτήτων κ. Νικ. Ζαφειροπούλου βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ ἐπιμελητοῦ κ. Κ. Τσάκου συνεπληρώθη ἡ ἔρευνα τοῦ χώρου μεταξὺ τοῦ ἐν ἔτει 1961 ἀποκαλυφθέντος λαξευτοῦ τάφου καὶ τῆς δευτέ-

Εἰκ. 134. Ἐποψὶς τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς Σελλάδας Θήρας.

ρας στροφῆς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ. Εἰς τὴν ἀπότομον κλιτύν, τῆς ὁποίας τὸ φυσικὸν πέτρωμα φθάνει κατὰ τόπους μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἀπεκαλύφθησαν πυκναὶ πυραὶ (εἰκοσὰς περίπου) εἰς δύο καὶ τρεῖς σειρὰς πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ὁδοῦ (εἰκ. 134). Ἀρκεταὶ ἐξ αὐτῶν, καὶ ἀσφαλῶς αἱ μικρότεροι, ἦσαν προωρισμέναι ὄχι διὰ ταφάς, ἀλλὰ διὰ τὴν καῦσιν τῶν νεκρικῶν προσφορῶν, ὅπως καὶ τρεῖς ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι ἐκαθαρίσθησαν πρὸς Ν. τοῦ λαξευτοῦ τάφου. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀνεσκάφη καὶ ἐν τῶν ταφικῶν κρηπιδωμάτων, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τῆς ὁδοῦ. Τὸ κρηπίδωμα, μήκους 1.90 μ., ἀπετελεῖτο ἐκ δύο τοῦλάχιστον δόμων ἐξ ἐρυθροῦ ἀνδρείτου καὶ

ὁ λάκκος, ἔνθα εἶχε λάβει χώραν ἢ καῦσις τοῦ νεκροῦ, εἶχε βάθος 1.63 μ.

Τὰ ἐκ τῶν ἀρχαϊκῶν τούτων πυρῶν εὐρήματα ἦσαν πάλιν

Εἰκ. 135. Κύλιξ μικρῶν καλλιτεχνῶν.

Εἰκ. 136. Χεῖλος μελανόμορφου κρατήρος.

μελαμβαφεῖς ἀττικάι καὶ ἰωνικαὶ κύλικες, μελανόμορφοι σκύφοι, ὀλιγώτεροι κορινθιακαὶ κοτύλαι καὶ μία κύλιξ μικρῶν καλλιτεχνῶν (εἰκ. 135). Τὰ καλυτέρας συνήθως ποιότητος ὄστρακα

Είκ. 137. Τεμάχιον θηραϊκού πινακίου.

Είκ. 138. Πήλινον ειδώλιον Σιληνοῦ.

Είκ. 139. Ταφή τοῦ δου αἰῶνος.

Είκ. 140. Κυπριακὸς ἀμφορεὺς.

μελανομόρφων άγγείων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται γενικῶς εἰς τὴν ἐπιχώσιν, μαρτυροῦν καὶ περὶ προσφορᾶς ἄγγείων ἐπὶ τῶν τάφων, χωρὶς νὰ ὑποστοῦν καῦσιν. Ἀκριβῶς ὑπεράνω τοῦ μνημονευθέντος τάφου εἶχον τοποθετηθῆ καὶ στερεωθῆ ἐξωτερικῶς διὰ λίθων ἓν θηραϊκὸν πινάκιον καὶ εἷς μελανόμορφος κρατῆρ

Εἰκ. 141. Τάφος τοῦ 4ου αἰῶνος.

κορινθιακοῦ τύπου. Οὗτος ἔκειτο ἀνεστραμμένος καὶ ἔνεκα τῆς κατωφερείας τοῦ ἐδάφους διεσώθη μόνον τὸ ἀνώτερον τμήμα του (εἰκ. 136). Μεταξὺ τῶν ἄλλων εὐρημάτων τῆς ἐπιχώσεως συχνὰ εἶναι καὶ τὰ τεμάχια ἀρχαϊκῶν θηραϊκῶν πινάκίων (εἰκ. 137). Εὐρέθη ἐπίσης καὶ ἓν ἰωνικὸν εἰδῶλιον Σίληνοῦ (εἰκ. 138).

Ἐσωτερικώτερον τῶν ἀρχαϊκῶν πυρῶν ἀπεκαλύφθησαν δύο ταφαὶ τοῦ 5ου αἰῶνος, ἡ μία ἐνταφιασμοῦ ἐντὸς στενοῦ λαξεύματος τοῦ βράχου καὶ ἡ ἄλλη καύσεως (εἰκ. 139). Ὡς τεφροδόχον ἄγγειον εἶχε χρησιμοποιηθῆ κυπριακὸς ἀμφορεὺς (εἰκ. 140) εἶναι ὁ δεύτερος, ὅστις ἀνευρέθη εἰς τὴν Σελλάδα. Ὑπεράνω τῶν τάφων εἶχον ἀποτεθῆ ἀνὰ εἷς ἐρυθρόμορφος γαμικὸς λέβης ἔχων τὸν πυθμένα διάτρητον. Δυστυχῶς τοῦ ἐνὸς ἔνεκα τῆς μικρᾶς ἐπιχώσεως εἶχε παρασυρθῆ ἀρκετὸν τμήμα, ὃ ἄλλος ἔφερε πρόχειρον παράστασιν. Δύο ἐπίσης ταφαὶ εὐρέθησαν ὑψηλότερα πρὸς τοὺς βράχους τοῦ Μέσα Βουνοῦ. Καὶ ἐδῶ ἡ μία ἦτο ἐνταφιασμοῦ καὶ ἡ ἄλλη καύσεως, χρονολογούμεναι εἰς τὸν 4ον αἰῶνα. Ἐντὸς μικροῦ τετραπλεύρου ἐξ ἀκανονίστων λίθων ἴσταντο δύο κυβόλιθοι φέροντες τὰ ὀνόματα τοῦ ζεύγους τῶν νεκρῶν ΘΕΑΝΟΣ καὶ ΙΠΠΩΝΑΣΣΑΣ (εἰκ. 141).

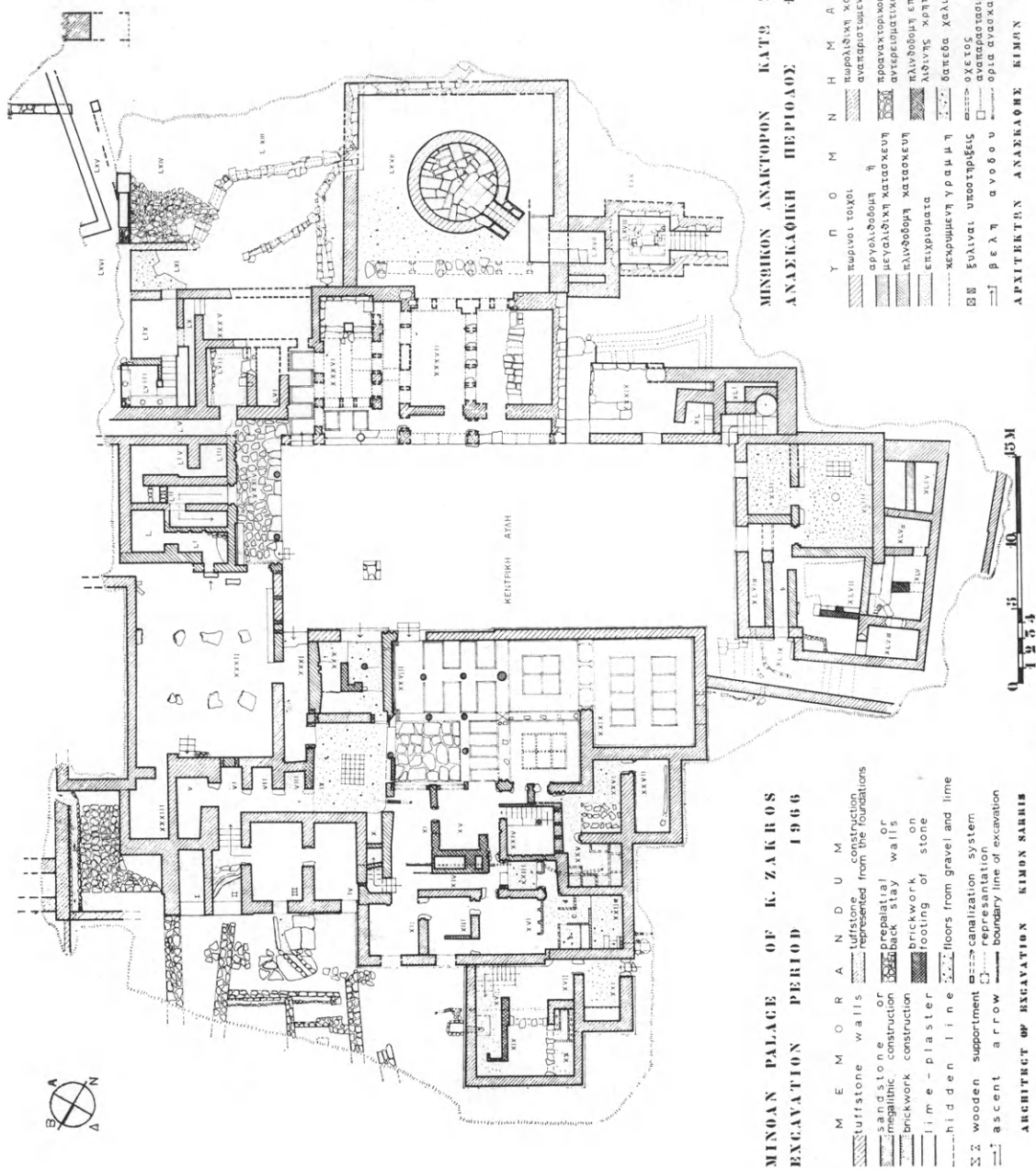
17. ΖΑΚΡΟΣ

Ἰὺπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Ν. Πλάτωνος συνεχίσθησαν, μὲ τὴν αὐτὴν πάντοτε ἐπιτυχίαν, αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν Ζάκρον τῆς Σητείας, μὲ σκοπὸν τὴν περαιτέρω ἀποκάλυψιν τοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1962 ἀνασκαπτομένου εἰς τὴν στενὴν μεταξὺ δύο λόφων κοιλάδα μινωικοῦ ἀνακτόρου. Ἡ ἀνασκαφὴ περιορίσθη μόνον εἰς τὸν γῶρον τοῦ ἀνακτόρου λόγῳ τῆς μειώσεως τοῦ διατεθέντος ποσοῦ ἔξ ἀπροσδοκίτου συμβάντος.

Ὡς καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη, προσέφερε λίαν προφρόνως χρηματικὴν ἐπικουρίαν τὸ ἐκ Νέας Ὑόρκης ζευγὸς φιλοτέχνων Leon καὶ Harriet Romerance. Εἰς μερικὴν ἀναπλήρωσιν τοῦ ἀπολεσθέντος ποσοῦ συνέβαλον τόσον ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία διὰ συμπληρωματικοῦ ποσοῦ, ὅσον καὶ ὁ Πρόεδρος τῆς Παγκρητίου Ἐνώσεως Γ. Βογιατζάκης. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν συμμετέσχον αἱ ἀρχαιολόγοι Ἀναστασία Πλάτωνος καὶ Ἐλένη Ζαγανιάρη, ὁ ἀρχιτέκτων Κίμων Σαρρῆς καὶ εἰδικοὶ τεχνῖται καὶ ἐπιστάται εἰδικῶς διατεθέντες ὑπὸ τῶν ἐφόρων Στυλ. Ἀλεξίου καὶ Δημ. Λαζαρίδου.

Τὰ ἀποτελέσματα λίαν συνοπτικῶς συγκεφαλαιοῦνται εἰς τὰ ἀκόλουθα (εἰκ. 142) :

Εἰς τὸ ἀνάκτορον ἡ ἔρευνα ἐξετάθη εἰς τὴν περαιτέρω μελέτην τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος καὶ τοῦ νοτίου καὶ βορειοανατολικοῦ τομέως. Ἐπεβεβαιώθη οὕτω ἡ πρόβλεψις, ὅτι τὸ κτήριο ἐπεκτείνεται πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις, γενικὴ δὲ γενομένη ἀνίχνευσις καθιστᾷ πλέον βέβαιον, ὅτι ἡ ἔκτασις τοῦ ἀνακτόρου εἶναι μεγαλυτέρα τῶν 7.000 τ.μ., ἀφοῦ ἤδη ἔχουν ἀνασκαφῆ περὶ τὰ 5.000 τ.μ. (εἰκ. 143 καὶ 144). Τὰ νέα εἰς φῶς ἐλθόντα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα ἀπεδείχθησαν ἐξόχως σημαντικὰ καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον πρωτοφανοῦς μορφῆς, πολυάριθμα δὲ εὐρήματα περισυνελέγησαν, ὅχι ὀλίγα ἐκ τούτων πολύτιμα καὶ συμπληροῦντα τὰς γνώσεις μας ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς μινωικῆς τέχνης καὶ γενικώτερον τοῦ προῖστορικοῦ πολιτισμοῦ. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ σύγχρονος καλλιέργεια προωθήθη σχεδὸν μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τῶν δαπέδων τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος, ἡ ἀνακάλυψις ὑπογείων ἐγκαταστάσεων, ἡ ἀνεύρεσις νέων διαμερισμάτων πρὸς τὰ

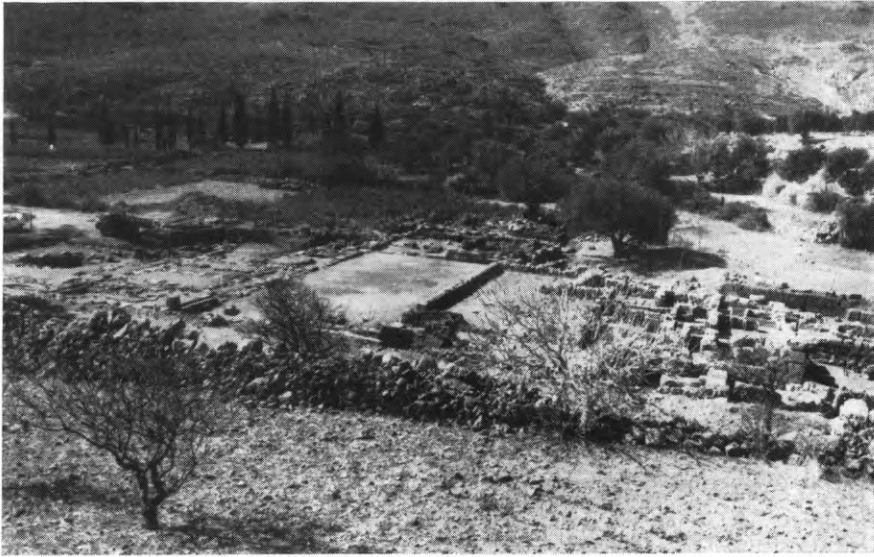
**MINOAN PALACE OF K. ZAKROS
EXCAVATION PERIOD 1966**

- M E M O R A N D U M**
- ▨ tuffstone walls
 - ▨ tuffstone construction from the foundations
 - ▨ sandstone or conglomerate walls
 - ▨ megalithic construction or back-stay walls
 - ▨ brickwork on footing of stone
 - ▨ lime-plaster
 - hidden line
 - ▨ floors from gravel and lime
 - Σ wooden support
 - canalization system
 - representation
 - ▬ ascent
 - ▬ arrow
 - ▬ boundary line of excavation
- ARCHITECT OF EXCAVATION KIMON SARRIS**

**ΜΙΝΩΙΚΟΝ ΑΝΑΚΤΩΡΟΝ ΚΑΤΕ ΖΑΚΡΟΥ
ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1966**

- Υ Π Ο Μ Η Μ Α**
- ▨ περιώδη τείχος
 - ▨ παραίδη κατασκευή ανακατασκευη εκ θεμελιων
 - ▨ αργολιθόμαζα ή μεγαλιθική κατασκευή
 - ▨ πλινθόμαζα κατασκευή
 - ▨ επιχρισματα
 - κρυπόμενα γραμμη
 - ▨ δάπεδα χαλκαοβρετού
 - Σ ξύλινοι υποστυλίδες
 - ανακαταστάσεις
 - ▬ βελη ανοδου
 - ▬ οριζωνια ανακαταστής
- ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ ΚΙΜΩΝ ΣΑΡΡΗΣ**

Εικ. 142. Κάτοπις του μινωικού ανάκτορου της Ζακρός.

Εικ. 143. Γενική άποψις εκ ΒΑ. τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου
κατὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου τοῦ 1966.

Εικ. 144. Γενική άποψις τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου
εκ ΒΑ. ὀρωμένη (ὡς εἶχε κατὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου τοῦ 1966).

ΒΑ. καὶ ΝΔ. ὅπου ἡ διατήρησις εἶναι πολὺ καλυτέρα, συνετέλε-
σαν εἰς τὸ νὰ ἀνευρεθοῦν πολλὰ ἄθικτα τμήματα μετὰ ἀντικεί-

μενά των *in situ*, ἀφοῦ τὸ ἀνάκτορον οὐσιαστικῶς παρέμεινεν ἀσύλητον. Ὑπολογίζεται, ὅτι τὰ ἀνευρεθέντα σκεύη δὲν εἶναι ὀλιγώτερα τῶν 350 καὶ ἐκ τούτων περὶ τὰ πεντήκοντα εἶναι ἐκ λίθου. Ἰδιαίτερος ἀξιοσημεῖωτα εἶναι τὰ ἐκ κρυστάλλου καὶ φαγεντιανῆς ἀντικείμενα.

Εἰς τὸν νότιον τομέα ἀνεσκάφη καὶ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ συγκροτήματος δωματίων καὶ ἀποθηκῶν, τοῦ ὁποίου κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος εἶχεν ἀνασκαφῆ τμήμα καὶ εἶχον παρακολουθηθῆ οἱ περιμετρικοὶ τοῖχοι. Ἠρευνήθησαν πλὴν τοῦ ἀπομένοντος ἀνεξερευνητοῦ τμήματος τῆς μετὰ κίονος καὶ θρανίων αἰθούσης XLIII, πέντε ἄλλα δωμάτια (τὰ XLIV, XLV, XLVa, XLVII καὶ XLVIII) καὶ ἀπεδείχθη ὅτι τὰ πλεῖστα τούτων εἶχον ὑπόγεια, κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ὁποίων ἐγένετο ἀναπροσαρμογὴ πρὸς λείψανα παλαιότερου ὑποκειμένου κτηρίου, ἀνήκοντος, ὡς φαίνεται εἰς τὴν πρώτην νεοανακτορικὴν φάσιν MM III B - YM IA. Τὰ ὑπόγεια ταῦτα ἐπεκοινῶνουν πρὸς ἄλληλα διὰ θυρῶν, αἵτινες ἐκλείσθησαν κατὰ τοὺς κατόπιν χρόνους. Διαχωρίσματα ἐχώριζόν τινα ἐκ τούτων εἰς δύο διαμερίσματα. Τὰ βαθύτερα στρώματα λόγῳ τοῦ ἀναβλύζοντος ὕδατος δὲν κατέστη εἰσέτι δυνατὸν νὰ ἐξερευνηθῶν πλήρως. Εἰς τὸ δωμάτιον XLIV εἶχον καταπέσει εἰς τὸ ὑπόγειον ἐκ τοῦ ἰσογείου ὀρόφου πλῆθος ἀντικειμένων, ἀποδεικνυόντων τὴν χρῆσιν τοῦ ὑπεράνω τούτου δωματίου ὡς ἐργαστηρίου μικροτεχνίας κρυσταλλικῶν, λιθίνων, ἐξ ἔλεφαντοστοῦ καὶ φαγεντιανῆς ἀντικειμένων. Περισυνελέγησαν περὶτεχνοὶ μυκητοειδεῖς ἢ σφαιρικαὶ κεφαλαὶ καρφίδων ἐξ ὀρείας κρυστάλλου, ἐνθυμίζουσαι τὰς ἀναλόγους τῶν βασιλικῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν, τεμάχια μεγάλα ἀνεπεξεργάστου ὀρείας κρυστάλλου, μικρὰ ἀντικείμενα ἐξ ἔλεφαντοστοῦ, ὡς κεφαλαὶ περονῶν, μικρὰ δυσκοειδῆ πωμάτια μὲ διακόσμησιν, ἐνθεματικὰ ραβδοειδῆ τεμάχια ἐκ διαλελυμένων πυξίδων, μικρὰ ἀντικείμενα ἐξ ὑαλομάξης καὶ φαγεντιανῆς, εὐμεγέθη τεμάχια φαγεντιανῆς μὲ πλαστικὴν ἐπεξεργασίαν, πολὺ πιθανὸν τμήματα εἰδώλων ἀναλόγων τῶν θεοτήτων τῶν ὄφρων τῆς Κνωσοῦ, ἀτυχῶς ὄχι καλῶς διατηρουμένων, ὀλόκληρος σειρὰ λιθίνων σκευῶν καὶ ἄλλων ἀντικειμένων, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνεται ὠραῖος θαλάσσιος τρίτων ἐξαιρέτου ἐπεξεργασίας, λύχνος ἐκ πορφυρίτου διακοσμούμενος μὲ

φυλλώματα, πυξίς μὲ τὸ πῶμά της κοσμουμένη μὲ περιθέοντας δακτυλίους, λίθινον ποτήριον μὲ χαρακτηριστικὴν λαβὴν τύπου κυπέλλων Βαφειοῦ, φωλεόσχημον πεπλατυσμένον σκεῦος, τριπλοῦς κέρνος κ.ἄ., ἱκανὰ χαλκᾶ ἐργαλεῖα καὶ διπλοῦς πέλεκυς, χαλκοῦς τρίπους, πολλὰ πήλινα σκεῦη λίαν χαρακτηριστικά, τινὰ μὲ ἠθμόν, ὡς καὶ πύραυνα καὶ πλεῖστα ἄλλα, ὡς ἐπίσης ἄφθονα ὑφαντικὰ βάρη καὶ λίθινα σταθμῖα. Εἰς τὸ δωμάτιον XLVa ἀνευρέθησαν χαλκᾶ τινὰ σκεῦη, μεταξὺ τῶν ὁποίων τρίπους λέβηθς καὶ πύραυνον μοναδικὸν διὰ τὸ ἰδιότυπον σχῆμα καὶ μέγεθος, λίθινά τινὰ ἀγγεῖα ὅχι καλῶς διατηρούμενα, μέγα λίθινον ἰγδίον καὶ τινες πήλινα χύτραι. Τὸ δωμάτιον XLV διέσωζε θρανίον καλῶς κατεσκευασμένον τοῦ ἰσογείου, ἐλαφρῶς καθιζήσαν ἐντὸς ὑποκειμένου ἀποθέτου, συνδεομένου πιθανῶς μὲ ἐστίαν, ἔχουσαν τὸ στόμιόν της πρὸς τὸ ὑπόγειον· ὁ ἀποθέτης ἔδωσε μέγα πλῆθος ὀστράκων μικρῶν καὶ μεγάλων ἀγγείων, πλεῖστα ὅσα κύπελλα καὶ τεμάχια μαγειρικῶν κυρίως ἀγγείων, μετ' ἀφθόνων ὀστῶν ζώων, κυρίως κρανίων καὶ σιαγόνων. Τὸ δωμάτιον ξὺ ἄλλου ἀπέδωσε σημαντικὰ λίθινα σκεῦη, ὡς εἶδος ἀνθοδοχείου πεπλατυσμένου κατὰ μέρος τῆς παρεῖας διὰ προσαρμογὴν εἰς τοίχωμα, κυλινδρικήν πυξίδα, εὐρεῖαν κύαθον, σφαιρικὸν πεπιεσμένον ἀγγεῖον μὲ ὀριζοντίας στολιδώσεις, τμῆμα κυπέλλου μὲ λαβὴν, φωλεόσχημον κομποῦ σχήματος ἐξ ὄραίου λίθου, δισκοειδὲς πῶμα κ.ἄ. Ἐπίσης ἀφθονος ἦτο καὶ ποικίλη ἢ κεραμικὴ ἀκοσμητῶν κατὰ τὸ πλεῖστον μεγάλων ἀγγείων καὶ δισκοειδῶν καλυμμάτων, τμῆμα δὲ πίθου μὲ σχοινίνην διακόσμησιν ἐσώζετο εἰσέτι εἰς μίαν τῶν γωνιῶν τοῦ ἰσογείου. Μεγάλοι λίθοι τριβῆς κυρτοὶ μετὰ τῶν τριπτήρων τῶν ἔκειντο κατὰ χώραν εἰς μίαν ἄλλην γωνίαν. Μεταξὺ τῶν διακοσμητῶν ἀγγείων εἶναι μέρος σφαιροειδοῦς ρυτοῦ μιμουμένου κροκαλοπαγῆ λίθου καὶ ΥΕ I ἀγγεῖον μὲ διακόσμησιν δικτυωτῶν ταινίστρων. Περισυνελέγησαν πολλὰ ἐνθέματα ἐξ ἐλεφαντοστοῦ εἰς μορφὴν δακτυλίων μὲ ὀφθαλμόν. Μία μικρὰ χαλκῆ πρόχους ἀνευρέθη συντεθλιμμένη. Τὸ δωμάτιον XLVIII ἔδωσε πολὺ ὀλίγα ἀντικείμενα. Ἀντιθέτως τὸ δωμάτιον XLVII ἦτο τὸ πλουσιώτερον εἰς κεραμικὰ εἶδη, τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν ἦσαν κανονικῶς ἀποθηκευμένα, ἰδίως κατὰ τὸ διὰ διαχωρίσματος ἀπομονούμενον τμῆμα, ἄλλα δὲ εἶχον πέσει ἐκ τοῦ

ἄνω ὀρόφου. Τὰ τελευταῖα ἦσαν τὰ λεπτότερα καὶ φέροντα ποικίλην διακόσμησιν. Μία σειρά ἀπὸ σταμνοειδῆ ἢ καλποειδῆ ἀγγεῖα μὲ τοξωτὰς κατὰ τὸ πλεῖστον λαβὰς ἦτο παρατεταγμένη ὀπισθεν τοῦ διαφράγματος (εἰκ. 145) καὶ ταῦτα συνώδευε μέγα πλῆθος μικροτέρων ἄλλων ἀγγείων, μεταξὺ τῶν ὁποίων πολυά-

Εἰκ. 145. Ἀνάκτορον Ζάκρου. Σταμνοειδεῖς πιθίσκοι τῆς ἀποθήκης XLVII τοῦ νοτίου τομέως.

ριθμα ἦσαν τὰ σκεύη τῆς κατηγορίας τῶν πυραύνων καὶ πυριατηρίων καὶ τῶν ἰδιοτύπων καλυμμάτων χυτρῶν μὲ ἡμισφαιρικὸν διάφραγμα τρητὸν κάτωθεν διὰ τὴν εἰσδοχὴν ἀνθρώκων. Πολλὰ τῶν σκευῶν παρεῖχον τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶχον χρησιμοποιηθῆ δι' ἰδιότυπον βιοτεχνίαν, ὡς ἐπίστευσεν ὁ Romerance, σχετιζομένην μὲ τὴν ἀρωματοποιίαν. Ἄφθονοι ἦσαν αἱ χύτραι, δύο δὲ τούτων, ἀνευρεθεῖσαι εἰς τὸ μεγαλύτερον διαμέρισμα, εἶναι αἱ μεγαλύτεραι τῶν μέχρι σήμερον γνωστῶν τριποδικῶν χυτρῶν (εἰκ. 146). Οἱ κύαθοι, τὰ κύπελλα, αἱ πρόχοι ἀνευρέθησαν κατὰ δεκάδας, εἷς δὲ κτιστὸς ἀποθέτης ἐκ πλακοειδῶν λίθων περιεῖχε μέγα πλῆθος μικρῶν ἀγγείων, ἰδίᾳ κυπέλλων καὶ κυάθων. Ὑπῆρχον καὶ ὀλίγα λίθινα σκεύη καὶ εἷς χαλκοῦς λέβης ἢ λεκάνη. Εἰς τὸ βαθύτερον στρῶμα τοῦ δωματίου ἀνεκαλύφθη πα-

λαιότερον μικρὸν δωμάτιον ἐπιχωσθέν, τὸ ὁποῖον ἀπέδωσεν ὄστρακα τῆς MM III B — YM IA περιόδου (δευτέρας νεοανακτορικῆς).

Ἐκ τῶν διὰδρομον τοῦ νοτίου συγκροτήματος ἀπεσπάρθησαν τὰ διασωζόμενα τοιχογραφικὰ ἐπιχρίσματα, ἐπὶ τῶν ὁποίων

Εἰκ. 146. Μεγάλοι χύτραι καὶ πιθίσκοι - στάμνοι εἰς τὸ δωμάτιον XLVII τοῦ νοτίου τομέως.

διεκρίνετο ἐλαφρὰ διακόσμησις γλωρίδος, ἵνα γίνῃ ἀποκατάστασις τούτων εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου. Νοτίως τοῦ συγκροτήματος ἀνεκαλύφθησαν ἄλλοι τοῖχοι μαρτυροῦντες τὴν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἐπέκτασιν τοῦ ἀνακτόρου. Κατὰ τὴν εἰς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν ἐκ ΝΔ. διάβασιν XLIX εἶχε καταπέσει μακρὰ σειρὰ πελεκητῶν λίθων τῆς προσόψεως τοῦ νοτίου συγκροτήματος. Ὑπὸ τούτους ἀνεκαλύφθησαν ἄφθονα κωνικὰ ἀνεστραμμένα κύπελλα καὶ εἰς βαθύτερον στρώμα, πλὴν δύο διακλαδώσεων ὀχετῶν, ἔκειντο λείψανα κτηρίων τῆς παλαιότερας νεοανακτορικῆς φάσεως.

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα διεσαφήθησαν ἔτι μᾶλλον αἱ δύο αἵθουσαι τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων, αἱ ἀνακαλυφθεῖσαι κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, μὲ τὸς φωταγωγούς των τὰ ἐσω-

τερικὰ πολύθυρα, τὴν πρὸς τὴν πρόσοψιν πλευρίζουσιν αὐτὰ στοὰν καὶ τὰς διδύμους θύρας ἐπικοινωνίας ἀναμεταξύ των καὶ πρὸς τὴν μεγάλην τετράγωνον αἴθουσαν LXXII. Ἡ διὰ δύο βαθμίδων μετὰ κίονος πρόσβασις εἰς τὴν αἴθουσαν XXVI ἀποκατεστάθη, ὡς ἐπίσης ἐν μέρει ἢ μετὰ τετραγωνικοῦ πεσοῦ κρη-

Εἰκ. 147. Ἀνάκτορον Ζάκρου. Ὁ φωταγωγὸς τοῦ πολυθύρου Μεγάρου XXXVI μετὰ τοίχους ἐκ πελεκητῶν λίθων καὶ διδυμον παράθυρον εἰς τὸν ΒΔ. τοίχον.

πίς τῆς στοᾶς τῆς αἰθούσης XXXVII. Τὸ τετραγωνικὸν πολύθυρον τῆς πρώτης αἰθούσης, εἰς ἕνα μόνον διασωζόμενον, ἀπεδείχθη ὅτι ἐλάμβανε τὸ φῶς ἐκ φωταγωγοῦ μέσῳ διδύμου παραθύρου διαχωριζομένου ὑπὸ πεσοῦ· ὁ φωταγωγὸς οὗτος εἶναι ἄκκοδομημένος δι' ὠραίων πελεκητῶν λίθων, ἔχει δὲ τὸ δάπεδόν του χαμηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ μεγάρου (εἰκ. 147). Ἡ μεγάλη τετράγωνος αἴθουσα LXII μετὰ τὴν κεντρικὴν δεξαμενὴν ἀνεσκάφη νῦν εἰς ὀλόκληρον τὴν ἔκτασίν της. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἀνατολικὸν τμήμα ταύτης ἔπαθε καταστροφὰς ἐκ τῆς καλλιεργείας καὶ ἐξαγωγῆς πελεκητῶν λίθων, ἐβεβαιώθη τὸ δάπεδον, ὅπου τοῦτο σώζεται μετὰ τῶν ἐπιχρισμάτων του ἢ τὸ ἐκ λίθων ὑπόστρωμά του. Ἡ ΝΑ. πλευρὰ της ἀπεκαλύφθη καθ' ὅλον τὸ μῆκος καὶ πέραν ταύτης, μετὰ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν θά-

λασσαν, ἀπεκαλύφθη ἄλλος τοῖχος ἐκ πελεκητῶν λίθων, ἀνήκων εἰς τὸ ἀνατολικώτερον συγκρότημα τῶν δωματίων τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος. Τὸ κατὰ τὴν ΒΔ. πλευρὰν τῆς αἰθούσης πολύθυρον κατέστη σαφέστερον. Ἡ δεξαμενὴ ἐξεκενώθη πλήρως ἀπὸ τὸ καταπεσὸν ἐντὸς αὐτῆς ὑλικὸν ἐκ τῶν θωρακίων καὶ τῆς ἐπι-

Εἰκ. 148. Ἀνάκτορον Ζάκρου. Ἡ δεξαμενὴ μετὰ τὴν κλίμακα καθόδου καὶ τὸ λιθόστρωτον δάπεδον εἰς τὸ κέντρον τῆς μεγάλης αἰθούσης LXII τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος.

κατασκευῆς, πλὴν ὅμως τῶν δύο ἤδη ἀνευρεθεισῶν βάσεων κίονων δὲν ἀπεκαλύφθη ἐντὸς αὐτῆς ἄλλη βᾶσις· μία ὅμως τῶν αὐτῶν διαστάσεων βᾶσις, πολὺ πιθανὸν ἀνήκουσα εἰς τὸ ἐπὶ τοῦ θωρακίου τῆς δεξαμενῆς βαῖνον περιστυλον, ἀνευρέθη εἰς ἓνα τῶν ἐγγύς λιθοσωρῶν. Μετὰ τὴν ἐκκένωσιν ἀνεφάνη τὸ ὠραῖον ἐκ μεγάλων προσαρμοστῶν λίθων, μᾶλλον κατὰ ἀκτινωτὸν σύστημα, λιθόστρωτον δάπεδον καὶ τὸ ἰσχυρὸν ὑδραυλικὸν κονίαμα τοῦ τοιχώματος (εἰκ. 148). Πρὸ τοῦ κατὰ τὴν βᾶσιν τῆς κλίμακος μεγάλου ὀρθογωνίου λίθου ὑπῆρχεν ἄλλος ἐκ χροκαλοπαγοῦς ψαμμολιθικοῦ ὑλικοῦ, διὰ μέσου τοῦ ὁποίου ἀνέβλυζεν, ὡς φαίνεται, διυλιζόμενον τὸ ὕδωρ. Εἰς τὸ ὑλικὸν ἐπιχώσεως ἀνευρέθησαν πολλὰ τεμάχια μεγάλων ἀγγείων, ἴσως ἀντλήσεως ὕδατος καὶ μελανογάνωτοι εὐρεῖται κύαθοι. Ἐπίσης ἀνευρέθη-

σαν και άλλα τεμάχια του λιθίνου αγωγού, του οποίου τμήματα ανεκαλύφθησαν εντός της δεξαμενής κατά το παρελθόν έτος.

Η όλη αρχιτεκτονική διάταξις της μεγάλης τετραγώνου αίθουσής με την δεξαμενήν εις τὸ κέντρον, περιβαλλομένην υπό κιονοστοιχίας ἐπὶ θωρακίου και προσιτὴν δι' ὀκταβάθμου κλί-

Εἰκ. 149. Ἀνάκτορον Ζάκρου. Ὁ ὑπόγειος διαδρομισκὸς ὁ φέρων πρὸς τὸ δωμάτιον τοῦ τετραγώνου φρέατος. Εἰς τὸ βάθος διακρίνεται ἡ «τυκτὴ κρήνη» πλήρης ὕδατος.

μακος, εἶναι μοναδικὴ εἰς ὀλόκληρον τὸν κρητομυκηναϊκὸν κύκλον και ἀποδεικνύει τὴν λίαν ὑψηλὴν στάθμην, εἰς τὴν ὁποίαν ἔφθασεν ἡ ἀνακτορικὴ μινωικὴ ἀρχιτεκτονική. Ἀλλὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ἀνασκαφικὴν περίοδον ἀνεκαλύφθησαν ἐν συνεχείᾳ και ἄλλαι ιδιόρρυθμοι ἀρχιτεκτονικαὶ διατάξεις, εὐρισκόμεναι εἰς ἄμεσον γειτονίαν και σχέσιν με τὴν προηγουμένην και συμπληροῦσαι ταύτας ὡς πρὸς τὴν ἐξασφάλισιν ποσίμου ὕδατος. Πρόκειται περὶ μιᾶς ἐγκαταστάσεως φρέατος, ἀνακαλυφθείσης ὑπὸ τὸν χῶρον, ἐνθα εἶχε θεωρηθῆ ὅτι εὐρίσκετο ἡ κυρία εἴσοδος πρὸς τὴν τετράγωνον αἴθουσαν και, ἀμέσως πρὸς τὰ ΝΔ. ταύτης, μιᾶς ἄλλης σημαντικῆς ἐγκαταστάσεως, ἣτις θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῆ «τυκτὴ κρήνη». Ἡ πρώτη ἦτο προσπελάσιμος μέσφ ἐνὸς ὑπογείου διαδρόμου κατὰ μῆκος τῆς ΝΔ. πλευρᾶς τῆς

τετραγώνου αἰθούσης, καταλήγοντος εἰς προθάλαμον καὶ διὰ τούτου εἰς τὸ τετραγωνικὸν φρέαρ, ἔνθα ἀνέβλυζεν ἄφθονον ὕδωρ (εἰκ. 149)· δύο μεγάλοι λίθοι ἐκ κρηπίδος κατὰ τὴν Β. γωνίαν ἀπετέλουν ἴσως ἐπίπεδον ἀντλήσεως τοῦ ὕδατος ἐκ τῶν ἄνω. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν ἀνευρέθησαν ὀλίγα πήλινα σκεύη καὶ

Εἰκ. 150. Ἡ «τυκτὴ κρήνη» τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου μετὰ τὸν πλήρη καθαρισμὸν της. Εἰς τὸ βάθος τὸ στόμιον ἐκροῆς τοῦ ὕδατος.

τινα λίθινα ἀντικείμενα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ ἥμισυ κυάθου καὶ ἐπίσης τμῆμα μιᾶς τριβάθμου πυραμιδικῆς βάσεως διπλοῦ πελέκως μὲ ἐπίχρισμα ἐκ πηλοῦ. Τὸ ἀφθόνως πηγάζον ὕδωρ διαχετεύετο διὰ πυλίδος εἰς τὴν ἀμέσως συνεχομένην ἐγκατάστασιν τῆς «τυκτῆς κρήνης», ἣτις ἦτο καλῶς ὠκοδομημένη διὰ πελεκητῶν μεγάλων λίθων δωμάτιον, τοῦ ὁποίου ὁ ἐσωτερικὸς χώρος περιωρίζετο δι' ἰσχυρᾶς ὑψηλῆς κρηπίδος κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρᾶς τούτου (εἰκ. 150). Μία κλίμαξ 15 βαθμίδων, τῶν ὁποίων σώζονται ἄριστα 10, κατήρχετο πρὸς τὴν κρήνην, ἐν μέσῳ παραλλήλων τοίχων ἐκ πωρολίθου, τῆς ὁποίας τὸ δάπεδον ἦτο πλακόστρωτον διὰ πολὺν μεγάλων πλακοειδῶν λίθων (εἰκ. 151). Δύο μικραὶ βαθμίδες ἐπ' ἀριστερὰ ἔδιδον δυνατότητα νὰ ἀνέλθῃ τις ἐπὶ τῆς περιμετρικῆς κρηπίδος, προφανῶς ἵνα ἐκεῖθεν ἀν-

τλήση ὕδωρ, ἂν ἡ στάθμη του εἶχεν ἀνέλθει εἰς τὸν κεντρικὸν χώρον. Δυστυχῶς τὸ ἄνω μέρος τῆς κρηπίδος δὲν διασώζεται καλῶς. Ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς κρήνης ἀνευρέθησαν πολλὰ τεμάχια λιθίνου ἀγωγοῦ, ὅστις δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔχυνεν εἰς ταύτην τὸ πλεονάζον ὕδωρ τῆς μεγάλης δεξαμενῆς τῆς τετραγώνου αἰ-

Εἰκ. 151. Ἡ κλίμαξ καθόδου πρὸς τὴν «τυκτὴν κρήνην» τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου.

θούσης. Ἄλλος ἀγωγὸς ὑπερεκχειλίσεως ἀνεκαλύφθη καὶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν κράσπεδον τῆς αἰθούσης ταύτης, κατευθυνόμενος πρὸς τὰ ΝΑ. Μεγάλοι θαλάσσιοι χάλικες προέρχονται ἴσως ἐκ βαθύσματος παρὰ τὴν πυλίδα τοῦ βάθους, ἐξ ἧς ἀνέβλυζε τὸ ὕδωρ τῆς κρήνης. Τὸ ὅλον περίτεχνον ἀρχιτεκτονικὸν σύστημα τῆς «τυκτῆς κρήνης», τοῦ τετραγώνου φρέατος, τῆς μεγάλης δεξαμενῆς καὶ τοῦ ἐντὸς δωματίου ἐγκτίστου φρέατος, τοῦ ἀνακαλυφθέντος κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον τοῦ 1964, ἀποδεικνύει τὴν μέριμναν διὰ τὴν ἐξασφάλισιν ποσίμου ὕδατος καὶ τὴν χρησιμοποίησίν του δι' οἰκιστικὰς ἀνέσεις ὑψηλῆς στάθμης.

Ἀμέσως ἔξω τῆς πρὸς τὴν κρήνην καθόδου, πρὸς τὰ ΝΑ., ἀνευρέθη πίθος βαίνων ἐπὶ δαπέδου χαμηλῆς στάθμης καὶ τοῦτο ἴσως σημαίνει, ὅτι πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην τὰ διαμερίσματα κατήρχοντο εἰς χαμηλότερον ἄνδρον, ὥστε νὰ παρέχεται ἡ ἐλπὶς

ὅτι ἡ διατήρησις τῶν διαμερισμάτων θὰ εἶναι κατὰ τὸν τομέα τοῦτον καλυτέρα.

Παρὰ τὴν ἐκ καλλιεργείας ἐπελθοῦσαν διαταραχὴν ἀνιχνεύθη τὸ σύστημα προσπελάσεως πρὸς τὸν διάδρομον XXXVIII, μέσῳ τοῦ ὁποίου ἔφθανεν ὁ εἰσερχόμενος εἰς τὴν κεντρικὴν αὐλήν. Εἰς βαθύτερον ἐπίπεδον μεταξὺ τῆς «τυκτῆς κρήνης» καὶ τοῦ συγκροτήματος τῶν δωματίων XXXIX-XLI ἀνευρέθησαν οἱ συμβάλλοντες ἐκ ΒΑ. καὶ ΒΔ. ἀποχετευτικοὶ ἀγωγοὶ καὶ εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον ἀνεφάνη τμήμα παλαιοανακτορικῆς κτηρίου, τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι προχωροῦν ὑπὸ τὰ νεοανακτορικὰ δωμάτια. Σημαντικὰ τμήματα χαρακτηριστικῶν ἀγγείων καὶ ὀστράκων παλαιοανακτορικῆς ἐποχῆς ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὸν τομέα τοῦτον.

Πρὸς τὰ ΒΑ. τῆς μεγάλης τετραγώνου αἰθούσης LXII ὁ χῶρος φαίνεται ὅτι ἦτο ὕπαιθρος καὶ τὰ δάπεδά του κατεστράφησαν καὶ μόνον εἰς ὠρισμένα σημεῖα ἀνεκαλύφθη τὸ ἐκ μικρῶν λίθων ὑπόστρωμά των. Ἐνταῦθα ὅμως κατέστη δυνατόν νὰ ἐρευνηθῆ καὶ μελετηθῆ εἰς ἕκτασιν τὸ σύστημα τῶν ἐκ πασῶν τῶν κατευθύνσεων ἐρχομένων ὑπονόμων, ἐπιμελῶς διὰ μεγάλων πλακῶν ἐκτισμένων, μὲ πλακόστρωτον πυθμένα καὶ καλύμματα ἐξ ἄλλων μεγάλων, μᾶλλον ἀκανονίστων πλακῶν. Εἰς κλάδος ἐκκινεῖ ἔξω τοῦ φωταγωγοῦ τῆς αἰθούσης XXXVI μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. καὶ κατὰ τὸ σημεῖον ἐκκινήσεως ἐδέχετο κατακορύφως τὰ ὕδατα τῶν ὀροφῶν· δεύτερος διασχίζει διαγωνίως τὸν χῶρον καὶ κατὰ τὸ πρὸς Β. τέρμα του ἀνεκαλύφθη φρεάτιον· τρίτος κατευθύνεται ἀπὸ ΒΑ. πρὸς τὰ ΝΔ. Ἄπαντες συμβάλλουν εἰς κοινὸν ὀχετόν (εἰκ. 152), ἀποκαλυφθέντα κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον, ὅστις πλευρίζων τὸν ΒΑ. τοῖχον τῆς μεγάλης αἰθούσης LXII κατευθύνεται πρὸς τὰ ΝΑ., συναντώμενος μὲ ἄλλον κλάδον τῆς ΝΑ. πλευρᾶς τῆς αἰθούσης. Γενικῶς παρατηρεῖ τις λίαν ἐξειλιγμένον σύστημα ἀποχετεύσεων τοῦ ἀνακτόρου, ἐφάμιλλον τοῦ τῶν ἀνακτόρων τῆς Κνωσοῦ. Ὁ ὕπαιθρος χῶρος LXIII καταλήγει πρὸς τὰ ΒΑ. εἰς πλακόστρωτον αὐλήν ἱκανῶς ἐκτεταμένην, πρὸς τὴν ὁποίαν ὑψοῦται ὠραία ἐκ πελεκητῶν λίθων πρόσοψις τῶν διαμερισμάτων τοῦ πρώτου ὑψηλοτέρου ἀνδῆρου. Πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔφερε κλιμακωτὴ διά-

βασίς, τῆς ὁποίας ὅμως διεσώθησαν μόνον δύο βαθμίδες καὶ ὁ κλωβός. Ἡ θύρα ἀνευρέθη ἐπιμελῶς πεφραγμένη διὰ λίθων. Τὸ

Εἰκ. 152. Ἀνάκτορον Ζάκρου. Τμήμα τοῦ συστήματος ἀποχετεύσεως τοῦ ὑπαιθρίου χώρου LXIII, με τοὺς καλυπτήρας λίθους ἐν μέρει εἰς τὴν θέσιν των.

τμήμα τοῦτο, καλυπτόμενον διὰ μεγάλων λιθοσωρῶν, ἐξηρευνήθη μόνον ἐν μέρει καὶ μετὰ μεγάλου κόπου. Λοξῶς βαίνων διάδρομος, τοῦ ὁποίου ἡ νοτιὰ πλευρὰ κατεστράφη, κατευθύνεται πρὸς τὰ ἀνατολικά, ὅπου ἤρχισαν διακρινόμενοι οἱ τοῖχοι δωματίων. Ἴνα προχωρήσῃ ἡ ἀνασκαφή ἐδέησε νὰ διαλυθῶν ἐκτεταμένοι μεταγενέστεροι ἀντερειατικοὶ τοῖχοι τῶν διαφόρων ἐπιπέδων καλλιεργείας. Ὁ βράχος εἰς πολλὰ σημεῖα ἐπιπολάζει καὶ εἰς ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς ἔχυνε τὰ ὕδατα τοῦ τομέως πρὸς τὴν

πλακόστρωτον αὐλήν διὰ φρεατίου. Κατὰ τὴν περιοχὴν ταύτην μεταξὺ τῶν λίθων τῶν τοίχων καὶ εἰς τοὺς λιθοσωροὺς ἀνευρέθησαν ἱκανὰ τμήματα ἐνδιαφερόντων πηλίνων καὶ λιθίνων σκευῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ ἄνω μέρος σκεύους προσφορῶν ἐπὶ ὑψηλοῦ ποδὸς μὲ φουσκωτοὺς δακτυλίους ὑπὸ τὸ δοχεῖον. Ἐπίσης περισυνελέγησαν δίβαθμος πυραμιδικὴ βάσις διπλοῦ πελέκεως καὶ ἄφθονα ὑφαντικὰ βάρη ἀμφίκυρτα δισκοειδῆ καὶ παραλληλεπίπεδα.

Ἐν τῶν μᾶλλον σημαντικῶν ἀνασκαφέντων διαμερισμάτων ὑπῆρξε τὸ δωμάτιον τοῦ λουτροῦ μετὰ τοῦ προθαλάμου του (δωμάτια LVIII καὶ LIX), ἐν μέρει ἀποκαλυφθέντων κατὰ τὴν παρελθούσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον, νῦν ὅμως τὸ πρῶτον ἐρευνηθέντων καὶ διασαφηθέντων. Τὸ σύστημα ἦτο ἀμέσως προσιτὸν ἐκ τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων μέσῳ τοῦ ἐν μέρει διασωζομένου δωματίου XXXV, διατηροῦντος στερεὸν δάπεδον ἐκ χαλिकासβέστου, καὶ ἐνὸς ἐπιχρίστου διαδρομίσκου LX, προσιτοῦ διὰ διβάθμου κλιμακίδος.

Ὁ προθάλαμος LIX ἐφωτίζετο διὰ διδύμου χαμηλοῦ παραθύρου τοῦ ΝΑ. τοίχου, διασώζοντος τὴν κρηπίδα στηρίξεώς του μὲ χαρακτηριστικὰ ἴχνη. Εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ λουτροῦ κατήρχετο τις μὲ κλίμακα ὀλίγων βαθμίδων, τῆς ὁποίας ἐσώθη τὸ ἐπικλινὲς ὑπόστρωμα καὶ αἱ δύο ἀνώτεραι ἐπίχριστοι βαθμίδες, ὡς καὶ τὸ πλευρίζον ταύτην θωράκιον καταλήγον εἰς τετραγωνικὸν πεσσόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἐστηρίζετο εἰς ἀνώτερον ἐπίπεδον ὀκίων. Ὑψηλὰ θρανία κατὰ τὸν ΒΑ., ΒΔ. καὶ ΝΔ. τοίχον ἐκαλύπτοντο διὰ πλακῶν ἐπιχρίστων, μιμουμένων λιθίνην ἐπίστρωσιν (εἰκ. 153)· αἱ πλάκες τῶν θρανίων τούτων ἐξεῖχον ὑποβασταζόμεναι δι' ὀριζοντίων δοκίδων, κιονίσκοι δέ, δύο κατὰ τὸ ΒΔ. καὶ εἰς κατὰ τὸ ΒΑ. θρανίον, ἐσφηνωμένοι εἰς κοιλότητος τοῦ θρανίου καὶ πλαισιούμενοι ὑπὸ δακτυλίων ἐκ κονιάματος ὑπεβάσταζον, ὡς φαίνεται, ἄνω θριγκὸν ἐκ κονιάματος, τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν μέρη. Κατὰ τὰς γωνίας ξύλιναι δοκοὶ κατακόρυφοι καὶ ὀριζόντιοι διεχώριζον γωνιακὰς παραστάδας. Τὸ σύνολον οὕτω θὰ παρεῖχε τὴν ἐντύπωσιν κογχῶν μετὰ κιονίσκων καὶ γεισώματος καὶ ἡ ἐντύπωσις αὕτη προσελάμβανε μᾶλλον συγκεκριμένην μορφήν διὰ τῶν τοιχογραφημάτων των. Μετὰ μερικὸν καθαρι-

σμόν τῶν ἐπιχρισμάτων ἀνεφάνη σειρὰ διπλῶν ἱερῶν κεράτων ἐπὶ βωμοειδῶν κατασκευασμάτων προβαλλομένων διὰ λευκοῦ χρώματος ἐπὶ ἐρυθροῦ βάθους· κυαναὶ καὶ ἐρυθραὶ ταινίαι ἐκόσμουσαν τὰ βωμοειδῆ κατασκευάσματα. Μεταξὺ τῶν ἐντὸς τοῦ λουτροῦ καταπεσόντων κονιαμάτων ὑπάρχουν καὶ τινὰ μὲ φυτι-

Εἰκ. 153. Ἄνακτορον Ζάκρου. Τὸ δωμάτιον τοῦ Λουτροῦ L.VIII
μὲ τὰ ὑψηλὰ θρανία μετὰ πλακῶν ἐκ κονιάματος,
ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίζοντο κιονίσκοι.

κὴν διακόσμησιν, φυτική δὲ διακόσμησις ὑπάρχει καὶ εἰς τοιχογραφημένην ζώνην ὑπὸ τὸ παράθυρον τοῦ ΝΑ. τοίχου, δι' οὗ ἐφωτίζετο τὸ λουτρόν. Τὰ ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρεθέντα ἀντικείμενα ἦσαν ὀλίγα καὶ εἶναι ἀμφίβολον ἂν ἔχουν τελετουργικὸν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα. Τὸ στῶμα τῆς ἐπιχώσεως ἦτο ἰσχυρῶς κεκαυμένον ὑπὸ τὸ πυρρὸν τῶν κεκαυμένων πλίνθων, τῶν ὁποίων ἰκανὴ ποσότης ὑπῆρχε καὶ εἰς τὸ λουτρόν καὶ εἰς τὸν προθάλαμόν του. Ἡ ἐντατικὴ πυρκαϊὰ συνετέλεσεν, ὥστε νὰ γίνονιν δυσδιάκριτα τὰ τόσον ἐνδιαφέροντα τοιχογραφικὰ θέματα, τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύουν καὶ τὴν τελετουργικὴν χρησιμοποίησιν τοῦ χώρου ὡς καθαρτηρίου δεξαμενῆς. Στενὸν ἀντίστοιχόν της εἶναι ἢ εἰς ἱερὸν μετατραπεῖσα δεξαμενῆ-λουτρόν τοῦ Μικροῦ Ἄνακτορου τῆς Κνωσοῦ, ὁμοίως μὲ ὑψηλὰ θρανία καὶ κιονίσκους

διακοσμηθεῖσα. Ἡ στενή ὁμως συνάρτησις μὲ τὰ βασιλικά διαμερίσματα καθιστᾷ πολὺ πιθανὴν τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ χώρου καὶ ὡς λουτροῦ διὰ τὰ ἱερὰ βεβαίως πρόσωπα τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας.

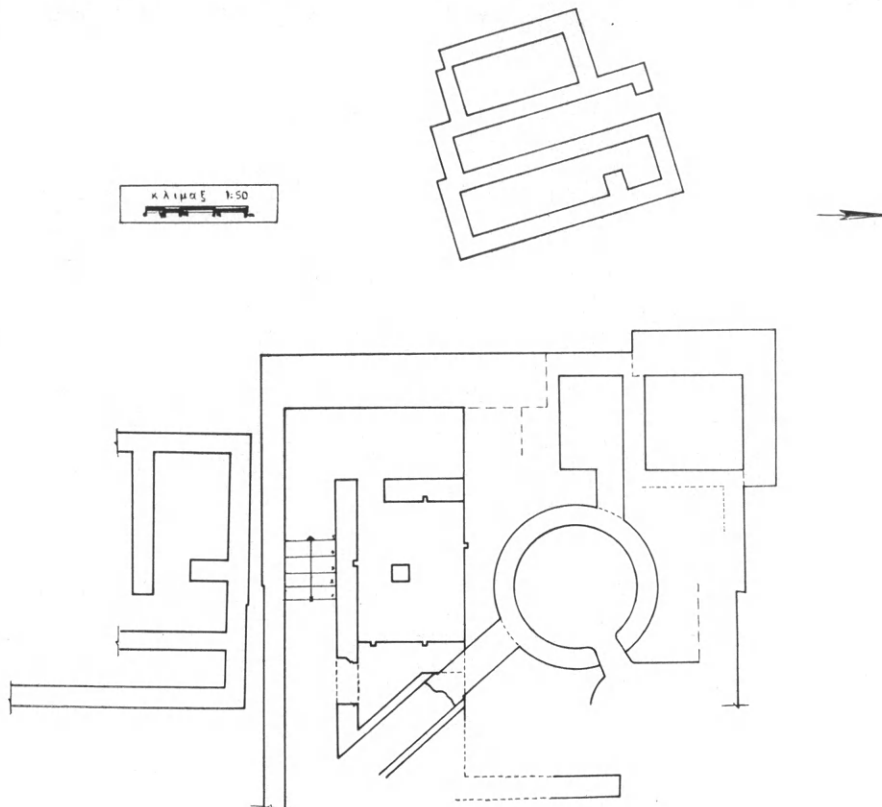
Λόγω τοῦ περιορισμοῦ τῶν μέσων καὶ τοῦ μεγάλου βάρους τῶν ἐπιχώσεων δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξερευνηθοῦν τὰ βόρεια ἄνδρα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνέρχονται τὰ διαμερίσματα τοῦ ἀνακτόρου, τοῦ τμήματος τούτου τῆς ἐργασίας ἀφεθέντος διὰ τὸ μέλλον. Ἰκανὰ νέα στοιχεῖα προῆλθον σχετικὰ μὲ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἀνακτόρου κατὰ τὴν ἠφαιστιακὴν ἔκρηξιν τῆς Θήρας περὶ τὸ 1450 π.Χ.· περισυνελέγησαν καὶ ἄλλα τεμάχια τῆς βαρείας χυτῆς μάζης, κατάσπαρτα εἰς διάφορα διαμερίσματα τοῦ ἀνακτόρου, καὶ ἄφθονα τεμάχια κισήρεως, καὶ αὐτὰ ἐσπαρμένα καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ κτηρίου. Ὁρισμέναι ἔρευναι ὑπὸ τὰ δάπεδα καὶ πρὸς διασάφησιν τῶν λεπτομερειῶν τοῦ κτηρίου ἔγιναν εἰς διάφορα ἤδη ἀνεσκαμμένα διαμερίσματα. Ἐγένοντο ὡσαύτως καὶ ὠρισμέναι ἐργασίαι στερεώσεως τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ ἀνακτόρου καὶ συμπληρώσεως ὠρισμένων ἐκ τῶν παραστάδων τῶν πολυθύρων, τῶν κατωφλίων, τῶν βαθμίδων, πεσσῶν, ἀναθυρώσεων κλπ. Τέλος τὸ δωμάτιον τοῦ λουτροῦ ἐπροστατεύθη διὰ προσωρινοῦ στεγάστρου.

18. ΚΡΗΤΗ (Ἀρχάνες).

Ἡ διακοπεῖσα κατὰ τὸ ἔτος 1957 ἀνασκαφὴ τῆς Ἐταιρείας διὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Σ. Μαρινάτου εἰς Ἀρχάνες ἐπανελήφθη τὸ 1966 διὰ τοῦ ἐπιμελητοῦ κ. Ἰ. Σακελλαράκη, βοηθουμένου ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων κ. Ἐφης Σακελλαράκη, τῆς δ. Λιάνας Παρλαμᾶ καὶ τῆς φοιτητρίας τῆς ἀρχαιολογίας δ. Κάλιας Καλιατάκη, εἰς τὸν βορειοδυτικῶς τῆς κωμοπόλεως κείμενον λόφον Φουρνί, ἔνθα κατὰ τὸ 1965 εἶχεν ἀνευρεθῆ ἀδιατάρακτος βασιλικὴ ταφὴ ἐντὸς πλευρικοῦ δωματίου θολωτοῦ τάφου (Α).

Ἡ ἐφετινὴ σκαφὴ ἀπέβλεψεν εἰς τὴν διερεύνησιν δευτέρου θολωτοῦ τάφου (Β), τοῦ ὁποίου πέρυσιν εἶχεν ἀνασκαφῆ τμήμα ἐνὸς πλευρικοῦ δωματίου. Ἀπεκαλύφθη οὕτω μέγα ταφικὸν συγκρότημα (εἰκ. 154), ἀποτελούμενον ἐκ τῆς θόλου (εἰκ. 155), τοῦ

δρόμου ταύτης (εικ. 156), δύο πλευρικῶν δωματίων ἐπικοινωνούντων πρὸς τὴν θόλον, τρίτου προσκεκολλημένου κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν καὶ ἑτέρων τριῶν χώρων κατὰ τὴν νοτιο-

Εἰκ. 154. Κάτοπις θολωτοῦ τάφου Β εἰς Φουρνὶ Ἀρχανῶν.
(Σχέδιον Ε. Πολυδάκη).

δυτικὴν πλευρὰν τῆς θόλου, ἐξ ὧν ὁ εἷς ἀποτελεῖ κλίμακα ἀνόδου εἰς δεύτερον ὄροφον, ἕτερος δὲ εἶναι δωματίον μετὰ πεσοῦ εἰς τὸ κέντρον (εικ. 157) διὰ τὴν ταφικὴν λατρείαν, ὑποδεικνύον τὸν χαρακτῆρα τοῦ κτηρίου ὡς ἱεροῦ τάφου.

Ὁ θολωτὸς τάφος Β ἰδρύθη, ὡς καὶ τὸ λοιπὸν κτηριακὸν συγκρότημα, κατὰ τοὺς παλαιοανακτορικοὺς χρόνους, ἐχρησιμοποιήθη δὲ μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς μετανακτορικῆς περιόδου. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἠνοίχθη πρόσβασις πρὸς τὴν θόλον ἐκ τοῦ ἀνατολικῶς ταύτης κειμένου πλευρικοῦ δωματίου (εικ. 155),

ἐφράχθησαν ἐκ τῆς θόλου αἱ θύραι τοῦ δρόμου καὶ τοῦ δυτικοῦ πλευρικοῦ δωματίου, ἐπεχώσθη τὸ δάπεδον τῆς θόλου καὶ κατεσκευάσθη ὑψηλὸν θρανίον κατὰ τὸ μῆκος τῶν τοιχωμάτων ταύτης (εἰκ. 155). Πιθανῶς ἕτερον πλευρικὸν δωμάτιον κρύπτεται εἰσέτι κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν πλευρὰν τῆς θόλου.

Εἰκ. 155. Τὸ βορειοανατολικὸν τμήμα τῆς θόλου μετὰ τῆς διανοιγείσης εἰσόδου καὶ τοῦ θρανίου.

Δυστυχῶς, πλὴν μιᾶς ταφῆς ἀνδρὸς ἀνευρεθείσης ἐντὸς τοῦ βορειοδυτικοῦ δωματίου καὶ συνοδευομένης ὑπὸ σφραγιδολίθου ἐκ στεατίτου, οὐδὲν σημεῖον ἀνευρέθη ἀδιατάρακτον. Μετὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ὑπερθύρου τοῦ δυτικοῦ πλευρικοῦ δωματίου ὑπὸ τοῦ ἀρχιτεχνίτου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κ. Χ. Σφακιανᾶκη, ἀνευρέθη κατὰ τὴν θύραν ὠραῖος σφραγιδόλιθος ἐκ σαρδίου μετὰ παραστάσεως δύο ἀντωπῶν ταύρων (εἰκ. 158).

Βορείως τοῦ θολωτοῦ τάφου Β ἠρευνήθησαν τὰ ἐπιφανειακὰ ἴχνη μεγάλου κτηρίου ἀποτελουμένου ἐκ δύο ἐπιμήκων χώρων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ δυτικώτερος ἀπετέλει ἄνδηρον χρονολογούμενον κατὰ τοὺς νεοανακτορικοὺς χρόνους. Ἐντεῦθεν πιθανῶς προέρχεται καὶ λιθίνη βᾶσις κίονος (εἰκ. 159).

Πλουσιώτερα ὑπῆρξαν τὰ εὐρήματα κτηρίου προσκεκολλημένου κατὰ τὸ νότιον τμήμα τοῦ θολωτοῦ τάφου Β, τοῦ ὁποίου

Εἰκ. 156. Ὁ δρόμος τῆς θόλου.

ἀνεσκάφησαν μόνον δύο δωμάτια χρησιμοποιηθέντα δι' ἀλλεπαλλήλους κατὰ στρώματα ταφάς. Αἱ ταφαὶ τοῦ ἀνωτέρου στρώματος εἶχον διαταραχθῆ ἰσχυρῶς ἐκ τῆς καλλιεργείας, ἀπέδωσαν ὁμως σφραγιδόλιθον ἐξ ἀγάλτου μετὰ παραστάσεως ταύρου καὶ τρίτωνος (εἰκ. 160) καὶ πλῆθος ἐλεφαντίνων: κτένιον ἐπίμηκες, πλακίδιον μετὰ παραστάσεως λέοντος εἰς σχῆμα «ἵπταμένου καλ-

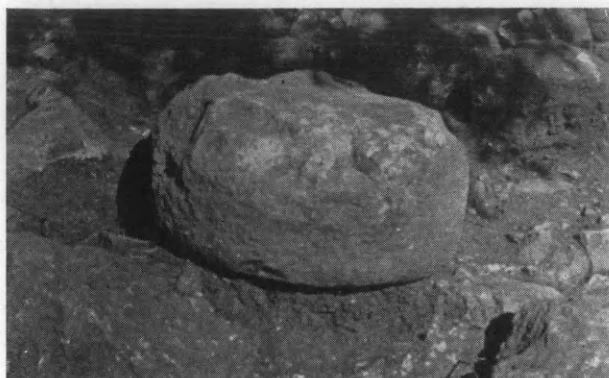

Είκ. 157. Τὸ δωμάτιον μετὰ τοῦ πεσσοῦ.

Είκ. 158. Φακοειδῆς σφραγιδὸλίθος ἐκ σαρδίου μετὰ παραστάσεως δύο ἀνταπῶν ταύρων.

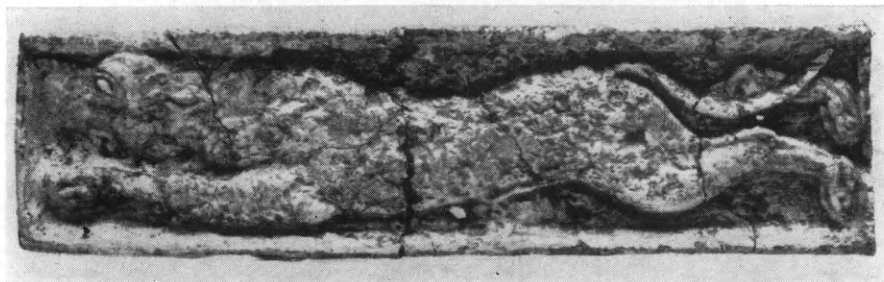
(Σχέδιον Θ. Φανουράκη).

Εικ. 159. Λιθίνη βάσις κίονος.

Εικ. 160. Ἀποτύπωμα φακοειδοῦς σφραγιδολίθου ἐξ ἀγάλτου μετὰ παραστάσεως ταύρου καὶ τρίτωνος.

Εικ. 161. Ἐλεφάντινον πλακίδιον μετὰ παραστάσεως λέοντος εἰς σχῆμα «ἵπταμένου καλπασμοῦ».

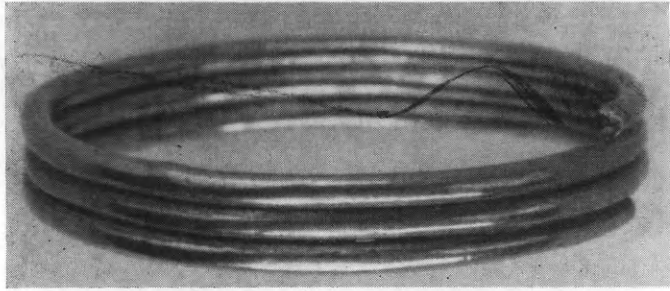
πασμοῦ» (εἰκ. 161) καὶ ἕτερον ὀρθογώνιον φέρον παράστα-
σιν αἰγάγου (εἰκ. 162).

Εἰς τὸ κατώτερον στρωῶμα ἀνευρέθησαν τρεῖς ἀδιατάρακτοι
παιδικαὶ ταφαί, χρονολογούμεναι εἰς τοὺς νεοανακτορικοὺς χρό-

Εἰκ. 162. Ἐλεφάντινον πλακίδιον μετὰ παραστάσεως αἰγάγου.

νους. Μετὰ τῶν σαρκοφάγων, αἵτινες ἀνευρέθησαν εἰς τὸ δυτι-
κὸν δωμάτιον (εἰκ. 164), εἶχον ἀποτεθῆ εἰσηγμένον σφαιρικὸν
ἄγγειον ἐκ διορίτου τῶν πρωτοδυναστικῶν χρόνων τῆς Αἰγύ-
πτου, χρυσοῦς σφηκωτήρ (εἰκ. 163), χαλκοῦς λύχνος καὶ μικρὸν
λίθινον σφαιρικὸν ἄγγειον, κάτωθεν δὲ τῆς κατὰ τὸ ἀνατολικὸν
δωμάτιον ἀποτεθείσης σαρκοφάγου ἀνευρέθησαν πλουσιώτατα
κτερίσματα: ρυτὸν ἐξ αἰγυπτιακοῦ ἀλαβάστρου (εἰκ. 165), σει-
ρὰ χαλκῶν ὄπλων, ξίφος, λόγχη κεκοσμημένη διὰ λεπτοτάτης δια-
κοσμῆσεως (εἰκ. 166) καὶ ξυρός, τέλος δὲ ἀργυροῦν κύπελλον
(εἰκ. 167) δεικνύοντα, τὴν ἡγεμονικὴν καταγωγὴν τοῦ παιδός.

Εικ. 163. Χρυσούς σφηκωτήρ.

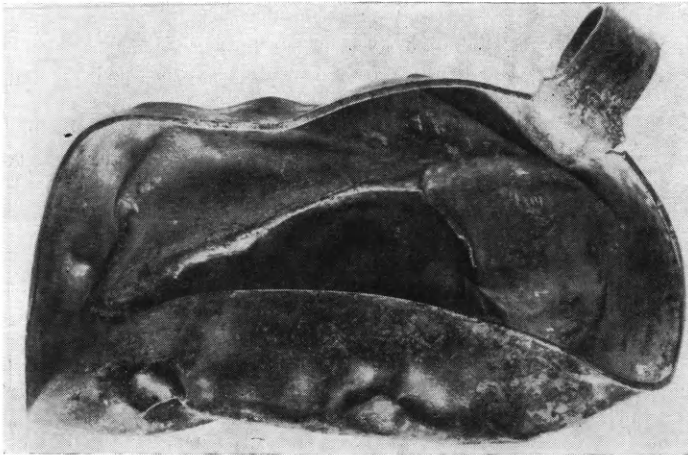
Εικ. 164. Ἐποψὶς τοῦ δυτικοῦ δωματίου μετὰ τῶν δύο παιδικῶν
κιβωτιοσχημῶν σαρκοφάγων κατὰ χώραν καὶ τοῦ εἰσηγμένου
αἰγυπτιακοῦ ἀγγείου.

Ἡ ἀνασκαφή τῆς Ἑταιρείας εἰς Ἀρχάνας ὑπῆρξεν ἐξόχως ἀποδοτική, ὡς ἄλλωστε προβλέπεται καὶ ἡ συνέχεια ταύτης εἰς

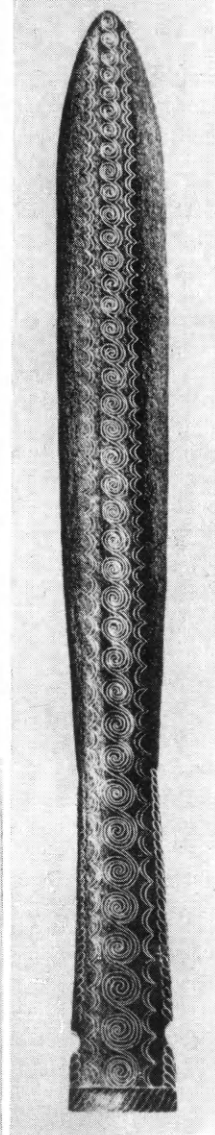

Εἰκ. 165. Ρυτὸν ἐξ ἀλαβάστρου.

τὸν ἤδη ἀγορασθέντα ὑπὸ τοῦ Δήμου Ἀρχανῶν καὶ δωρηθέντα εἰς τὸ Δημόσιον χῶρον, διὰ τῆς ἀποκαλύψεως καὶ τῶν λοιπῶν τάφων, τῶν ὁποίων διακρίνονται ἐπιφανειακῶς ἴχνη. Διὰ τῆς ὀλοκληρώσεως δὲ τῆς ἐρεῦνης ἐνὸς μοναδικοῦ μινωικοῦ νεκροταφείου, χρησιμοποιουμένου σχεδὸν συνεχῶς καθ' ὅλην τὴν ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ, ὑπάρχουν βάσιμοι ἐλπίδες ὅτι θὰ ἔλθουν εἰς φῶς νέα σημαντικὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ἐν γέ-

Εἰκ. 167. Ἀργυροῦν κύπελλον.

Εἰκ. 166. Χαλκῆ λόγχη.
(Σχέδ. Θ. Φανουράκη)

νει μελέτην τῶν ταφικῶν ἐθίμων καὶ λίαν ἀξιόλογα εὐρήματα.

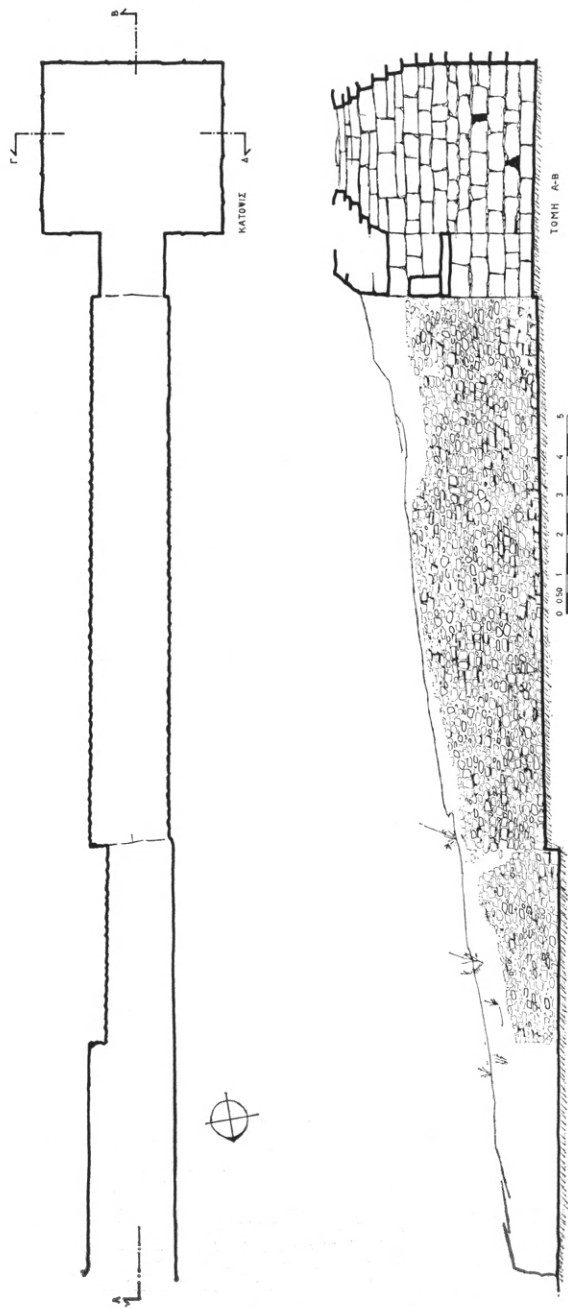
19. ΚΡΗΤΗ (Μάλεμε Κυδωνίας).

Ὁ θολωτὸς τάφος παρὰ τὸ χωρίον Μάλεμε Κυδωνίας, περὶ τὰ 17 χλμ. πρὸς Δ. τῶν Χανίων καὶ ἐπὶ τῆς βορείου κλιτύος τοῦ ὑψώματος «Καυκάλες» παρὰ τὴν ἐθνικὴν ὁδόν, εἶχεν ἀνακαλυφθῆ τυχαίως καὶ συληθῆ ὑπὸ χωρικῶν πρὸ ἐξηκονταετίας περὶπου. Αὐτοψίαν τοῦ χώρου καὶ τῶν ἀνευρεθέντων ὀστράκων ἔκαμε τότε ὁ Η. Prinz. Ἡ σύλησις εἶχε περιλάβει τὴν θόλον, ὄχι ὅμως καὶ τὸν δρόμον τοῦ τάφου. Κατὰ τὸ 1943/44 βόμβα ἀγγλικοῦ ἀεροπλάνου ἔπεσεν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς θόλου καὶ προεκάλεσε μερικὴν κατάρρευσιν τῆς στέγης καὶ τὴν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπίχωσιν τοῦ θαλάμου. Μεταπολεμικῶς ἐπεσκέφθησαν τὸν τάφον καὶ ἔλαβον σημειώσεις ὁ P. Faure καὶ ὁ M. S. F. Hood.

Ἡ διὰ τοῦ ἐπιμελητοῦ κ. Κ. Δαβάρα ἐνεργηθεῖσα ἀνασκαφὴ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀποχωμάτωσιν καὶ ἔρευναν τῆς θόλου ὡς καὶ εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ δρόμου τοῦ τάφου (εἰκ. 168).

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ δρόμου ἔδειξεν ὅτι οὗτος εἶχε μῆκος 13.80 μ. καὶ πλάτος περὶ τὰ 2 μ. (εἰκ. 169). Τὰ τοιχώματα ἦσαν ἐπενδεδυμένα διὰ τοιχοποιίας ἐκ λίθων ἀδρομερῶς εὐθυγραμμισμένων ὡς περὶπου ὁ δρόμος τοῦ τάφου τῶν Δαιμόνων ἐν Μυκῆναις, ἴσως ὀρθῶς καὶ εἰς μέγιστον ὕψος 3.70 μ. Τὸ δάπεδον τοῦ δρόμου, ὁμαλὸν καὶ ἐλαφρῶς ἀνηφορικὸν ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ ἔσω, ἦτο κεκαλυμμένον διὰ λεπτοῦ στρώματος ἐρυθροποῦ χρώματος καὶ δὲν ἔφερε ταφὰς ἢ βόθρους.

Κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ δρόμου, τὸ ἀνατολικὸν τοίχωμα αὐτοῦ συνεχίζετο τρόπον τινὰ δι' ἑτέρου τοίχου, καλουμένου ἐφεξῆς τοίχου Α, μήκους 5 μ. καὶ μεγίστου ὕψους 1.90 μ., ἔχοντος τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν ἀλλὰ κειμένου κατὰ 0.40 μ. δυτικώτερον, δηλαδὴ ἐντὸς τῆς προεκτάσεως τοῦ δρόμου. Ἡ δομὴ τοῦ τοίχου Α ἦτο ὁμοία πρὸς τὴν τῶν τοίχων τοῦ δρόμου (εἰκ. 169). Τὸ ἐκ γῆς δάπεδον τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸν τοῖχον Α ἔκειτο κατὰ 0.40 μ. βαθύτερον τοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου. Ἡ μετάβασις ἐκ τοῦ ἐνὸς δαπέδου εἰς τὸ ἕτερον ἐγένετο διὰ βαθμίδος λοξῆς ἐν σχέσει πρὸς τὸν διάδρομον, ὡς συνδεοῦσης τὰς κατὰ 1.05 μ. ἀνίσου μήκους

Είχ. 168. Κάτωρις και κατά μήκος τομή του θαλαμοειδούς τάφου του Μάλεμε.

πλευράς του. Ἡ βαθμὶς αὕτη εἶχεν ὄψιν κατακόρυφον μὲν ἀλλ' ἀρκούντως ἀνώμαλον, ἐπιχρισμένην διὰ πηλοῦ καὶ καλυπτομένην εἰς ἓν σημεῖον ὑπὸ μιᾶς ὀρθίας πλακός (εἰκ. 169). Τὸ νέον δάπεδον ἠκολουθήθη περαιτέρω πρὸς Β. διὰ διανοιχθείσης τάφρου κατὰ προέκτασιν τοῦ δρόμου καὶ μέχρις ἀποστάσεως 11 μ. περίπου ἐξ αὐτοῦ. Εἰκάζεται ὅτι ἐνταῦθα ἐσχηματίζετο χῶρος τις διὰ τὴν τέλεσιν λατρευτικῶν τελετῶν πρὸς τιμὴν τῶν νεκρῶν, ἐπεκτεινόμενος προφανῶς πρὸς Δ., εἰς μέρος μὴ ἀνασκαφέν εισέτι.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς θόλου καθώρισεν ἀκριβέστερον τὸ ἤδη γνωστόν, ὅτι δηλ. ἐπρόκειτο ὄχι περὶ κυψελοειδοῦς θόλου ἀλλὰ περὶ θαλάμου περίπου τετραγώνου μετὰ κατακορύφων τοιχωμάτων ὕψους 2 μ., στεγαζομένου δι' ἀκανόνιστου πυραμιδικῆς μάλλον ἢ θολωτῆς στέγης (εἰκ. 170-171). Τὸ ὀλικὸν ὕψος ὑπολογίζεται περὶ τὰ 4 μ. Τὰ κατακόρυφα τμήματα τοῦ θαλάμου, ἐκτισμένα ἰσοδομικῶς διὰ μεγάλων πορῖνων ὀγκολίθων, μετὰ ἐνδιάμεσων λιθαρίων κυρίως μεταξὺ τῶν δόμων (εἰκ. 170), ἦσαν ἐπίχριστα διὰ κονιάματος λευκοκιτρίνου, σωζομένου κατὰ χώραν, εἷς τινα σημεῖα κυρίως τὰ χαμηλότερα.

Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος κατὰ τὸ μέσον τοῦ τρίτου ἐκ τῶν κάτω δόμου ἔφερε μικρὰν ἀκανόνιστον τριγωνικὴν κόγχην, πλάτους 0.20 καὶ ὕψους 0.50 μ., ἴσου πρὸς τὸ ὕψος τοῦ δόμου. Παρομοίᾳ ἀκανόνιστος τετραγωνικὴ κόγχη (ὕψους 0.40 μ.) ὑπῆρχε καὶ ἀπέναντι, κατὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον.

Τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου ἦτο ἐκ χαλिकासβέστου καλῆς διατηρήσεως καὶ δὲν ἔφερε βόθρους.

Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου, ὕψους ἐπίσης 2 μ., μήκους 1.65 καὶ πλάτους ἄνω μὲν 1.50, κάτω δὲ 1.60 ἐσωτερικῶς, ἀντιστοίχως δὲ 1.48 καὶ 1.56 μ. ἐξωτερικῶς, ἔφερε μέγα ὑπέρθυρον (εἰκ. 172) εὐθύ, ὡς εὐνόητον, ἐσωτερικῶς, μήκους 3.35 καὶ ὕψους 0.22 μ., ἀποτελούμενον ἐκ δύο παραλλήλων τεμαχίων, πλάτους 0.73 καὶ 1 μ. Τὸ ὑπέρθυρον εἶχε θραυσθῆ κατὰ πλάτος, προφανῶς λόγῳ τῆς ἐκρήξεως τῆς βόμβας, μετετοπίσθη ὁμως ἐλάχιστα.

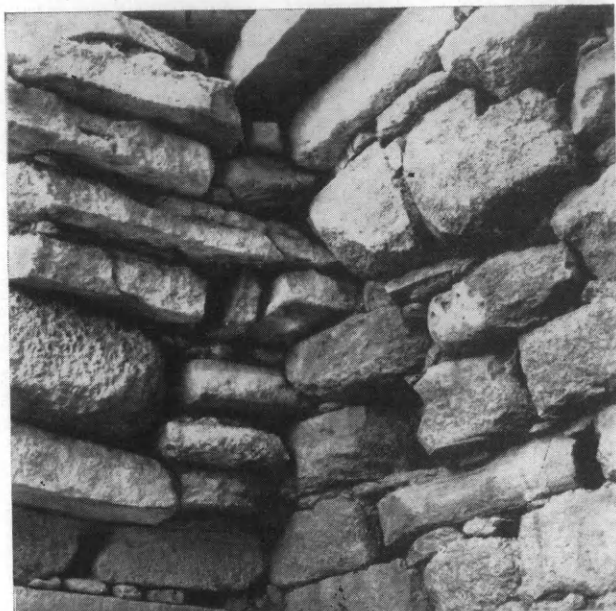
Ἐπὶ τῷ ὑπέρθυρῳ εὐρίσκετο τὸ ἀνακουφιστικὸν τρίγωνον, ὃπερ ἐκαλύπτετο κατὰ τὴν πρὸς τὸν δρόμον πλευράν του ὑπὸ μεγάλης ὀρθίας πλακός, μήκους μείζονος τοῦ πλάτους τοῦ δρόμου (εἰκ. 173).

Εἰκ. 169. Ὁ τάφος μετὰ τὴν ἀνασκαφήν.
Ἐμπροσθεν, ὁ πρὸ τοῦ δρόμου χώρος καὶ ὁ τοῖχος Α.

Εἰκ. 170. Ἡ ΒΑ. γωνία τῆς θόλου.

Εικ. 171. Ἡ ΒΑ. γωνία τῆς θόλου. Λεπτομέρεια δομῆς τῆς πυραμιδοειδοῦς ὀροφῆς.

Εικ. 172. Τὸ ὑπέρθυρον καὶ τὸ ἀνακουφιστικὸν τρίγωνον ἐκ τῶν ἔσω.

Είκ. 173. Τὸ ἐξωτερικὸν ἄνω μέρος τῆς εἰσόδου μετὰ τῆς καλυπτοῦσης
τὸ ἀνακουφιστικὸν τρίγωνον πλακός.

Είκ. 174. Τὰ λείψανα τοῦ φράγματος τῆς εἰσόδου καὶ οἱ ὄλμοι τῆς θύρας.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εὐρέθη τὸ φράγμα τῆς εἰσόδου (εἰκ.174), ἐπιμελέστατα ἐκτισμένον, ἄθικτον ὅμως μόνον κατὰ τὸ ὕψος σχεδὸν τῶν δύο κατωτάτων δόμων τῶν παραστάδων. Τὸ φράγμα ἔκειτο κατὰ 0.55 μ. ἐσώτερον τῆς ἀρχῆς τῆς εἰσόδου καί, ἔχον πάχος 1.10 μ., ἔφθανε μέχρι τοῦ θαλάμου.

Πρὸ τοῦ φράγματος καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς εἰσόδου ἀπε-

Εἰκ. 175. Σχέδιον τοῦ ἐκτύπου τῆς χαλκῆς σφραγίδος.

(Σχέδιον Θ. Φανουράκη)

καλύφθησαν δύο λίθοι φέροντες ὄλμους διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν στροφέων θύρας, προφανῶς ξυλίνης, ἡ ὁποία καὶ θὰ ἐκάλυπτε τὴν ὄψιν τοῦ φράγματος. Τὸ πρὸ τῆς θύρας ταύτης τμήμα τοῦ δαπέδου ἦτο, ὡς δεικνύουν σωζόμενα ἔχνη, ἐκ χαλिकासβέστου, ὅπως καὶ τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου. Τὸ φράγμα ἠδράζετο κατὰ τὰ ἄκρα του ἐπὶ καλῶς λαξευμένων ὀγκολίθων μήκους 1.20 μ.: ἡ προέκτασις μάλιστα τοῦ δυτικοῦ τούτων ἔφερε τὸν ἓνα ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὄλμων.

Ἡ ἔρευνα τῆς ἐπιχώσεως τοῦ θαλάμου ἔδειξεν, ὅτι οὗτος εἶχε πλήρως συληθῆ. Περισυνελέγησαν ὅμως ἀρκετὰ ὄστρακα, τινὰ τῶν ὁποίων ΥΜ ΠΙΒ. Εὐρέθη ἐπίσης σφαιροειδῆς ἀντικει-

μενον ἕξ ὀστοῦ, πεπιεσμένον κάτω καὶ κωνικὸν ἄνω, ὕψους 0.031 μ., ἕως μύκης ξίφους. Τὸ ἀξιολογώτερον εὗρημα ἀπετέλεσαν δύο σφραγιδόλιθοι, σχήματος κυλινδρικοῦ πεπιεσμένου ἦτοι:

1) Σφραγιδόλιθος χαλκοῦς, ἄρα ἐκ σπανιωτάτου διὰ σφραγιδολίθους ὕλικου, μήκους 0.015 μ., μὲ παράστασιν ἀγελάδος λειχούσης τὸν θηλάζοντα μόσχον. Ἡ παράστασις εἶναι ἀμυδρά

Εἰκ. 176. Σχέδιον τοῦ ἐκτύπου τῆς σφραγίδος ἐξ ἀχάτου.

(Σχέδιον Θ. Φανουράκη)

πως, δεδομένου ὅτι προφανῶς ὑπερέκειτο ἐπένδυσις ἐκ χρυσοῦ, νῦν ἀπολεσθεῖσα (εἰκ. 175).

2) Σφραγιδόλιθος ἐξ ἀχάτου, μήκους 0.019 μ., ἐξαιρέτου διατηρήσεως, μὲ παράστασιν καλπαζούσης ἐλάφου πλησομένης ὑπὸ βέλους κυνηγοῦ. Ὅπισθεν τῆς ράχews τῆς ἐλάφου διακρίνεται ἡ κεφαλὴ καὶ ἐτέρας διωκομένης ἐλάφου (εἰκ. 176).

Ὁ τάφος τοῦ Μάλεμε εἶναι ὁ μόνος μέχρι σήμερον γνωστὸς μυκηναϊκὸς θολωτὸς τάφος ἔχων τετράγωνον θάλαμον μετὰ πυραμιδοειδοῦς ὀροφῆς. Ἄτερος θολωτὸς τάφος εἰς τὸν Νομὸν Χανίων, τοῦ κοινοῦ ὁμοῦ τύπου καὶ μὲ δρόμον ἄνευ τοιχοποιίας, εἶναι ὁ παρὰ τὸ χωρίον Στυλὸς Ἀποκορώνου ἀνασκαφείς ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Πλάτωνος, βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ κ. Δαβάρρα.

20. ΚΡΗΤΗ (Μικροανασκαφαί).

Αί κάτωθι μικρότεροι ἀνασκαφαί εἰς διάφορα σημεῖα τῆς Κρήτης ἐνηργήθησαν δαπάναις τῆς Ἑταιρείας διὰ τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Στ. Ἀλεξίου.

1) Ἀνεσκάφη εὐρὺς καὶ ἄριστα διατηρούμενος ὑπόγειος θο-

Εἰκ. 177. Ὁ θολωτὸς τάφος τῆς Γόρτυνος ὁρώμενος ἔξωθεν καὶ ἄνωθεν, μετὰ τοῦ δρόμου.

λωτὸς τάφος πρωτογεωμετρικῶν χρόνων ἀνακαλυφθεὶς κατὰ τύχην πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Γόρτυνος καὶ ἐντὸς τῶν κτημάτων τῆς Γεωργικῆς Σχολῆς Μεσσαῶς (εἰκ. 177-179). Ἐλλείπει μόνον ἡ κορυφὴ τῆς θόλου.

Ὁ τάφος ἔχει διάμετρον 2.70 μ. καὶ ὕψος 2.90 μ., ὁδηγεῖ δὲ εἰς αὐτὸν ἀπὸ Νότου στενὸς καὶ βαθὺς λαξευτὸς δρόμος. Ἡ

εἴσοδος, ὕψους 1 μ. καὶ πλάτους 0.50 μ., ἐκλείετο διὰ πλακός, ἣτις εὐρίσκετο ἀκόμη εἰς τὴν θέσιν της. Ὁ τάφος περιεῖχε πεντηκοντάδα, περίπου, ἀκεραίων ἀγγείων, τεφροδόχων καλπῶν, ἀμφορέων, πίθων, κρατήρων καὶ ἄλλων μικροτέρων, πρόχων, κυπέλλων κλπ. Ἰὼς καὶ ἀριθμὸν σιδηρῶν ὄπλων, μὴ καθαρισθέντων εἰσέτι. Ἡ κεραμεικὴ ἀνήκει εἰς τὴν προχωρημένην φά-

Εἰκ. 178. Ἡ εἴσοδος τοῦ θολωτοῦ τάφου τῆς Γόρτυνος μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς πλακός.

σιν τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ ρυθμοῦ, δεδομένου ὅτι ἀπουσιάζουν ἐξ αὐτῆς οἱ χαρακτηριστικοὶ παλαιότεροι ψευδόστομοι ἀμφορίσκοι. Τὸ εὑρημα τοῦτο συμβάλλει εἰς τὴν πληρεστέραν γνῶσιν ἡμῶν περὶ τῆς ἀρχαίας Γόρτυνος κατὰ τοὺς πρωίμους ἑλληνικοὺς χρόνους. Ἴνα ἀποφευχθῇ διαρπαγὴ τῶν λίθων τοῦ τάφου μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐκρίθη ἀπολύτως ἀναγκαία καὶ ἐπείγουσα ἡ ἐργασία στερεώσεως τοῦ ἀνωτέρου σωζομένου τμήματος τούτου.

2) Ἄνεσκάφη ἀποθέτης ΜΜ I χρόνων παρὰ τὸ Κεραμοῦται Καβροχωρίου, δυτικῶς τοῦ Ἡρακλείου, ὅστις παλαιότερον εἶχεν ἀποδώσει κατὰ τὴν καλλιέργειαν χαρακτηριστικὰ κυπελλίδια, πρόχων καὶ εἰδώλιον (εἰκ. 180 καὶ 181). Ἡ παροῦσα

Είκ. 179. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θολωτοῦ πρωτογεωμετρικοῦ τάφου τῆς Γόρτυνος
 μὲ τὰς τεφροδόχους κάλπας.

Είκ. 180. Παλαιονακτορικὸν εἰδώλιον ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἀποθέτου Καβροχωρίου.

ἔρευνα ἀπέδωσε σημαντικὸν ἀριθμὸν ὄστράκων παλαιοανακτο-

Εἰκ. 181. Πρόχους καὶ κύπελλα ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἀποθέτου Καβροχωρίου.

ρικῶν ἀγγείων. Ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ τοῦ ἀποθέτου ἀγροτικῷ μινωικῷ ἱεροῦ τῶν MM I χρόνων.

3) Ἄνεσκάφησαν δύο λαξευτοὶ ὀρθογώνιοι τάφοι ἐλληνιστικῶν χρόνων (πιθανῶς 3ου αἰ. π.Χ.) παρὰ τὰ Σπήλια Ἡρακλείου νοτιῶς τῆς Κνωσοῦ πλησίον τῆς θέσεως Σεράγια. Οἱ τάφοι, τῶν ὁποίων τὸ δάπεδον εὑρίσκεται εἰς βάθος 1.60 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἔχουν διαστάσεις 1×1.70 ὁ εἷς καὶ 1.30×1.80 ὁ ἕτερος. Εἰς τὸ δάπεδον ἑκατέρου τάφου καὶ παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν αὐτοῦ ὑπῆρχεν ἀβαθῆς λάκκος πλάτους 0.40 – 0.50 μ. περιέχων τὸν νεκρὸν. Οἱ νεκροὶ ἔκειντο ἐκτάδην μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Νότον καὶ τὰς χεῖρας ἐπὶ τῆς ἡβῆς. Ὁ εἷς τῶν νεκρῶν, ὁ τοῦ βορειότερου κειμένου τάφου, εἶχε παρὰ τοὺς πόδας

Εἰκ. 182. Ἄγγειον ἐξ ἐλληνιστικοῦ τάφου παρὰ τὰ Σπήλια Ἡρακλείου.

αὐτοῦ μελαμβραφὲς ὑψίλαιμον, ἄωτον ἀγγεῖον, ἀνεστραμμένον (εἰκ. 182). Δυτικῶς τῶν τάφων καὶ εἰς ἀπόστασιν 1 μ. ἐξ αὐτῶν ἠρσυνήθη μακρὸς τοῖχος μήκους 15.40 μ. μὲ μέγιστον πλάτος 0.90 μ. ἐκ μεγάλων λαξευτῶν κατὰ τὴν πρόσοψιν ὀγκολίθων, ἀποτελῶν πιθανῶς τμῆμα περιβόλου τῆς νεκροπόλεως. Ὁ τοῖχος ἔκειτο εἰς βάθος 0.55 μ. Ἡ νεκρόπολις αὕτη ἀναμφιβόλως ἀνήκεν εἰς τὴν Κνωσόν, ὡς καὶ οἱ εἰς μικροτέραν ἀπόστασιν ἐξ αὐτῆς ὄρατοὶ λαξευτοὶ τάφοι ἐλληνορρωμαϊκῶν χρόνων παρὰ τὴν γέφυραν Ἀγίας Εἰρήνης.

21. ΤΕΙΧΟΣ ΔΥΜΑΙΩΝ

Διὰ τοῦ ἐφόρου κ. Εὐθυμίου Μαστροκόστα συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Τείχους Δυμαίων, ἣτις ἐπεβεβαίωσε τὰ πορίσματα τῆς περυσινῆς ἀνασκαφῆς, ὅτι δηλ. ἡ ὑστεροελλαδικὴ ἐπίχωσις φθάνει μέχρις 1.70 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ ὅτι τὴν μεγαλυτέραν ἀκμὴν παρουσιάζει τὸ Τεῖχος κατὰ τὴν Πρωτοελλαδικὴν καὶ τὴν Ὑστεροελλαδικὴν III ἐποχὴν. Ἀπέδειξεν ἐπίσης ὅτι τὸ κυκλώπειον τεῖχος κατεσκευάσθη κατὰ τὴν Ὑστεροελλαδικὴν IIIA ἐποχὴν.

Σ τ ρ ω μ α τ ο γ ρ α φ ί α . Εἰς τὸν τομέα τῆς Μέσης Πύλης αἱ ἐπίχωσεις φθάνουν εἰς βάθος 5.15 μ. Τὸ ἀνώτερον στρώμα αὐτῶν μέχρι βάθους 0.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας περιλαμβάνει ΥΕ IIIΓ κατὰ πλειονότητα ὄστρακα, εὐάριθμα δὲ γεωμετρικά, κλασσικά, βυζαντινὰ καὶ ἐνετικὰ μὴ συνοδευόμενα ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα. Ἀκολουθεῖ ἀδιατάρακτος ΥΕ IIIΒ-Γ ἐπίχωσις μέχρι βάθους 1.70 μ., τῆς ὁποίας διακρίνονται δύο στρώματα. Τὴν δὲ τελευταίαν μέχρι τοῦ στερεοῦ, μέχρι βάθους 5.15 μ., ἐπίχωσιν ἀποτελεῖ γόμος (παραγέμισμα) σχηματισθεὶς δι' ἐπαλλήλων στρωμάτων ἐξ ἀργολίθων πλακοειδῶν, τοποθετημένων συνήθως ὀριζοντίως καὶ χώματος διὰ τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ μεταξὺ τοῦ κυκλωπείου τείχους καὶ τοῦ ἐπικλινοῦς ἐδάφους χώρου.

Τὸ πληθὸς τῶν ὄστράκων ἐκ φρεατοειδοῦς τομῆς ἐπὶ τοῦ γόμου παρὰ τὸ κυκλώπειον τεῖχος εἶναι πρωτοελλαδικά, ἀρίστης

ποιότητας, ελάχιστα δὲ ἐξ αὐτῶν εἶναι μεσοελλαδικά. Τινὰ τῶν πρωτοελλαδικῶν ὀστράκων ἀνήκουν εἰς ἀγγεῖα μετὰ βάσεως, ὡς τὰ κυκλαδικά, ἢ εἰς ραδινὰ κύπελλα, ὡς τὰ ἐκ Τίρυνθος. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ παραγεμίσματος αὐτοῦ ἀνευρέθη ΥΕ ΙΙΑ σκύφος κοσμούμενος διὰ μεμονωμένων σπειρῶν (εἰκ. 183), δι' αὐτοῦ δὲ χρονολογεῖται καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ κυκλωπέιου τείχους.

Εἰκ. 183. Τεῖχος Δυμαίων. ΥΕ ΙΙΑ σκύφος ἐκ τοῦ γόμου (παραγεμίσματος) κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ κυκλωπέιου τείχους.

Ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα - Κεραμεικὴ. Ἐπὶ τοῦ ἰσοπεδωθέντος αὐτοῦ χώρου βαίνουν ΥΕ ΙΙΒ τοῖχοι καθέ-

Εἰκ. 184. Τεῖχος Δυμαίων. ΥΕ ΙΙΒ δωμάτιον (εἰς τὸ κέντρον διακρίνεται ἡ ἐκ πηλοῦ ἐστία ΥΕ ΙΙΓ οἰκήματος).

τως προσκεκολλημένοι ἐπὶ τοῦ κυκλωπέιου τείχους, ὡς καὶ οἱ τοῖχοι (πάχ. 0.45 - 0.60 μ.) δωματίου, ἐξωτερικῶν διαστάσεων

6.02 × 4.30 μ., χωριζομένου δια στενοῦ διαδρόμου (πλάτ. 0.61 - 0.85 μ.) ἀπὸ τοῦ κυκλωπέιου τείχους (εἰκ. 184). Ἐπὶ τοῦ πλευρικοῦ τοίχου Ν φέρει ἀνοιγμα θύρας, τμήμα δ' αὐτοῦ παρὰ τὴν ΒΔ. πλευρὰν καλύπτεται ὑπὸ τοῦ μεσαιωνικοῦ διατειχίσματος τοῦ τείχους. Τοῦ δωματίου διακρίνονται δύο διαδοχικὰ δάπεδα,

Εἰκ. 185. Τείχος Δυμαίων. Τὰ ἀποκαλυφθέντα ΥΕ IIIB ἐρείπια εἰς τὸν τομέα τῆς Μέσης Πύλης καὶ ἡ εἴσοδος τῆς κρυπτῆς ἔξοδου ἐπὶ τῆς ἔσω παρειάς τοῦ κυκλωπέιου τείχους.

ἢ δ' ἐντὸς αὐτοῦ ἐπίχωσις ἀποτελεῖται ἐκ τέφρας καὶ μελανῶν χωμάτων. Ἐνωθεν τῆς θύρας ἀπεκαλύφθη ἐστία ἐκ πηλοῦ (1.13 × 1.12 × 0.09 μ.) ἀνήκουσα εἰς τὸ δάπεδον ΥΕ IIIΓ οἰκήματος, τοῦ ὁποίου δὲν ἀπεκαλύφθησαν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα, διότι κατεστράφησαν πιθανῶς κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ μεσαιωνικοῦ διατειχίσματος τοῦ τείχους.

Εἰς ἀπόστασιν 15.10 μ. ἀπὸ τοῦ βορείου τοιχώματος τῆς Μέσης Πύλης ἀπεκαλύφθη πιθανῶς κρυπτὴ ἔξοδος (εἰκ. 185). Εἰς αὐτὴν εἰσέρχεται τις ἔρπων διὰ τοῦ ἐπὶ τῆς ἔσω παρειάς τοῦ κυκλωπέιου τείχους τετραγώνου στομίου (ῦψ. 0.47 × πλάτ. 0.46 μ.), ἀκολούθως δὲ κατέρχεται τις ἀπροσκόπτως διὰ στενῆς κλίμακος καθόδου, ἣτις φέρει κλιμακωτὴν ἐκ μεγάλων πλακῶν

ὄροφῆν, τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθησαν 12 βαθμίδες ὀδηγοῦσαι καθέτως εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἔξω παρειᾶς τοῦ κυκλωπέου τείχους. Τὸ ἐπὶ τῆς ἔξω παρειᾶς στόμιον δὲν ἀπεκαλύφθη, διότι αἱ ἐπιχώσεις ἐξωτερικῶς τοῦ Τείχους αἱ σχηματισθεῖσαι ἐκ τῶν κατὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ μεσαιωνικοῦ διατειχίσματος παρὰ τοῦ στρατοῦ τῆς Κατοχῆς ἀπορριφθέντων λίθων πλησιάζουν εἰς ὕψος τὴν ἄνω πλευρὰν τοῦ Τείχους.

Ἄγνωστος παραμένει ὁ προορισμὸς τῆς κρουπτῆς αὐτῆς ἐξόδου. Παρομοία ἐξοδος ἀπεκαλύφθη, κατεστραμμένη ἐν μέρει, καὶ ἐπὶ τοῦ τείχους τῆς ΝΑ. στενῆς πλευρᾶς. Τὰ κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῆς ἐξόδου ἀνευρεθέντα ὄστρακα δὲν εἶναι νεώτερα τῶν ΥΕ ΠΙΒ χρόνων. Ἐξ αὐτῶν ἀπηρτίσθησαν: 1) βαθύς κρατῆρ κοσμούμενος διὰ συνεχῶν

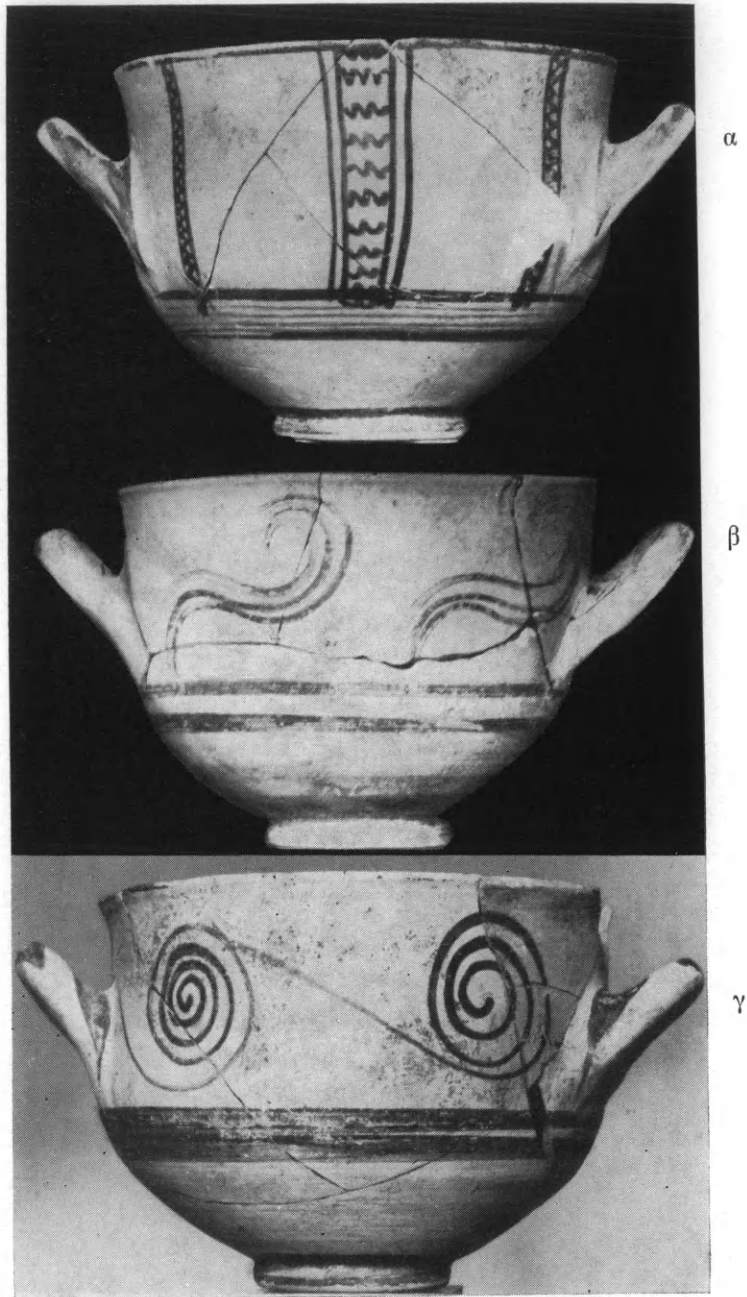

Εἰκ. 186. Τεῖχος Λυμαίων. ΥΕ ΠΙΒ βαθύς κρατῆρ ἐκ τῆς κρουπτῆς ἐξόδου.

σπειρῶν ἠνωμένων διὰ τῶν ἐφαπτομένων των (ὕψ. 0.332 μ.) (εἰκ. 186), καὶ 2) σκύφοι φέροντες διακόσμησιν μετωπικήν (ὕψ. 0.106 μ.), ἢ διὰ συνεχοῦς σπείρας (ὕψ. 0.089 μ.) ἢ δι' ὀμάδων βοστρυχοειδῶν παραλλήλων γραμμῶν (ὕψ. 0.091 μ.) (εἰκ. 187α, β, γ).

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς παρὰ τὴν Μέσην Πύλην μεσαιωνικῆς ἀποθήκης (καὶ οὐχὶ ὕδατοδεξαμενῆς, ὡς ἐνόμισεν ἀρχικῶς ὁ ἀνασκάπτων) καὶ ὑπὸ τὰ θεμέλια αὐτῆς ἀνεκαλύφθη τὸ δάπεδον ΠΕ οἰκήματος (εἰκ. 188), παρὰ δὲ τὴν ΒΔ. γωνίαν τῆς ἀποθήκης τμήμα τῆς κυκλικῆς μεθ' ὑπερυψωμένων ἄκρων ἐστίας ἐκ πηλοῦ (εἰκ. 189).

Εἰς τομὴν μεταξὺ τῆς Μέσης Πύλης καὶ τῆς ΒΔ. στενῆς πλευρᾶς τοῦ Τείχους ἀνευρέθησαν διαφόρων ἐποχῶν ὄστρακα, ἐκ δὲ τῶν ἀνευρεθέντων ἐντὸς πίθου πυρακτωμένων ΥΕ ΠΙΓ ὀστράκων συνεκροτήθησαν διαφόρων σχημάτων ἀγγεῖα. Τέλος πρωτοελλαδικὸς τάφος ἀπέδωσε διάφορα ἀγγεῖα, ἐν οἷς καὶ τὸ τῆς εἰκόνας 190.

Εικ. 187. ΥΕ ΙΙΒ σκύφοι ἐκ τῆς κρουπτῆς ἐξόδου.

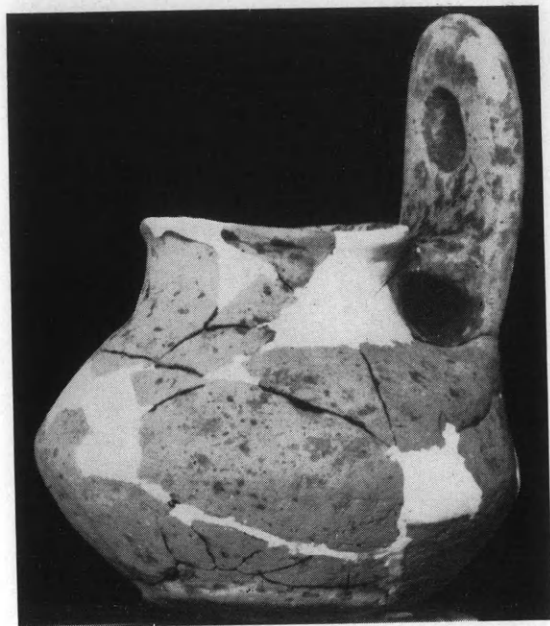

Είχ. 188. Τείχος Δυμαίων. Τὸ ὑπὸ τὴν μεσαιωνικὴν ἀποθήκην ἀποκαλυφθὲν δάπεδον ΠΕ οἰκήματος.

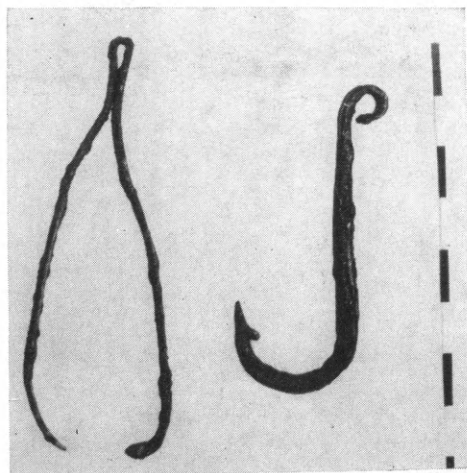

Είχ. 189. Τείχος Δυμαίων. Τὸ παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τῆς μεσαιωνικῆς ἀποθήκης ἀποκαλυφθὲν τμῆμα ἐστίας ΠΕ οἰκήματος.

Ἄναμεικτα ἀντικείμενα. Ἐκ τῶν γενομένων ποικίλων εὗρημάτων μνημονεύομεν: Χαλκοῦν μαχαιρίδιον μετὰ

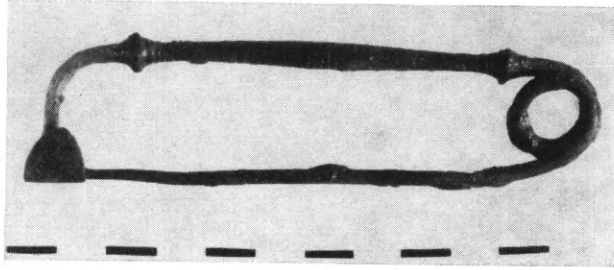
Εἰκ. 190. Τεῖχος Δυμαίων. ΠΕ ἀγγεῖον ἐκ τάφου.

Εἰκ. 191. Τεῖχος Δυμαίων. Χαλκῆ τριχολαβὶς καὶ ἄγκιστρον.

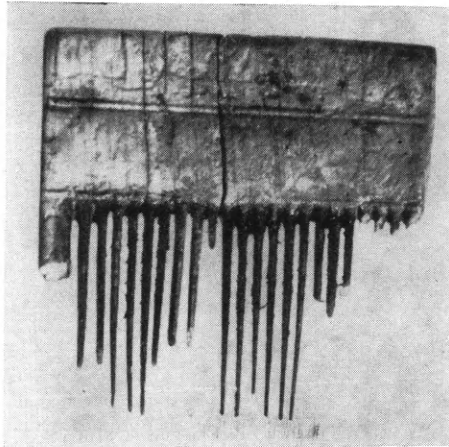
συναφοῦς λαβῆς (μῆκ. 0.112 μ.), χαλκῆν τριχολαβίδα (εἰκ. 191), χαλκοῦν εὐμέγεθες ἄγκιστρον (εἰκ. 191) καὶ χαλκῆν πόρπην πολὺ

καλῆς διατηρήσεως (μῆκ. 0.117 μ.) (εἰκ. 192), ὡς καὶ μολύβδινον ἑξάκτινον τροχόν, τὸ ἕτερον τῶν δύο συναρμοζομένων τμημάτων ἑλεφαντίνου κτενίου (εἰκ. 193), κεφαλὴν ροπάλου τετρημένην ἐκ

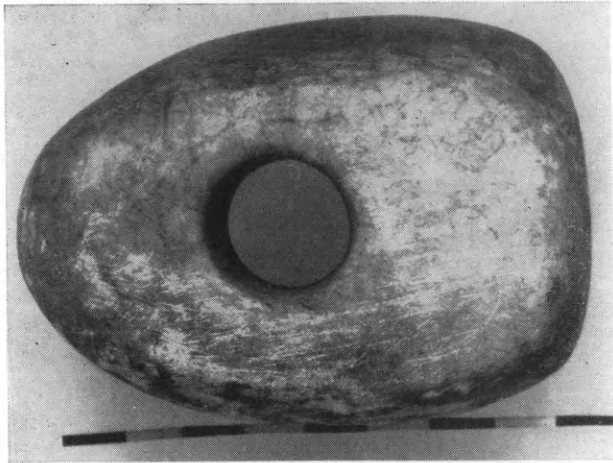
Εἰκ. 192. ΥΕ ΠΙΓ χαλκῆ πόρπη.

λευκοῦ ἀσβεστολίθου (μῆκ. 0.089 μ.) (εἰκ. 194), σφονδύλια πήλινα καὶ ἐκ στεατίτου κωνικὰ ἢ ἀμφικωνικὰ, κωνικὸν ὀστέϊνον ἀρίστης διατηρήσεως, ἀπότμημα σφονδυλίου ἐκ μέλανος στεατίτου

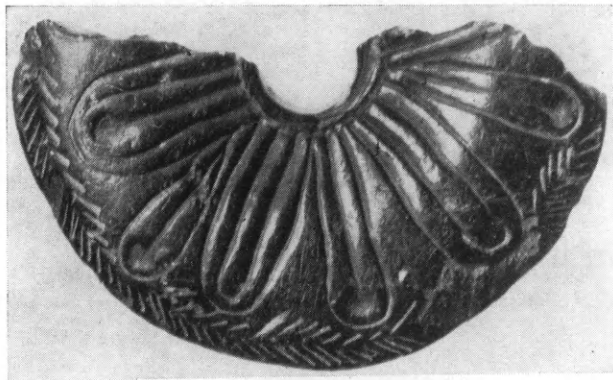

Εἰκ. 193. Τμήμα κτενίου ἐξ ἐλέφαντος.

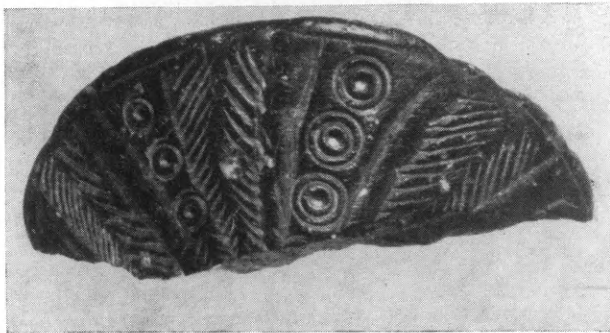
φέροντος διακόσμησιν ἐκ φύλλων ἀνθέων ἐπὶ τῆς κυκλικῆς πλευρᾶς (εἰκ. 195), δι' ὁμοκέντρων δὲ κύκλων καὶ παραλλήλων λοξῶν ἐγχαραγμάτων ἐπὶ τῆς κωνικῆς πλευρᾶς (εἰκ. 196), πηνία πήλινα, πηλίνους τροχούς, δισκάρια τετρημένα, ὡς καὶ ἀπηνθηρακωμένας δροσβαλάνους.

Είκ. 194. Τείχος Δυμοίων. Λιθίνη κεφαλή ροπάλου.

Είκ. 195. Τείχος Δυμαίων. Ἀπότμημα σφονδυλίου ἐκ μέλανος στεατίτου (ὄψις κυκλικῆς πλευρᾶς).

Είκ. 196. Τείχος Δυμαίων. Ἀπότμημα σφονδυλίου ἐκ μέλανος στεατίτου.

Συμπεράσματα. Δὲν ἀνεκαλύφθησαν πρὸς τὸ παρὸν λείψανα ἀνακτόρου καὶ ἀποθηκῶν, ἀπομένει ὅμως πολὺς ἄσκαπτος χῶρος καὶ δὲν ἀποκλείεται ἢ ὑπαρξίς τούτων. Δὲν εἶναι γνωστόν, ἐὰν τὸ Τεῖχος προϋπῆρχεν ἢ εἶναι σύγχρονον τῆς πόλεως Δύμης, τῆς ὁποίας τὰ ἐρείπια ἀνεγνωρίσθησαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπὶ τῶν ἐν θέσει Καραβοστάσι γηλόφων εἰς ἀπόστασιν ὥρας. Τὸ Τεῖχος, εὐρισκόμενον ἐπὶ χαμηλοτάτου χερσονησοειδοῦς λόφου τῶν Μαύρων Βουνῶν, εἶναι ὄχυρον τῆς δυτικωτάτης Ἀχαϊκῆς πόλεως Δύμης ἐπὶ τῶν πρὸς τὴν Ἡλείαν συνόρων, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν παράδοσιν (ΠΟΛΥΒ. IV 59.5) ἐπφοκοδόμησεν ὁ Ἡρακλῆς, κατεσκεύασε δηλ. ἐπὶ ὑπαρχούσης ὄχυρώσεως. Πράγματι ὅμως εἶναι ὄχυρωμένος οἰκισμὸς ἀλιέων, κυνηγῶν καὶ ποιμένων. Διότι τὰ ἰχθυοτροφεῖα τῆς παρ' αὐτὸ λίμνης Πρόκοπος καὶ τὰ τῆς εἰς μικρὰν ἀπόστασιν λιμνοθαλάσσης τοῦ Πάπα παρέχουν ἀφθονωτάτους καὶ εὐκόλως ἀλιευομένους ἰχθῦς, εἰς αὐτὰς δὲ διαβιοῦν ὑδρόβια πτηνὰ κατὰ χιλιάδας. Διὰ τὴν κατοχὴν τῶν ἰχθυοτροφείων αὐτῶν θὰ ἤρχοντο εἰς πόλεμον μετὰ τῶν Ἡλείων. Ἐφθονα ἐπίσης θηράματα παρεῖχε καὶ τὸ δάσος δρυῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἐκαλύπτετο μέχρι τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἢ μέχρι τῆς Κάτω Ἀχαΐας ἕκτασις καὶ εἰς τὸ ὁποῖον δάσος εἶδεν ὁ GELL ἀγέλην ἀγριοχοίρων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος. Τὸ δάσος παρεῖχε καὶ δρυοβαλάνους, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐψημέναι ἐδώδιμοι.

Διὰ τὴν κατοχὴν τῶν ἰχθυοτροφείων θὰ κατέλαβε βεβαίως τὸ Τεῖχος καὶ ὁ στρατηγὸς τῶν Αἰτωλῶν Εὐριπίδας κατὰ τὸν Συμμαχικὸν πόλεμον μεταξὺ Αἰτωλικῆς καὶ Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας (220-217 π.Χ.).

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΚΡΗΤΗΣ

Εἰκ. 197. Ἄνδριάς Ρωμαϊκῶν χρόνων
ἐκ Χερσονήσου.

Ἐκ Χερσονήσου περισυνελέγη καὶ μετεφέρθη εἰς Ἡρακλειον ἀξιόλογον μαρμάρινον ἄγαλμα ὕψους 1.48 μ. παριστῶν ἄνδρα φέροντα ἱμάτιον καταλείπον γυμνὸν τὸ πλεῖστον τοῦ κορμοῦ. Ἐλλείπει ἡ κεφαλὴ καὶ αἱ χεῖρες (εἰκ. 197). Τὸ ἄγαλμα ἀπέκειτο ἀπὸ ἐτῶν εἰς φράκτην βορείως τῆς περιοχῆς τοῦ ἀρχαίου θεάτρου καὶ ἀνήκει εἰς τὴν ομάδα, ἐξ ἧς εἶχε προέλθει καὶ τὸ γνωστὸν ἄγαλμα τὸ ἐκτεθειμένον εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, ὅπερ εἶχε χαρακτηρησθῆ ἀρχικῶς ὡς ἀπεικονίζον τὴν Ἰουλίαν Δόμναν.

Περισυνελέγησαν ὁμοίως δύο σφραγίδες ἐκ Κνωσοῦ, ὧν μία ἀμυγδαλοειδῆς μετὰ κυκλίσκων, ἡ δὲ ἑτέρα φακοειδῆς μὲ παράστασιν ζώου, τμήματα εἰδωλίων, ψῆφοι, πῆλινος λύχνος μεσομινωικῶν χρόνων, μικρὰ πηλίνη ἀρχαϊκὴ κεφαλὴ, χαλκᾶ νομίσματα ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν

χρόνων, εἰς ὄξυπύθμενος ἀμφορεὺς κλπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Κατὰ τὸ 1966 ἐξετέλεσεν ἡ Ἐταιρεία τὰς ἐξῆς ἀναστηλω-
τικὰς, στερεωτικὰς καὶ συντηρήσεως ἐργασίας ἐπὶ τῶν κάτωθι
μνημείων :

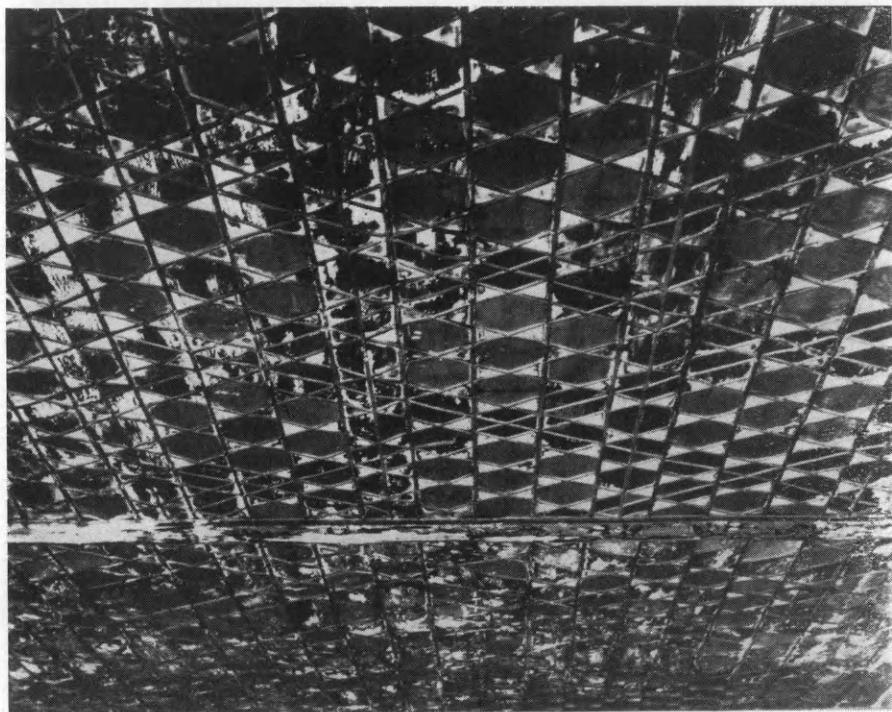
1) Εἰς τὸ χωρίον ΝΕΓΑΔΕΣ τοῦ Ζαγορίου Ἡπείρου ἐγένοντο
ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐφόρου κ. Ἄννης Χατζηνικολάου ἐρ-
γασίαι ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ
ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ὁ ναὸς οὗτος, ἐκ τῶν χαρακτηρι-
στικῶν μεγάλων νεωτέρων βασιλικῶν τῆς Ἡπείρου, εἶναι κα-
τάγραφος μὲ λαϊκὰς τοιχογραφίας τοῦ ἔτους 1795, ἐκτελεσθεί-
σας ὑπὸ τῶν Καπεσοβιτῶν ζωγράφων Ἰωάννου Ἀναγνώστου
καὶ τοῦ υἱοῦ του Ἀναστασίου (εἰκ. 198). Ὁ ναὸς περιέχει ἐπί-
σης ξυλόγλυπτον τέμπλον, ξυλόγλυπτον ἄμβωνα καὶ φορητὰς
εἰκόνας. Ὁ ἀρχιτέκτων κ. Μ. Σιμούλης ἀπετύπωσε τὸν ναὸν καὶ
ἐμελέτησε τὸν τρόπον ἀναστηλώσεώς του, ὁ δὲ πολιτικὸς μη-
χανικὸς κ. Ν. Καλανταριδῆς ἐπέβλεψε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου.

Ὁ ναὸς περιεβάλλετο ὑπὸ στοῶν κατὰ τὰς τρεῖς αὐτοῦ
πλευράς. Ἡ δυτικὴ στοὰ εἶχε καταπέσει (εἰκ. 200) ἐσώζοντο δὲ
μόνον αἱ δύο ἀκροαῖαι αὐτῆς παραστάδες. Ὁ δυτικὸς τοῖχος
παρουσίαζεν ἀπόκλισιν καὶ ρωγμὰς. Διὰ τὰ ἐξασφαλισθῆ ἡ στε-
ρέωσις τοῦ ναοῦ καὶ διὰ τὰ δοθῆ εἰς αὐτὸν ἡ προτέρα του μορ-
φὴ ἀνακατεσκευάσθη ἡ στοὰ (εἰκ. 201) διὰ πλακῶν ἐκ σχιστολί-
θου, ὁμοίων πρὸς τὰς τῶν ἄλλων δύο πλευρῶν, μεθ' ὧν καὶ
συνεδέθη ἡ νέα στοὰ, ἥτις ἐκαλύφθη διὰ ξυλίνης μονοκλινοῦς
στέγης. Διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἐτέθησαν προσέτι
εἰς τὸν νάρθηκα ἐσωτερικῶς ἐλκυστήρες ἐκ σιδήρου.

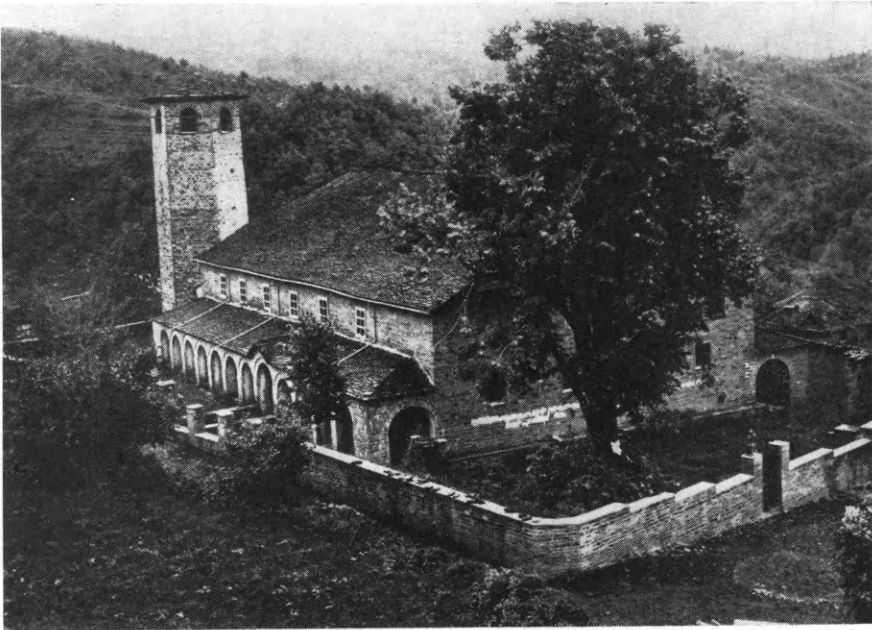
Ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἀνακατεσκευάσθη ἐν μέρει ἡ ξυλίνη ὀρο-
φὴ τοῦ γυναικωνίτου, τὸ πάτωμα καὶ τὰ παράθυρα τούτου, ὡς
καὶ αἱ ξύλινα βαθμίδες αἱ ἄγουσαι εἰς τὸν γυναικωνίτην. Ἐτέρα
ξυλουργικὴ καὶ πλέον τεχνικὴ ἐργασία ἐγένετο εἰς τὴν ὀροφὴν
τοῦ κυρίως ναοῦ, ἥτις ἀποτελεῖται ἐκ μικρῶν σανίδων πεποικιλ-

Είχ. 198. Τοιχογραφία τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Νεγάδων.

Είχ. 199. Ἡ πολύχρωμος ξυλίνη ὀροφή τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Νεγάδων.

Εἰκ. 200. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Νεγάδων ἀπὸ ΒΔ.
πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀποκατάστασος τῆς ἐξωτερικῆς κιονοστοιχίας.

Εἰκ. 201. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Νεγάδων ἀπὸ ΒΔ.
μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐξωτερικῆς δυτικῆς κιονοστοιχίας.

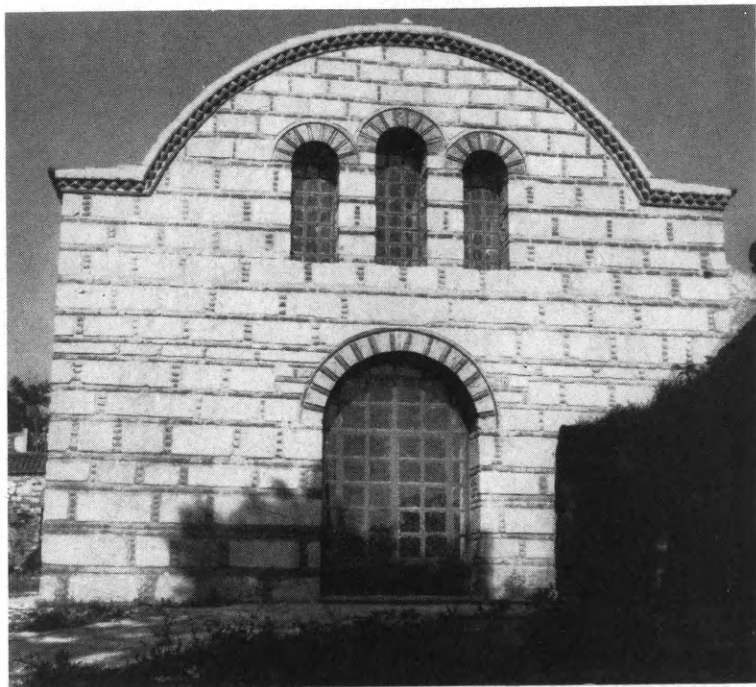
μένων δια ζωγραφικῆς καὶ συνδεομένων δια λεπτῶν πήξεων (εἰκ. 199). Λόγω παλαιότερων ζημιῶν εἰς τὴν στέγην ἢ ὄροφῆ εἶχεν ἀποκολληθῆ πολλοῦ καὶ ἐχρειάσθη εἰδικὴ ἐργασία διὰ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν θέσιν της.

Συνεργεῖον ἐκ συντηρητῶν τοῦ κεντρικοῦ ἐργαστηρίου συντηρήσεως, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν κ. Δημ. Ζαχαρίου καὶ μὲ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ κ. Α. Μαργαριτώφ, εἰργάσθη ἐπιμελῶς διὰ νὰ συγκρατήσῃ τὰ τεμάχια τῶν τοιχογραφιῶν, τὰ ὁποῖα λόγῳ ἐξογκώσεώς των (ιδίως δὲ εἰς τὰ σημεῖα ὅπου ὑπάρχουν κάτωθεν ξυλοδεσμοὶ) εἶχον ἀρχίσει νὰ ἀποκολλῶνται ἐκ τῆς λιθοδομῆς καὶ ὠρισμένα τούτων νὰ καταπίπτουν. Διὰ νὰ συγκρατηθῶν αἱ τοιχογραφίαι χωρὶς ὅμως καὶ νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπανέλθουν ἀπολύτως εἰς τὴν ἀρχικὴν των θέσιν (τὸ τοιοῦτον θὰ ἀπῆτει γενικὴν ἀποτοίχισιν τῶν τοιχογραφιῶν) προεκρίθη ἡ διὰ κονιάματος συγκόλλησις τῶν τοιχογραφιῶν ἐπὶ τῆς λιθοδομῆς. Οὕτω ἐστερεώθη κυρίως ἡ ἄνω ζώνη τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ νοτίου καὶ τοῦ βορείου τοίχου, ἡ ὁποία εἶχε καὶ τὰς περισσοτέρας φθοράς, ἐστερεώθησαν ἐπίσης καὶ αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἱεροῦ γενικῶς καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν ἐγένετο καὶ γενικὸς καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν, αἵτινες διατηροῦν τὰ φωτεινά των χρώματα (εἰκ. 198).

2) Εἰς τὴν ΑΡΤΑΝ ἐτοποθετήθησαν ἐφέτος ἐποπτεία τοῦ ἀρχιτεχνίτου τῆς Ἐταιρείας κ. Χαρ. Σφακιανᾶκη τὰ σιδηρᾶ κιγκλιδῶματα τῆς θύρας καὶ τῶν παραθύρων τῆς Τραπέζης τῆς Παρηγορητίσεως, ἐκτελεσθέντα ὑπὸ ἐντοπίων σιδηρουργῶν ἐπὶ τῇ βάσει βυζαντινοῦ σχεδίου ἐκπονηθέντος ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἄν. Ὁρλάνδου. Διασφαλισθέντος οὕτω τοῦ χώρου τῆς Τραπέζης θὰ δύναται αὕτη ἀμέσως νὰ χρησιμοποιηθῆ ὡς ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τῆς πόλεως Ἄρτης (εἰκ. 202), ἣτις ἐστερεῖτο παντελῶς τοιοῦτου μέχρι τοῦδε, τῶν ἀρχαίων της φιλοξενουμένων ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν εἰς τὸ νότιον παρεκκλήσιον τῆς Παρηγορητίσεως.

Ἐργασίαι στερεώσεως καὶ συντηρήσεως ἐγένοντο ἐπίσης διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου κ. Χ. Σφακιανᾶκη καὶ εἰς τὰ ἐξῆς βυζαντινὰ μνημεῖα τοῦ νομοῦ Ἄρτης: Εἰς τὸν Ἁγ. Βασίλειον τῆς πόλεως ἐπεσκευάσθη ἡ στέγη τῶν δύο πλαγίων κλιτῶν, κατεσκευάσθη δὲ καὶ προστατευτικὴ πλακόστρωσις παρὰ τὴν βάσιν τῶν

τοίχων τοῦ ναοῦ, ἵνα μὴ εἰσέρχονται τὰ ὄμβρια ὕδατα εἰς τὰ θεμέλια τοῦ μνημείου. Εἰς τὴν Παναγίαν Μπριώνη ἐγένετο γενικὴ ἀντικατάστασις τῆς στέγης καὶ προστατευτικὴ τῶν θεμελίων τοῦ ναοῦ πλακόστρωσις πέριξ τῆς βάσεως τοῦ ναοῦ.

Εἰκ. 202. Ἡ πρόσοψις τῆς Τραπεζίτης τῆς Παρηγορητίσσης χρησιμοποιουμένης ἤδη ὡς Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἄρτης.

3) Εἰς τὴν ΝΙΚΟΠΟΛΙΝ τῆς Ν. Ἠπείρου εἰργάσθη κατὰ τὸ 1966 ἐπὶ πολλοὺς μῆνας συνεργεῖον ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ εἰδικοῦ ψηφωτοῦ τῆς Ἑταιρείας κ. Δημ. Σκόρδου. Ἡ ἐργασία ἐξετάθη εἰς τρεῖς βασιλικὰς Α, Β καὶ Δ, εἰς τὰς ὁποίας εἶχον στερεωθῆ μέχρι τοῦ 1964 200 περίπου τετραγωνικὰ μέτρα ψηφιδωτῶν δαπέδων, ἀποκολληθῆ δὲ καὶ στερεωθῆ ἐπὶ πλακῶν ἐκ σκυροκονιάματος ἄλλα 144 τετραγωνικὰ μέτρα καὶ ἀνέμενον τὴν ἀπόσπασιν καὶ στερέωσιν των περὶ τὰ 80 τετραγωνικὰ μέτρα ψηφιδωτῶν δαπέδων.

Ἐφέτος ἐργασίαι στερέωσης ἐγένοντο καὶ πάλιν εἰς τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα τῶν βασιλικῶν Α, Β καὶ Δ καὶ δὴ :

Εἰς τὴν βασιλικὴν Α (Δομητίου): α) Ἐπεκολληθῆ, ἔστερε-
ώθη καὶ ἐπανετοποθετήθη ὁλόκληρον τὸ δάπεδον τοῦ πρὸς Βορ-
ρᾶν τοῦ νάρθηκος κειμένου βαπτιστηρίου (εἰκ. 203) (τὸ δάπεδον

Εἰκ. 203. Τὸ στερεωθὲν ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ προθαλάμου τοῦ βαπτιστηρίου
τῆς βασιλικῆς Α τῆς Νικοπόλεως (βασιλικὴ Δομητίου).

τοῦ κυρίως βαπτιστηρίου ἦτο ἐντελῶς κατεστραμμένον). β) Ἐπε-
σπᾶσθησαν καὶ στερεωθέντα ἀνετοποθετήθησαν τμήματα τῶν
ψηφιδωτῶν κατὰ τὴν νοτιὰν πλευρὰν τοῦ αἵθριου (εἰκ. 204, 205)
καὶ ἄλλα ἑκατέρωθεν τῆς παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ αἵθριου εὐρι-
σκομένης ψηφιδωτῆς ἐπιγραφῆς (εἰκ. 206-207), ἣτις ἀποσπασθεῖ-
σα εἶχε μὲν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1964 στερεωθῆ, ἀλλὰ δὲν εἶχε τοποθε-
τηθῆ εἰς τὴν θέσιν της (Ἔργον 1964, σ. 157 καὶ εἰκ. 179).
Ἡ στερέωσις ἐφάνερωσε μερικὰ ἑλαφρὰ λάθη περὶ τὴν ἀνά-
γνωσιν αὐτῆς, ἣν παρέσχε τὸ 1917 ὁ μακαρίτης Φιλαδελφεὺς
(Ἄρχ. Ἐφημ. 1917, σ. 63). γ) Ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν

των θέσιν τμήματα ψηφιδωτῶν κοσμοῦντα τὴν βόρειον στοὰν τοῦ αἵθριου καὶ μέρος τῶν ψηφιδωτῶν τῆς νοτίας στοᾶς κειμέ-

Εἰκ. 204. Τὸ νότιον κλίτος τοῦ αἵθριου τῆς βασιλικῆς τοῦ Δομητίου μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως.

νων παρὰ τὴν πρὸς τὸν νάρθηκα τοῦ κυρίως ναοῦ πύλην τοῦ αἵθριου.

Ταῦτα εἶχον ἀποσπασθῆ καὶ στερεωθῆ ἐπὶ πλακῶν ἐκ σκυροκονιάματος ἤδη ἀπὸ τοῦ 1964.

Εἰς τὴν βασιλικὴν Β (Ἀλκίσωνος): Ἀποκατεστάθησαν στερεωθέντα ἐπὶ πλακῶν ἐκ σκυροκονιάματος τὰ κατὰ τὸ 1964 ἀποσπασθέντα ψηφιδωτὰ τοῦ δαπέδου τοῦ νοτίου κλίτους τοῦ αἵθριου, ἅτινα ἠδράζοντο ἐπὶ ὑποστρώματος ἐξ ὀπτοπλίνθων

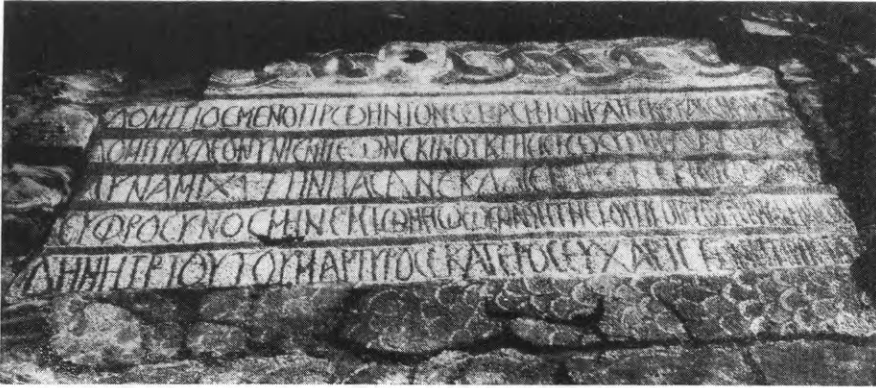
ὀρθίως ἐμπεπηγμένων εἰς τὸ ἔδαφος (Ἔργον 1964, εἰκ. 185) (εἰκ. 208 - 209).

Τέλος εἰς τὴν βασιλικὴν Δ (Ἄσυρμάτου) στερεωθεῖσαι ἀποκατεστάθησαν ψηφιδωταὶ πλάκες τοῦ δαπέδου τοῦ νάρθηκος κείμεναι εὐθὺς πρὸ τῆς βασιλείου πύλης καὶ εἰκονίζουσαι πτηνά

Εἰκ. 205. Τὸ νότιον κλίτος τοῦ αἵθριου τῆς βασιλικῆς τοῦ Δομητίου μετὰ τὴν στερέωσιν.

(εἰκ. 210). Ἀποκατεστάθη ἐπίσης ἀποσπασθὲν καὶ στερεωθὲν τὸ εἰκονίζον στέφανον ἐξ ἀνθέων κεντρικὸν τμῆμα τοῦ νάρθηκος (εἰκ. 211), τοῦ ὑπολοίπου κενοῦ πληρωθέντος διὰ κονίας ἐκ κορασανίου. Ἐστερεώθη ἐπίσης καὶ τμῆμα τοῦ πλαισίου τῆς ΒΑ. γωνίας τοῦ νάρθηκος εἰκονίζον γεωμετρικὰ κοσμήματα (εἰκ. 212) καὶ τέλος ἐστερεώθησαν καὶ πλήρως ἀποκατεστάθησαν τὰ κο-

Εικ. 206. Ἡ παρά τὴν εἴσοδον τοῦ αἰθρίου τῆς βασιλικῆς τοῦ Δομητίου ψηφιδωτὴ ἐπιγραφή μετὰ τὴν στερέωσιν αὐτῆς.

Εικ. 207. Βασιλικὴ Α. Βόρειον τμήμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ αἰθρίου μετὰ τὰς ἐργασίας στερέωσως.

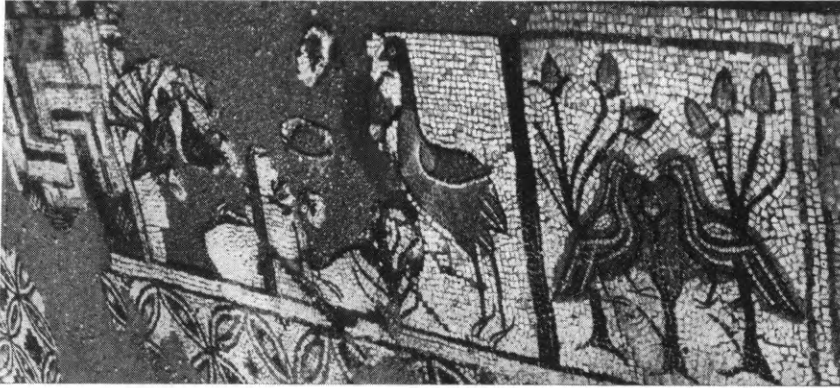
Εικ. 208. Βασιλική Ἀλικίωνος. Ψηφιδωτὰ τοῦ νοτίου κλίτους τοῦ αἵθριου μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως αὐτῶν.

Εικ. 209. Βασιλική Ἀλικίωνος. Ψηφιδωτὰ τοῦ νοτίου κλίτους τοῦ αἵθριου μετὰ τὴν στερέωσιν αὐτῶν.

σμοῦντα τὸ νοτίως καὶ κατὰ προέκτασιν τοῦ νάρθηκος ἀψιδωτὸν διαμέρισμα (διακονικόν) (εἰκ. 213).

4. Εἰς ΟΣΙΟΝ ΛΟΥΚΑΝ τῆς Φωκίδος ἐγένοντο ὑπὸ τὴν δι-

Εἰκ. 210. Αἱ πρὸ τῆς βασιλείου πύλης τῆς βασιλικῆς Δ στερεωθεῖσαι ψηφιδωταὶ μετὰ πτηνῶν παραστάσεις τοῦ νάρθηκος.

Εἰκ. 211. Ὁ στερεωθεὶς ψηφιδωτὸς ἐξ ἀνθέων στέφανος τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς Δ τῆς Νικοπόλεως.

εύθυνσιν τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ἀναστηλώσεως κ. Ε. Στίκα ἐργασίαι ἐπαναφορᾶς εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς μορφήν τῆς κατὰ καιροὺς παραμορφωθείσης στέγης τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας. Αἱ ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν διὰ τοῦ ἐμπείρου, παλαιμάχου ἀρχιτεχνίτου τῆς Ἀναστηλώσεως κ. Κωνστ. Σαμιώτη.

Εικ. 212. Ἡ στερεωθείσα παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς Δ γεωμετρικὴ ψηφιδωτὴ διακόσμησης.

Εικ. 213. Ψηφιδωτὰ τοῦ διακονικοῦ τῆς βασιλικῆς Δ μετὰ τὴν στερέωσιν αὐτῶν.

5) Εἰς ΝΕΑΝ ΑΓΧΙΑΛΟΝ διὰ πρώτην φοράν ἐφέτος ἐγένοντο διὰ τοῦ ἐφόρου Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Π. Λαζαρίδη

Εἰκ. 214. Τὸ ἀναστηλωθὲν περίθυρον τῆς Β. πύλης τοῦ νάρθηκος τῆς Καταπολιανῆς Πάρου.

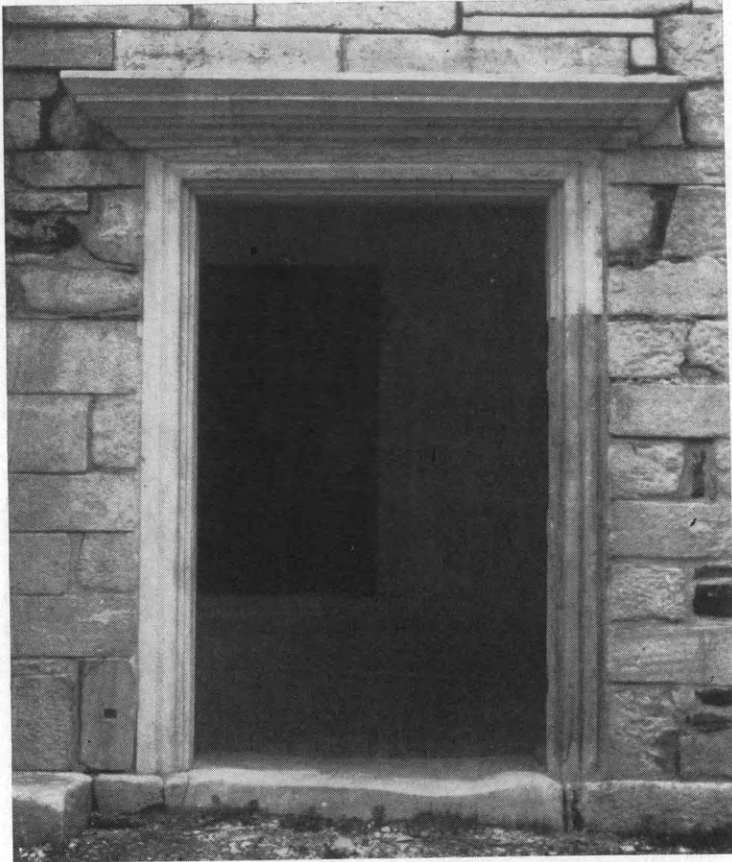
συστηματικαὶ ἐργασίαι διὰ τὴν συντήρησιν τῶν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἀνεσκαμμένων παλαιοχριστιανικῶν μνημείων, ὡς εἶναι αἱ τέσσαρες βασιλικαὶ καὶ τὸ Ἐπισκοπικὸν Μέγαρον.

Τὰς μεγαλυτέρας ζημίας εἶχεν ὑποστῆ ἡ βασιλικὴ Α. Ἦδη συνεκρατήθησαν καὶ ἐστερεώθησαν οἱ τοῖχοί της, προσεκολλήθησαν αἱ πλάκες τῆς ὀρθομαρμαρώσεως καὶ ἀποκατεστάθησαν ἐν μέρει τὰ ἀρχιτεκτονικά της μέλη.

6) Εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον τοῦ ΝΥΜΦΑΙΟΥ τῆς Μιέξης

ἐγένοντο διὰ τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Φ. Πέτσα ἐργασίαι συντηρήσεως διὰ τῆς παροχετεύσεως ἀρδευτικῶν αὐλάκων, ὥστε νὰ μὴ πλημμυρίζῃ ὁ χῶρος κλπ. Ἐγένετο ἐπίσης καὶ περίφραξις μερική, ἵνα ἐμποδίζεται ἡ εἴσοδος ζώων.

7) Εἰς τὴν Καταπολιανὴν τῆς ΠΑΡΟΥ συνετελέσθησαν ὑπὸ

Εἰκ. 215. Τὸ ἀναστηλωθὲν περίθυρον τῆς Ν. Πύλης τοῦ νάρθηκος τῆς Καταπολιανῆς Πάρου.

τὴν ἄμεσον διεύθυνσιν τοῦ ἐπιτίμου Διευθυντοῦ τῶν Ἀναστηλώσεων καθηγητοῦ κ. Ἄ. Ὀρλάνδου τὰ κάτωθι ἔργα, διὰ τοῦ ἱκανωτάτου ἀρχιτεχνίτου τῆς Ἑταιρείας κ. Χαριλάου Σφακιανάκη.

α) Συνεπληρώθησαν καὶ ἐτοποθετήθησαν τὰ μετὰ γλυφῶν μαρμάρινα περίθυρα μετὰ τοῦ ὑπεράνω αὐτῶν γείσου τῶν δύο ἀκραίων θυρῶν, βορείου (εἰκ. 214) καὶ νοτίας (εἰκ. 215) τοῦ

νάρθηκος τοῦ ναοῦ. Ἡ συμπλήρωσις των ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει παλαιῶν τεμαχίων περιθύρων, ὧν ἄλλα ἐσώζοντο κατὰ χώραν καὶ ἄλλα εὐρίσκοντο εἰς τὰ πέριξ, τῶν ἐλλειπόντων τμημάτων συμπληρωθέντων διὰ νέων μαρμάρων.

Εἰκ. 216. Ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ τοῦ ναοῦ τῆς Καταπολιανῆς πρὸ τῆς κατεδαφίσεως τῶν ἀντηρίδων καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ τριλόβου παραθύρου αὐτῆς.

β) Ἀφαιρεθεισῶν τῶν ἀκαλαισθήτων ἀντηρίδων (εἰκ. 216), αἵτινες εἶχον κατασκευασθῆ εἰς μεταγενεστέρους χρόνους πρὸς στήριξιν τῆς ἐκ τῶν σεισμῶν διαταραχθείσης ἰσορροπίας τῆς κεντρικῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ τοῦ ναοῦ, συνεπληρώθησαν καὶ ἐστερεώθησαν οἱ μαρμάρινοι φεγγῖται (εἰκ. 217) τοῦ μεγάλου τριλόβου παραθύρου τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ, ἐκ τῶν ὁποίων ἐσώζετο μόνον ὁ τοῦ ἐνὸς τῶν ἄκρων λοβῶν, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σχεδίου τοῦ ὁποίου κατεσκευάσθησαν καὶ οἱ φεγγῖται τῶν ὑπολοίπων δύο λοβῶν, ἀποκατασταθείσης οὕτω πλήρως τῆς ἀρχαίας

μορφῆς τοῦ ὑπὲρ τὸ σύνθρονον παραθύρου, δι' οὗ ἄπλετον τώρα φῶς καταυγάζει τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν, τὸ κιβώριον καὶ τὰς ἐσχάτως καθαρισθείσας τοιχογραφίας τῶν δύο ἐκατέρωθεν ὑψηλῶν τοιχωμάτων τοῦ ἱεροῦ βήματος, ἐφ' ὧν εἰκονίζονται οἱ

Εἰκ. 217. Οἱ ἀποκατασταθέντες μαρμαρίνοι φεγγῖται τοῦ τριλόβου παραθύρου τοῦ ἱεροῦ τῆς Καταπολιανῆς.

24 οἴκοι τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου (βλ. σχετικὴν περιγραφὴν ἐν ABME I, 1964 σ. 32-49).

γ) Ἀνεστηλώθη τὸ πρό τινων ἐτῶν διαλυθὲν μαρμαρίνον, ρυθμοῦ νεομπαρόκ θύρωμα (εἰκ. 218), ὃπερ εἶχε τοποθετηθῆ τὸ 1678 πρὸ τῆς κεντρικῆς θύρας τοῦ τοίχου, ὅστις κατεσκευάσθη μεταγενεστέρως ἵνα συγκρατήσῃ τὴν ἰσχυρῶς ἀπὸ τῆς κατορῦφου ἀποκλίνας μαρμαρίνην πρόσοψιν τοῦ παλαιοῦ ναοῦ, ἣν ἀπεκάλυψαν αἱ ἐργασίαι ἀναστηλώσεως τῶν ἐτῶν 1961 καὶ 1962. Τὸ ἐν λόγῳ θύρωμα, καλὸν δείγμα τῆς δεξιοτεχνίας τῶν Παρια-

νῶν μαρμαραρίων τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 17ου αἰῶνος, ἔκειτο ἐπὶ σειρᾶν ἐτῶν διαλελυμένον εἰς τὴν βόρειον στοᾶν τῆς αὐλῆς. Ἦδη ἐστήθη πρὸ τῆς θύρας, ἣτις ἄγει εἰς ὑπαίθριον συλλογὴν

Εἰκ. 218. Τὸ ἀναστηλωθὲν εἰς πλάγιον τοῖχον θύρωμα τοῦ 1678, ὅπερ ἄλλοτε εὕρισκετο εἰς τὸν ναὸν τῆς Καταπολιανῆς πρὸ τῆς μέσης θύρας εἰσόδου.

ἀρχαίων εὕρισκομένην εἰς τὴν πρὸς Ἀνατολὰς προέκτασιν τῆς σειρᾶς τῶν κελίων τῆς βορείου πλευρᾶς.

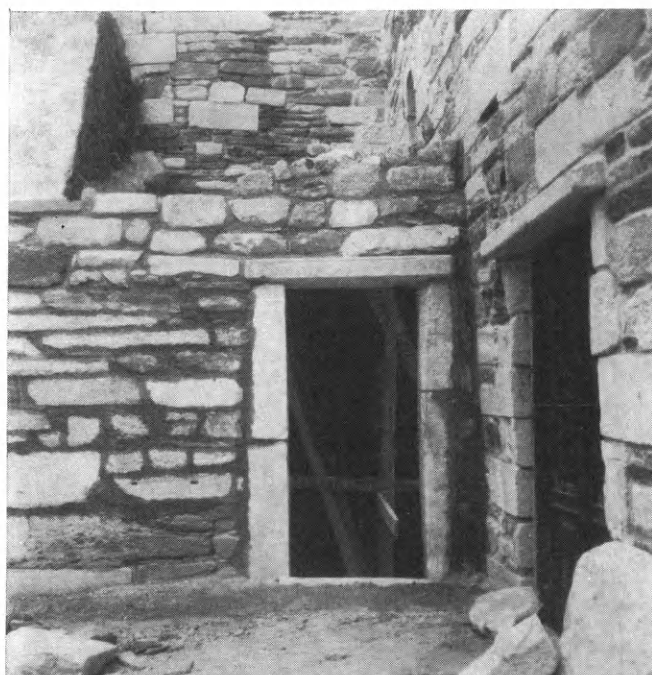
δ) Συνεπληρώθη ἡ κατὰ τὸ ἥμισυ κατεστραμμένη, εἰς σχῆμα τετάρτου κυλίνδρου, πωρίνη καμάρα, ἣτις ἐκάλυπτε μεταγενέστερον τάφον κατασκευασθέντα περὶ τὸ μέσον τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ ναοῦ. Τοῦ τάφου τούτου ἀποκατεστάθη ἐπὶ τῇ βάσει σωζομένων λειψάνων καὶ ὁ πρὸς Δυσμᾶς κλειὸν αὐτὸν τοῖχος μετὰ τῆς σχετικῆς ὀρθογωνίου θύρας (εἰκ. 221).

Εικ. 219. Ἐπισημὸν τοῦ συγκροτήματος τῆς Καταπολιανῆς ἀπὸ Ν.
πρὸ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ ἐκ τῶν ἀπορριμμάτων τῆς ἀναστηλώσεως
δημιουργηθέντος βουνοῦ, φαινομένου εἰς τὸ ἄκρον δεξιὸν τῆς εἰκόνας.

Εικ. 220. Ὁπίσθεν τοῦ συγκροτήματος τῆς Καταπολιανῆς μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν
τοῦ βουνοῦ τῶν ἀπορριμμάτων τῆς ἀναστηλώσεως.

Εικ. 221. *Η άποκατασταθείσα πρόσοψις τοῦ παρὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ καθολικοῦ κειμένου μεταγενεστέρου τάφου.

Εικ. 222. *Άποψις τοῦ βαπτιστηρίου τῆς Καταπολιανῆς ἀπὸ ΝΑ. μετὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως καὶ ἀνακεραμώσεως αὐτοῦ.

ε) Σπουδαία ἔργασία, ἐξωραϊστικοῦ μᾶλλον χαρακτῆρος, συνετελέσθη διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ βουνοῦ τῶν χωμάτων, ὅπερ εἶχε σχηματισθῆ ἐκ τῶν οἰκοδομικῶν ἀπορριμμάτων (μπά-

Εἰκ. 223. Ὁ θολωτὸς τάφος Α (Φουρνὶ Ἀρχανῶν)
πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ.

ζια), τῶν προελθόντων ἐκ τῆς κατεδαφίσεως τῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ μεγάλου ναοῦ μεταγενεστέρων κατασκευῶν. Ταῦτα ἀπορριπτόμενα ἐπὶ ἔτη εὐθὺς ἔξω τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ (εἰκ. 219) ἐσχημάτισαν ὀλόκληρον λόφον ἀποκρύπτοντα τὴν ὠραίαν πλαστικὴν διαμόρφωσιν τοῦ ναοῦ (εἰκ. 119). Ἦτο ἐπομένως ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἐκεῖθεν τὰ χώματα, ὅπερ καὶ ἐγένετο ἐφέτος διὰ πλήθους φορτηγῶν αὐτοκινήτων, ἅτινα τὰ μετέφερον εἰς ἄλλα μέρη τῆς νήσου. Ἦδη ὁ ναὸς ἀπέκτησε τὴν ὠραίαν ἀρχικὴν καὶ ποικίλην ὄψιν τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς, ἣν δεικνύει ἡ εἰκὼν 220.

στ) Συνεπληρώθη ἡ ἔλλιπής παραμείνασα προπέρουσι κεράμωσις τοῦ ἀναστηλωθέντος νοτίου κλίτους τοῦ βαπτιστηρίου, διὰ κεράμων ειδικοῦ βυζαντινοῦ τύπου κομισθεισῶν ἐξ Ἀθηνῶν (εἰκ. 222).

Τέλος ζ) Ἡ ἐν τῷ βαπτιστηρίῳ ἀποθηκευμένη καὶ τὴν εὐχερῆ τοῦ μνημείου ἐπίσκεψιν καὶ θέαν ἐμποδίζουσα ξυλεία τῶν

Εἰκ. 224. Ὁ θολωτὸς τάφος Α μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ.

ἰκρωμάτων τῆς ἐργασίας, μετεκομίσθη ἐκ τοῦ βαπτιστηρίου εἰς τὴν βόρειον αὐλὴν τοῦ ναοῦ, ἐστοιβάχθη ἐκεῖ κανονικῶς καὶ προεφυλάχθη ἀπὸ τῆς βροχῆς διὰ στέγης ἐκ λαμαρίνης.

8) Εἰς τὸν ΜΥΣΤΡΑΝ ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τὴν Διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἄν. Ὁρλάνδου καὶ τῆς ἐπιμελητρίας Βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων Δδος Ἑλ. Κουνουπιώτη ἐργασίαι στερεώσεως ἐτοιμορρόπων τινῶν τοίχων τοῦ ἑρειπιῶνος καὶ συγκεκριμένως εἰς τὴν λεγομένην οἰκίαν Λάσκαρη, εἰς τὸ ἀρχοντικὸν Φραγγοπούλου, εἰς τὴν τράπεζαν τοῦ Ἀφεντικοῦ καὶ εἰς τὴν ἄνω Πύλην (γ) ἤτοι εἰς τὸν χώρον τῆς πρὸς τὰ Πικουλιάνικα ὁδοῦ. Αἱ ἄνωτέρω ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν διὰ τοῦ τεχνίτου κ. Ἐμμαν. Φεργαδιώτη.

9) Εἰς ΑΡΧΑΝΕΣ Κρήτης ἐγένοντο διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου τῆς Ἑταιρείας κ. Χαρ. Σφακιανᾶκη καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ἐπιμελητοῦ ἀρχαιοτήτων κ. Ἰω. Σακελλαράκη, ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίων καὶ δαπάναις τῆς Ἑπηρεσίας Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας, αἱ κάτωθι ἐργασίαι.

α) Στερέωσις τῶν ὑπερθύρων τῆς εἰσόδου καὶ τῆς πρὸς τὸν παράπλευρον θάλαμον θύρας τοῦ τάφου Α εἰς Φουρνί.

β) Στερέωσις τῆς μεγάλης πλακῶς ὀροφῆς τοῦ αὐτοῦ τάφου.

γ) Ἀποκατάστασις τῶν τοιχωμάτων τοῦ παραπλεύρου θαλάμου.

δ) Συμπλήρωσις τοῦ χάσματος ἄνωθεν τοῦ ὑπερθύρου τῆς κυρίας εἰσόδου τοῦ αὐτοῦ τάφου Α (εἰκ. 223, 224).

Διὰ τῶν γενομένων ἐργασιῶν ὁ τάφος μετὰ τοῦ πλευρικοῦ θαλάμου του ἀνέκτησαν τὴν ἀρχικὴν τῶν μορφῆν.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ ΚΙΝΗΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Ὁ ἐπὶ συμβάσει προσληφθεὶς ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐμπειρότατος συντηρητὴς κινήτων ἀρχαίων Ζαχαρίας Κανάκης εἰργάσθη εἰς τὰς ἐξῆς ἀρχαιολογικὰς περιφερείας καὶ ἀνασκαφὰς κατὰ τὰς ὁδηγίας τῶν οἰκείων ἐφόρων καὶ ἀνασκαφῶν.

Εἰς Κεφαλληνίαν καὶ Ἰθάκην διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἐκ τοῦ σεισμοῦ καταστραφέντων ἀρχαίων.

Εἰς Κρήτην, Μουσεῖον Χανίων καὶ Ἀνάκτορον Μελίων, διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν νεοευρεθέντων ἐκεῖ ἀρχαίων.

Εἰς Μουσεῖον Ἄργους διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν εὐρεθέντων γεωμετρικῶν ἀγγείων.

Εἰς Παλαιὰν Κόρινθον διὰ τὴν στερέωσιν τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ μεγάλου ρωμαϊκοῦ τάφου τοῦ ἐκεῖ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.
ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΕΙΣ ΜΟΥΣΕΙΑ

Συνεχίζουσα τὴν πρὸς τὸ Κράτος ἐπικουρίαν τῆς ἐδαπά-
νησεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία κατὰ τὸ 1966 τὸ ποσὸν τῶν
6.974 δραχμῶν διὰ τὴν ἐπισκευήν, τὴν συμπλήρωσιν τοῦ χρω-
ματισμοῦ καὶ τῆς ἠλεκτρικῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ Μουσείου
Τήνου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.
ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΙΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ

Δι' ἀπαλλοτριώσεις κτημάτων χάριν ἀρχαιολογικῶν ἐρευ-
νῶν καὶ ἀνασκαφῶν διέθεσεν ἐφέτος ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία
τὰ κάτωθι ποσά:

α) Δι' ἐξαγορὰν ἀγροῦ παρὰ τὸ Βουλευτήριον τῆς Σικυῶ-
νος δρχ. 13.000.

β) Δι' ἐκπόνησιν κτηματογραφικοῦ διαγράμματος πρὸς
ἀπαλλοτριώσιν κτημάτων ἀρχαίας Μεσσήνης δρχ. 2.975.

γ) Διὰ τὴν κατεδάφισιν δύο οἰκιῶν εὐρισκομένων ἔμπρο-
σθεν τοῦ ναοῦ τῆς Παρηγορητίσσης Ἄρτης δρχ. 55.000.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΙΣ

Ἡ δημοσιευτικὴ δρᾶσις τῆς Ἑταιρείας συνεχίσθη ἐντα-
τικῇ καὶ κατὰ τὸ 1966, ἐποπτεία τοῦ Γ. Γραμματέως τοῦ Συμ-

βουλίου, τοῦ Συμβούλου καθηγητοῦ κ. Ν. Κοντολέοντος καὶ τοῦ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς πτυχιούχου τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν δ. Ἀρτεμισίας Γιαννουλάτου Γραφείου δημοσιευμάτων. Ἴδου δὲ εἰς τί συνίσταται αὕτη :

α) Ἐπερατώθη ἡ ἐκτύπωσις καὶ ἐκυκλοφορήθησαν οἱ τόμοι τῶν Πρακτικῶν τῶν ἐτῶν 1963, 1964 καὶ 1965.

β) Ἐπερατώθη ἡ ἐκτύπωσις καὶ ἐκυκλοφορήθησαν οἱ τόμοι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῶν ἐτῶν 1964 καὶ 1965, περατοῦται δὲ ἡ ἐκτύπωσις τοῦ τόμου τοῦ ἔτους 1966 καὶ ἤρχισεν ἡ στοιχειοθεσία τοῦ τόμου τοῦ ἔτους 1967.

γ) Ἐπερατώθη ἡ ἐκτύπωσις (ἐπιμελεία τῆς κ. Μαρίας Γαβρίλη) καὶ ἐκυκλοφορήθησαν ὁ Β' καὶ Γ' τόμος τοῦ «Χαριστηρίου εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον» ἤρχισε δὲ ἡ ἐκτύπωσις τοῦ Δ' τόμου.

δ) Ἐξετυπώθη ἡ ἐναίσιμος ἐπὶ διδακτορία διατριβὴ τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων Φωτίου Μ. Πέτσα «Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων».

ε) Συνεχίσθη ἡ ἐκτύπωσις τοῦ βιβλίου τοῦ καθηγητοῦ Ἀναστ. Ὁρλάνδου. «Ἡ ἀρχαδικὴ Ἀλίφειρα».

στ') Περατοῦται ἡ ἐκτύπωσις τοῦ βιβλίου τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων Στυλιανοῦ Ἀλεξίου «Ὑστερομινωικοὶ τάφοι Κνωσοῦ (Κατσαμπᾶ)».

ζ) ἤρχισεν ἡ ἐκτύπωσις τοῦ βιβλίου τοῦ Ἐμμ. Πρωτοψάλτη «Ἱστορικὰ ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἀρχαιότητας καὶ λοιπὰ μνημεῖα τῆς Ἱστορίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Καποδίστρια».

η) Ἐξετυπώθη τὸ ἀνὰ χεῖρας τεῦχος τοῦ Ἔργου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1966.

Δι' ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω δημοσιεύματα ἔδαπάνησεν ἡ Ἐταιρεία τὸ ποσὸν τοῦ 1.417.299 δραχμῶν.

Κατὰ τὸ 1966 εἰσῆχθησαν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Ἐταιρείας τόμοι ἐν ὄλῳ 1349, ἐξ ὧν 952 δι' ἀγορᾶς, 227 δι' ἀνταλλαγῆς καὶ 170 ἐκ δωρεᾶς, ἔδαπανήθη δὲ τὸ ποσὸν τῶν 335.000 δραχμῶν.

Ἦλθεν ἐπίσης ἀρωγὸς ἡ Ἐταιρεία α) εἰς τὸν ἔφορον ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Γιαλούρην διὰ χρηματικοῦ ποσοῦ 15.000 δραχμῶν διὰ μετάβασίν του εἰς Παρισίους καὶ Λονδίνον πρὸς ἐπίτοπιον ἔρευναν γλυπτῶν. β) Εἰς τὴν ἐπιμελήτριαν ἀρχαιοτήτων δ. Μ. Ἀχειμάστου διὰ ποσοῦ 603 δραχμῶν δι' ἔξοδα μεταβάσεως εἰς Βιέννην. γ) Εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Κωνσταντῖνον Καλοκύρην διὰ ποσοῦ 12.000 δραχμῶν διὰ μελέτην παλαιοχριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν μνημείων ὡς καὶ τὴν ἐπίσκεψιν Μουσείων Ἀνατολικῶν Χωρῶν καὶ Κύπρου. δ) Εἰς τὴν ἐπιμελήτριαν ἀρχαιοτήτων δ. Αἰκ. Ρωμιοπούλου διὰ ποσοῦ 5.085 δραχμῶν πρὸς ἐπίσκεψιν Μουσείων εἰς Μ. Βρετανίαν καὶ δι' ἔξοδα ἐπιστροφῆς της ἐξ Ἑλβετίας.

Ἐνίσχυσεν ὡσαύτως ἡ Ἐταιρεία διὰ ποσοῦ 230.000 δραχμῶν τὴν ἔκδοσιν ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν τῶν ἐξῆς συγγενῶν Ἰδρυμάτων: Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας, Λαογραφικῆς Ἐταιρείας, Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας, Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, Θρακικοῦ Κέντρου, Ἐταιρείας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Ἐταιρείας Θρακικῶν Μελετῶν καὶ Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν μελετῶν.

Δι' ἀποζημίωσιν τῶν Συνεργείων ταξινομήσεως τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἐταιρείας διετέθησαν δραχ. 15.036.

Δι' ἀγορὰν δύο μεταλλικῶν σχεδιοθηκῶν πρὸς φύλαξιν 1500 πινάκων ἰδιοχείρων ἀρχιτεκτονικῶν σχεδίων τοῦ καθηγητοῦ Ἀν. Ὁρλάνδου, δωρηθέντων ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀρχαιολ. Ἐταιρείαν, διέθεσεν ἡ Ἐταιρεία τὸ ποσὸν τῶν 11.120 δραχμῶν.

Δι' ἀποζημίωσιν ἐκτάκτων βοηθῶν εὑρετηριάσεως παλαιότερων τόμων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος, συντάξεως τοῦ Λεξικοῦ ἀρχιτεκτονικῶν ὄρων καὶ βοηθῶν τοῦ γραφείου δημοσιευμάτων διετέθησαν δραχ. 224.111.

	Σελις
7. Πάρος..	180 - 187
8. Μυστράς	187
9. Ἀρχάνες	188
Ἐργασίαι συντηρήσεως κινητῶν εὐρημάτων	189
Γ'. Ἐργασίαι εἰς Μουσεῖα	190
Δ'. Ἀπαλλοτριώσεις ἀκινήτων	190
Ε'. Δημοσιεύματα καὶ μορφωτικὴ δράσις.. . . .	190 - 192
Περιεχόμενα	193 - 194

